

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra žurnalistiky

Čtení jako kulturní fenomén

Reading As a Cultural Phenomenon

Magisterská diplomová práce

Bc. Andrea Majerová

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Peter Valček, Ph.D.

Olomouc 2012

ABSTRAKT

Předkládaná diplomová práce se zabývá fenoménem čtení a jeho narůstající důležitostí v kultuře.

Obsahem práce je mapování interaktivního vztahu klasického čtení literatury a multimediální komunikace prostřednictvím elektronických médií v kulturologickém kontextu. Základ teoretické části se opírá o příčiny a potřeby, které vedly ke vzniku písma a čtení, k myšlení o literatuře v dějinách lidstva a k pevné pozici čtení knih v kultuře. V rámci dějin a kultury čtení sledujeme dramatické změny v rozvoji čtenářské kultury spojené s explozí technologií a elektronických médií v minulosti i v současné době. Následně se zabýváme postojem recipientů/čtenářů ke klasické knize v konkurenci moderních médií a trendů mediální komunikace.

Cíl praktické části práce spočívá ve vlastním empirickém průzkumu čtení na středních školách. Soustředíme se v něm na současnou generaci středoškoláků a pozici knih či čtení obecně v jejich životě a v době elektronizace a moderních médií vůbec.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čtení - Dějiny čtení - Vznik písma - Média - Noviny - Televize - Internet - Elektronická kniha - Audiokniha - Gramotnost - Průzkum čtení

ABSTRACT

This diploma thesis deals with the phenomenon of reading and its growing importance in the culture.

The content of the work is a mapping of the interactive relationship between reading of classical literature and multimedia communication via electronic media in the context of cultural studies. The theoretical part is based on the causes and needs that led to the creation and development of scriptures and reading. It also summarizes several concepts and thoughts about literature in human history and the fixed position of reading in culture generally. Chapters of this thesis are as well devoted to the history of reading, and monitoring of dramatic changes in the development of reading culture in an association with the explosion of technology and electronic media, in the past and present. We focus on readership of printed and electronic media generally, or printed and electronic books separately.

The operational part of the thesis is based on our own empirical surveys of reading preferences of students at secondary schools. Especially, this survey involves the position of the classic book reader in competition with modern media and communication media trends.

KEY WORDS

Reading – History of reading – Script creation – Media – Newspaper – Television – Internet - Electronic book – Audiobook - Literacy - Survey of reading

Čestné prehlásenie:

Prehlasujem, že som diplomovú prácu na tému "Čítanie ako kultúrny fenomén" vypracovala samostatne na základe uvedených zdrojov a použitej literatúry.

počet znakov práce: 184 453

V Olomouci dňa 09.05.2012

.....

Bc. Andrea Majerová

PodĎakovanie:

Za tých niekoľko rokov môjho študentského života sa nahromadilo množstvo ľudí, ktorým som dlžná vyjadriť svoju úprimnú vďačnosť. V prvom rade by som chcela srdečne poďakovať Doc. PhDr. Petrovi Valčekovi, Ph.D. za odborné rady a pomoc nielen v čase, kedy vznikala táto práca, ale aj po celú dobu môjho štúdia na Univerzite Palackého v Olomouci. Veľké poďakovanie patrí mojim rodičom za ich trpezlivosť a neustálu podporu počas celého môjho štúdia, úspešne vedúceho až k tejto záverečnej práci. Rovnako chcem slová vďačnosti adresovať aj mojim starým rodičom, ktorí ma, okrem iného, naučili láske ku knihám. Na záver ďakujem všetkým priateľom, ktorí mi dodávali silu a energiu pri písaní práce, a každému, kto si ju prečíta až do konca.

OBSAH

ÚVOD	9
1 DEJINY ČÍTANIA.....	11
1.1 Vznik písma.....	11
1.2 Dejiny čítania - Autor – Dielo – Čitateľ.....	13
1.2.1 ANTIKA: Rečníctvo verzus písomnosti.....	13
1.2.1.1 Sokrates.....	13
1.2.1.2 Platón.....	14
1.2.1.3 Aristoteles.....	15
1.2.2 STREDOVEK: Biblia a Sv. Augustín	15
1.2.3 ROMANTIZMUS: Hermeneutika	16
1.2.4 POZITIVIZMUS: Émile Hennequin.....	17
1.2.5 FENOMENOLÓGIA: Roman Ingarden.....	19
1.2.6 KOSTNICKÁ ŠKOLA.....	20
1.2.6.1 Hans Robert Jauss.....	21
1.2.6.2 Wolfgang Iser.....	22
1.2.6.3 Iserov implicitný čitateľ	23
1.2.6.4 Kritika Kostnickej školy.....	24
1.2.7 BUFFALSKÁ ŠKOLA.....	24
1.2.8 BIRMINGHAMSKÁ ŠKOLA – CULTURAL STUDIES.....	26
1.2.9 ABRAHAM MOLES.....	30
1.2.10 RAYMOND WILLIAMS.....	31
1.2.11 UMBERTO ECO.....	32
1.2.11.1 Otvorené dielo.....	32
1.2.11.2 Modelový čitateľ	33
1.2.11.3 Modelový autor.....	35
1.2.12 ROLAND BARTHES	35
1.2.13 JACQUES DERIDDA	36

2 UMENIE ČITAŤ.....	37
2.1 Od tabuliek po papier.....	37
2.2 Čitateľ a publikum.....	38
2.3 Spôsob a význam čítania.....	41
2.4 Kniha a jej funkcia v kultúre.....	44
2.5 Kde možno čítať.....	45
2.6 Knižnica – domov knihy.....	47
2.7 Kto ne/môže byť čitateľom?	48
2.8 Čitateľská kultúra.....	50
2.9 Kniha v modernej dobe.....	51
2.9.1 Printové médiá	51
2.9.2 Elektronické médiá.....	51
2.9.3 Nové médiá.....	53
2.9.4 Audiokniha a Elektronická kniha – kultúrna vyspelosť alebo barbarstvo.....	54
2.10 Eco a Carrière: Kníh sa len tak nezbavíme.....	58
2.11 Kríza alebo koniec?	59
3 VÝSKUM ČÍTANIA.....	61
3.1 Správa vlastného výskumu: Stredoškolská populácia – typológia čítania a vzťah k elektronickým médiám.....	61
3.1.1 Cieľ výskumu.....	62
3.1.2 Hypotézy.....	62
3.1.3 Objekt prieskumu	63
3.1.4 Cieľová skupina.....	64
3.1.5 Techniky a metódy práce	65
3.1.6 Dotazník.....	65
3.1.7 Metódy zberu a analýzy dát.....	66
3.2 Výsledky priesskumu.....	67
3.2.1 Beletria.....	68
3.2.2 Odborná literatúra.....	70
3.2.3 Denná tlač.....	73
3.2.4 Elektronické knihy, audioknihy.....	74
3.2.5 Televízia.....	76

3.2.6 Internet.....	79
3.3 Závěrečné zhodnotenie výsledkov.....	82
ZÁVER.....	85
ZOZNAM TABULIEK.....	86
ZOZNAM GRAFOV	86
ZONAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	87
PRÍLOHA.....	90

ÚVOD

„Človek, ktorý nečíta knihy, nemá žiadnu výhodu oproti človeku, ktorý ich čítať nevie.“

Mark Twain

Čítame v práci aj doma, na ulici i vo vlaku. Noviny, knihy, listy a e-maily, reklamné slogany, ale aj blogy či návody na použitie. Už od útleho detstva nám rodičia vkladajú do rúk malé obrázkové knižky. Niektorí si k nim vytvorí dôvernejší a bližší vzťah, iní s pribúdajúcim vekom číta knihy menej a menej. Prečo je dôležité, aby sme sa čítať nielen naučili, ale túto získanú schopnosť i ďalej rozvíjali a požívali? Prečo je potrebné prikladať knihám význam a čo vzťah k nim hovorí o nás, o ľuďoch, o kultúrnosti národov? Majú knihy vplyv na to, akými sme divákmi či poslucháčmi? Všetky tieto otázky, i mnohé ďalšie, sa nám vynárali v mysli pri koncipovaní predkladanej diplomovej práce, kde sa ich budeme snažiť analyzovať a dôkladne zodpovedať. Skôr ako tak urobíme, musíme naše myšlienky rozviť ešte ďalej.

Knihy ako jeden z najstarších prameňov informácií a gramotnosti ľudstva museli v priebehu svojich dlhých dejín neustále zvädzať boj s viacerými konkurentmi, ktoré nová doba so sebou prinášala. Či už išlo o vynález kníhtlače, rozhlasu, televízie, počítačov alebo, napokon, i internetu, modernizácia a technické zdokonaľovanie zasahovalo a zasahuje do všetkých sfér nášho života. V súčasnej dobe predstavuje internet silného konkurenta na mediálnom trhu, ktorému sa s ťažkosťami snažia vyrovnávať i elektronické a printové médiá. V multimediálnom prostredí živej, interaktívnej komunikácie plnej farieb a výrazových prostriedkov majú „obyčajné“ čierne písmená na bielom papieri obalené pevnou väzbou neľahkú situáciu. V odborných kruhoch sa hovorí o kríze knihy a jej možného nahradenia novými technickými zariadeniami, o ubúdaní čitateľov kníh i návštevníkov knižníc. Výsledky medzinárodného testovania PISA v roku 2009 dokonca ukázali, že vyše 22% slovenských stredoškôľakov písanému textu takmer nerozumie, 77% číta s porozumením priemerne. (Zdroj: <<http://www.sme.sk/c/5796167/vela-stredoskolakov-nerozumie-pisanemu-textu.html#ixzz1gFkxqSTS>>)

Tieto hodnotenia nás zaujali, preto sme sa rozhodli zorientovať sa v čitateľskej gramotnosti medzi stredoškôľakmi vlastným prieskumom.

Hoci knihy majú v uvedenom konkurenčnom boji s inými médiami neľahkú pozíciu, táto práca si kladie za cieľ poukázať na nenahradiiteľné miesto literatúry

v kultúre i v živote človeka. Obsahom predkladanej záverečnej práce je pohľad na fenomén čítania, pozíciu čitateľa i na úlohu diela v jednotlivých historických obdobiach a filozofických smeroch z pohľadu kultúrnych štúdií. Preskúmame interaktivitu kauzálneho vzťahu klasického čítania a elektronických médií, resp. médií a čítania všeobecne.

Diplomová práca je rozdelená do troch hlavných kapitol. V prvej kapitole sa budeme venovať dejinám čítania od vzniku písma cez jednotlivé historické obdobia, v ktorých sa zameriame na líniu autor – dielo – čitateľ.

Druhá kapitola zhrnie poznatky o evolúcii knihy, čitateľa i publika od minulosti až do súčasnosti. Budeme sledovať význam čítania a jeho miesto v spoločnosti či funkciu kníh. V druhej polovici tejto kapitoly sa budeme venovať predovšetkým pozícií knihy v modernej dobe, pričom sa zameriame na vzťah knihy a elektronických médií. Spolu s Umbertom Eco a Jean-Claude Carrièrom budeme hľadať odpovede na otázky, či kvôli internetu a elektronickým knihám zaniknú klasické knihy. Túto tému budeme ďalej rozvíjať i o názory a teórie o kríze a konci knihy, čím uzavrieme teoretickú časť práce.

Tretiu kapitolu práce venujeme vlastnému empirickému výskumu. Cieľovou skupinou bude stredoškolská mládež a bude nás zaujímať jej postoj k čítaniu, resp. pozícia a význam čítania v životnom štýle adolescentov. Cieľ praktickej časti práce bude spočívať v kvantitatívnom prieskume, ktorého výsledky majú poslúžiť na potvrdenie či vyvrátenie predpokladov a úvah predchádzajúcich, teoretických kapitol diplomovej práce. V závere výsledky prieskumu vyhodnotíme a budeme hľadať súvislosti, príčiny či následky vzájomných väzieb medzi klasickým čítaním a elektronickými médiami.

1 DEJINY ČÍTANIA

Definovať pojmy čítanie alebo čitateľ je omnoho zložitejšie, ako sa na prvý pohľad môže zdať. Ide totiž o termíny, ktoré sú veľmi obsiahle a poňať ich pár slovami či vetami nie je jednoduché. Na otázku „Čo je čítanie?“ by sme mohli nájsť množstvo rozličných odpovedí a vysvetlení. V širšom zmysle slova môže byť čítanie definované ako schopnosť dôkladne si všímať svoje okolie a pozorne ho sledovať so zámerom niečo sa dozvedieť, alebo zistiť istú informáciu. My totiž nečítame len slová v knihách, novinách či na obrazovkách. Vnímame a dešifrujeme rovnako i obrazy, obrázky, fotografie, maľby, gestá, výrazy tváre, štýl obliekania, správanie ľudí a podobne. V užšom zmysle slova, tak ako je definícia čítania uvedená v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* to znamená „*vnímať zrakom, prípadne i nahlas reprodukovat', čo je napísané, vytlačené, a chápať zmysel textu.*“ (Dorula, 1987, str. 66) Táto definícia je pre našu tému prínosnejšia, a do značnej miery by pre nás mohla byť i použiteľná. Celý proces od dešifrovania hlások až po myšlienku, ktorú vyvolá v našej mysli, je presne to, čomu sa venovali mnohí teoretici a vedecký diskurz o čítaní bude zaujímať rovnako i nás.

Predkladaná práca bude slovo čítanie skloňovať najmä vo vzťahu ku knihám, novinám a iným textom, či už v tlačenej alebo elektronickej podobe. Čítanie teda chápeme ako mediáciu informácie, myšlienky, posolstva či vedomostí od autora prostredníctvom jeho diela smerom k čitateľovi. Trojuholníku pojmov autor – dielo – čitateľ sa budeme venovať podrobnejšie v nasledujúcich podkapitolách tejto práce.

1.1 Vznik písma

„Celá kultúra, tak ako ju pozná európska veda, sa zakladá na písme. Písmo je formou pamäti.“

Jurij Lotman

Podmienkou pre vznik čítania je vznik písma a písania. Dobu vzniku písma môžeme určiť len približne na základe jednotlivých stupňov motivácie ľudstva zapisovať si informácie. Okrem toho „*písmo nevznikalo na jedinom mieste, ale paralelne a nezávisle na rozličných miestach: v Mezopotámii, v Egypte, v Číne a inde. Za najstaršie písmo sa pokladá to, ktoré vzniklo v Mezopotámii.*“ (Mistrík, 1985, str. 11) Prvým zápisom v evolúcii písma boli piktogramy, z ktorých sa neskôr vytvorili nové

znaky s fonetickým významom – ideogramy. Od nich sa zasa odvodili hieroglyfy, aby nakoniec vzniklo dnešné písmo. „Existuje nespočetne veľa navzájom nesúvisiacich piktografických kódov. Ideografické kódy nájdeme roztrúsené po celom svete. Hieroglyfy vznikli nezávisle od seba v Mexiku, Egypte, na Ďalekom Východe a inde. Abeceda sa vytvorila iba jediný raz, preto neprekvapí, že ide o mimoriadny, jedinečný vynález.“ (Flusser, 2002, str. 63)

Hoci z nášho hľadiska je piktogram veľmi vzdialený súčasnému písmu, musíme si uvedomiť, že tu nehovoríme o jaskynných maľbách, ktoré patrili k prvým umeleckým prejavom ľudstva. Piktogram je znakové symbolické zobrazenie predmetu, ktorého význam boli čitatelia schopní pochopiť bez toho, aby ho chápali ako maľbu. Boli jednoduché, zrozumiteľné a univerzálne bez ohľadu na „jazyk“ čitateľa. Piktogramy, neskôr logografické písmo známe skôr ako klinové písmo sa používalo v Mezopotámii. „Sumerovia písali na hlinené tabuľky vypuklých tvarov. Sumerské písmená mali podoby klinov, a preto sa toto písmo nazýva aj klinovým.“ (Místrík, 1985, str. 11) Týmto písmom sa inšpirovali a ďalej si ho prispôbovali Peržania a zrejme aj Egypťania. Starobylí Egypťania tiež používali niekoľko druhov písma súbežne so známymi hieroglyfmi. Hoci v Egypte vedeli písať a čítať len privilegovaní pisári, gramotnosť výrazne stúpla vďaka vynálezu papyrusu. Napriek tomu, že nemal trvácnosť ako kameň, nižšia cena a jednoduchosť zvitku významne pomohla k zmene vnímania písma a čítania ako civilizačnej nevyhnutnosti.

Vývoj písma pokračoval ďalej, keď si z hieroglyfického a klinového písma vytvorili svoju vlastnú abecedu Feničania. Obchodný duch ľudí v oblasti Stredozemného mora tak dopomohol nielen k rozvoju obchodu a výmeny tovaru, ale i písma, bez ktorého sa pri tejto činnosti nemohli zaobísť. Od Feničanov sa zasa mnoho naučili Gréci, a približne v 15. storočí pred naším letopočtom sa mapa písma rozširuje o grécke písmo. Ako je známe, z gréckeho písma vznikla v 6. storočí pred naším letopočtom latinka, ktorá sa stala základom nášho súčasného písma a abecedy.

Okolo roku 1000 pred naším letopočtom sa o ďalšie zmeny zaslúžili Gréci tým, že abecedu obohatili o samohlásky a o osem storočí neskôr sa prvýkrát objavujú interpunkčné znamienka, ktoré slúžili na oddeľovanie jednotlivých častí textu. Od tohto momentu nielen že abeceda obsahuje všetky znaky súčasnej latinskej abecedy, ale rovnako sa datuje i vznik slov samých. Dokonca sa mení i spôsob čítania textu, ktorý sa mení z hlasného na tichý.

O následný rozvoj písma v európskom priestore sa zaslúžili najmä kultúrne a náboženské vplyvy, ktoré rozdelili evolúciu písma na dve hlavné vetvy. Niektoré národy používali latinské písmo, iné si svoj vlastný znakový systém vybudovali na základe gréckej abecedy. „Národy, ktoré prijímali náboženstvo pod vplyvom Ríma, preberali latinskú abecedu, národy, ktoré prijímali náboženstvo pod vplyvom byzantským (Bulhari, Srbi, východoslovanské národy) preberali a prispôbovali si grécke písmo. Z gréckeho písma vznikla najskôr hlaholika, potom cyrilika a azbuka.“ (Mistrík, 1985, str. 13) Azbuka je dodnes rozšírená a používa sa v Rusku a vo viacerých krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, na našom území sa od 13. storočia píše latinkou. „V súčasnosti 35-40 percent ľudstva píše latinským písmom. [...] Na druhom mieste sú indické písma, nimi píše 20 percent ľudstva. [...] Slovansko-cyrilským písmom píše asi 8 percent ľudstva [...] a na konsonantickom arabskom základe píše všetky arabské krajiny, [...] čo je okolo 7 percent ľudstva.“ (Mistrík, 1985, str. 13-14)

I napriek tomu, že je latinka jednoduchý systém len 21 znakov, už aj v minulosti gramotnosť stagnovala. Znalosť písania a čítania mali v dávnej minulosti najmä členovia cirkevných rádov, preto máme z niektorých historických období len veľmi málo kníh. Nekvalitný materiál, na ktorý sa písali texty, náboženská cenzúra, požiare a ďalšie faktory sa podpísali pod nízky počet dodnes zachovaných kníh.

1.2 Dejiny čítania – autor, dielo, čitateľ

Vznikom písaného textu sa pozornosť preniesla na vzťah medzi autorom, dielom a jeho čitateľom, ktorú budeme v tejto chvíli sledovať z chronologického hľadiska alebo filozofickej logiky.

1.2.1 ANTIKA: Rečníctvo verzus písomnosti

1.2.1.1 Sokrates

O Sokratovom názore na čítanie sa dozvedáme z Platónovho spisu *Faidros*, v ktorom je zachytený prepis dialógu medzi Sokratom a jeho žiakom. No skôr, ako venujeme pozornosť Sokratovi, a najmä pre jeho lepšie pochopenie, si musíme pripomenúť dobu, v akej žil, a okolnosti, ktoré ju sprevádzali. V čase jeho života sa Grécko nachádzalo na pomedzí predskripturálneho a skripturálneho obdobia, čo znamená, že Gréci už poznali písmo a literatúru. Písomnosti ešte nemali veľkú tradíciu,

keďže písanie nebolo dovtedy nevyhnutnou potrebou dokonca ani medzi inteligenciou. Ako je známe, oveľa väčší dôraz sa v Grécku kládol na hovorené slovo a umenie rečníctva. *„Rečníctvo nebolo vedené len ako umenie krásnej reči, ale rovnako i schopnosti pohnúť tým druhým.“* (Trávníček, 2007, str. 406) Práve toto prostredie poskytovalo vhodné podmienky na filozofické debaty o pozitívnych a negatívnych stránkach šírenia múdrosti a skúseností v písanej podobe.

Sokrates bol jedným zo zástancov predskripturálnej spoločnosti, čo môžeme usúdiť na základe jeho rezervovaného postoja k písomníctvu. Okrem vlastných úvah uznával Sokrates len priamu skúsenosť s rečníkom. Veril len tomu, čo sám počul a videl, na čo sa mohol rečníka opýtať priamo. Formu hovoreného slova uznával pre možnosť viesť diskusiu a polemizovať s rečníkom, protirečiť mu, či ho pobádať k ďalším argumentáciám. Ak rečníka poznal i osobne, mohol si spojiť charakter jeho osobnosti s tým, čo hovorí. Okrem toho, mohol vnímať rytmus a tón hlasu, a zároveň aj mimiku i gestá, či iné neverbálne prejavy, ktoré dávali rečníckemu prejavu ďalší dôležitý rozmer. Podľa Sokrata, ani jednu zo zmienených informácií nemohol čitateľ od autora získať prostredníctvom ním napísaného textu. Jemu i všetkým vzdelancom, ktorí boli predovšetkým dobrými rečníkmi, poslucháčmi a diskutérmi zároveň, chýbal v knihách priestor na diskusiu a možnosť klásť autorovi otázky. Hlavný problém, ktorý videl Sokrates v písanom texte, bol práve v tom, že písaný text tým, že nemohol odpovedať na čitateľove otázky, neposkytoval možnosť získať múdrosť, ktorú však pri rozhovore s druhým získať môžeme. Informáciu odovzdanú a najmä získanú z písomností považoval za nedostatočnú a irelevantnú. Všetky spomínané dôvody viedli k odsúdeniu písma nielen Sokratom, ale i ďalšími antickými rečníkmi.

1.2.1.2 Platón

Platón (428 – 347 p. n. l.) ako ďalší zástanca živého slova, pokladal písmo dokonca za kontraproduktívne. Na základe skutočnosti, že vo svojom diele *Faidros* publikoval Sokratove slová o písme a písomnostiach, sa môžeme domnievať, že s ním Platón zdieľal obdobný názor, alebo mu minimálne pripisoval značný význam. Ten vyjadril obavy nad tým, že ak sa ľudia naučia používať písmo, začnú zabúdať, pretože prestanú používať pamäť. *„Našiel si (hovorí k vynálezcovi písma) síce prostriedok na pripomínanie, ale nie na pamäť. Poskytuješ svojim žiakom len zdanie múdrosti, nie pravú múdrosť. Ľudia sa dozvedia mnoho vecí bez učenia. Budú si myslieť, že veľa*

vedia, hoci prevažne nebudú vedieť nič. Bude s nimi ťažká reč, lebo namiesto získavania múdrosti budú len memorovať falošnú vzdelanosť.“ (Valček, 2000, str. 22)

Platón sa zamýšľal aj nad účinkom básnického textu a reflexii umenia a literatúry na recipienta všeobecne. Obviňuje básnika, že v publiku „*prebúdza nebezpečné vášne (daimonion), vzdďľuje ho od rozumového myslenia, ktoré jediné usiluje o pravdu, a preto musí byť z ideálneho štátu vyhnaný.*“ (Trávníček, 2007, str. 404)

1.2.1.3 Aristoteles

Aristoteles (384 – 322 p. n. l.) si všímal pôsobenie umeleckého diela na jeho čitateľa, a to predovšetkým emócie prijímané z textu. Podľa neho pri vnímaní umeleckého zážitku vznikajú silné emócie, ktoré môžu na recipienta pôsobiť škodlivo. Získané emócie potrebuje divák vnútorne (emocionálne a hodnotovo) prostredníctvom súcitu a strachu premeniť na pozitívne, čím sa od nich očistí. Aristoteles pre túto svoju myšlienku dokonca zavádza pojem *katarzia* (očistenie).

„*Obaja, Platón i Aristoteles, vyslovujú presvedčenie, že umelecké dielo je viac než oblasť ľudských činností a záujmov. Predovšetkým v účinku, ktorým pôsobí, je umenie silou so spoločensko-morálnym (Platón) a psychologicko-morálnym (Aristoteles) dosahom.*“ (Trávníček, 2007, str. 406)

1.2.2 STREDOVEK: Biblia a Sv. Augustín

Stredobodom pozornosti v stredoveku bola biblia, otázka, ako text pôsobí na jeho prijímateľa bola v tomto období nepodstatná. Rozličným interpretáciám biblie sa snažil zabrániť i smer pod vedením Martina Luthera, ktorý „*hlásal požiadavku návratu k Písmu ako jedinej a nespochybniteľnej autorite, zbavenej násosu komentárov a záväzných výkladov. Snažil sa o narovnanie vzťahu medzi bibliou a čitateľom, pričom čitateľ je v tomto vzťahu len položkou zástupnou, nepodstatnou.*“ (Trávníček, 2007, str. 407) Úloha čitateľa v týchto časoch nebola veľmi podstatná, keďže knihy i písmo patrili vtedy do rúk len najvyššie postaveným vrstvám silne hierarchizovanej spoločnosti. Navyše, v stredoveku sa kládol dôraz predovšetkým na všetko sakrálné a vo vzťahu autor – dielo – čitateľ patrila všetka pozornosť výlučne dielu. Úvahami nad vzťahom biblie a človeka sa však predsa len zaoberal Svätý Augustín (354 – 430 n. l.), keď vo svojom diele *Vyznania* rozoberal päť rozličných výkladov prvej vety Starého zákona. Augustín mieni, že dôvodom, prečo čitateľ Biblie nemohol prísť k jednému

jedinému výkladu tejto vety, je práve jazyk, ktorým je Kniha kníh napísaná. Augustín považuje ľudský jazyk za nedokonalý, nepresný preto jazyk čitateľovi nie je schopný poskytnúť jediný správny význam. Napriek tomu vyjadruje Augustín presvedčenie, že túto mnohosť významov, ku ktorým čitateľ prostredníctvom svojich interpretačných schopností dôjde, je v konečnom dôsledku neutralizovaná tromi atribútmi: snahou proroka vyjadrovať sa čo najjednoduchšie a najjasnejšie, kresťanskými pravidlami lásky a Božej pravdy.

Vo svojich ďalších interpretáciách sa Augustín nebráni myšlienke, že ak čítame nejakú knihu, snažíme sa všetci o dorozumenie s jej autorom, no v prípade Biblie pripúšťa mnohosť výkladov a nejasné miesta. Tie totiž považuje za „Boží úmysel“, ktorými chcel Boh skrotiť intelekt a pýchu čitateľa a tým si ho podriadit'. V neposlednom rade Augustín pripomína, že čitateľ/kresťan sa i v neistotách viacznačnosti svojho čítania má spoliehať na svoju vieru, ktorá mu nedovolí zlyhať v porozumení biblického textu.

1.2.3 ROMANTIZMUS: Hermeneutika

Asi o 14 storočí neskôr sa dostávame na počiatok romantizmu. V tomto období už žiadne vyššie istoty neexistujú, a preto sa zo zapisovateľa zároveň stáva i autor. Za zakladateľa hermeneutiky, teda teórie výkladu a interpretácie textu, sa považuje Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher (1768 – 1834). Hermeneutika funguje cez dva hlavné procesy: Tým prvým je proces interpretácie diela, prostredníctvom ktorého si všima správne pochopenie textu priradením významu lexikálnej zložke. Druhým procesom je exegéza, ktorá slúži na zozbieranie historických faktov k dielu, čím zbavuje text možnosti vkladať vlastný výklad, a teda sa snaží dosiahnuť jeho objektívnosť.

Schleiermacher chcel cez tento spôsob myslenia vysvetliť náboženstvo na základe porozumenia. *„S autorom je čitateľ schopný dohovoriť sa na základe toho, že každý v sebe nesie minimum toho druhého. Dorozumenie medzi autorom a čitateľom tvorí jednak človek vo svojom všeobecnom antropologickom rozmere,“* (Trávníček, 2007, str. 409) a to druhé, čo obe strany spája je prirodzene reč. Schleiermacher metaforicky hovorí, že zatiaľ čo v minulosti spájalo akési pomyselné lano čitateľa s transcendentnom, dnes už toto lano vedie k tomu druhému. *„Nie je to teda ani tak lano istiace, ako skôr lano spájajúce. Pritom sa mení i materiál, z ktorého je toto lano*

upletené. Oddanosť viery v niečo vyššie nahrádza jazyk ako spôsob, v ktorom sa myšlienka stáva skutočnosťou.“ (Trávníček, 2007, str. 410)

Schleiermacher vysvetlil potrebu medzi autorom a čitateľom vzájomne si vstupovať do vzťahu tým, že úlohou čitateľa a vykladača je rozumieť rečovému mysleniu autora v jeho individuálnej platnosti. „Metodologickým ziskom tejto romantickej revolty je objavenie subjektu ako sféry inšpirácie a poznania.“ (Trávníček, 2007, str. 410) Podľa neho by teda čitateľ mal rozumieť autorovi oveľa lepšie, ako si on sám seba rozumie skrz jedinečnosť a tvorivú zvrchovanosť autora. Inými slovami, čitateľ sa nepohybuje v sakrálnych sférach, kde má hlavnú úlohu viera, a v posolstvách, ktoré niekto pre neho zapísal, ale vo svete, ktorému rozumie z vlastných skúseností.

Na tento myšlienkový smer nadviazal i pozitivizmus.

1.2.4 POZITIVIZMUS: Émile Hennequin

Základom pozitivistického poznania sa stal koncept vedy na základe diela Augusta Comta, ktorý sa vymedzuje voči teológii a metafyzike. Predmetom pozitivistov sa stávajú pozorovateľné javy, čo i v otázkach literárnej vedy znamená tvoriť texty, ktoré vychádzajú z pozorovaných/pozorovateľných faktov.

V období pozitivizmu nastala v otázkach vnímania literatúry veľká zmena oproti jej predchádzajúcemu obdobiu, no ešte stále pretrváva vplyv hermeneutiky. V pozitivistických paradigmách už nestál jednotlivec nad spoločenským štandardom, ale bol vnímaný ako výsledok determinizmu, teda vopred určený. S touto teóriou výkladu prišiel francúzsky historik Hippolyte Taine (1828 – 1893), keď o autorovi hovorí ako o výsledku rasy, prostredia a dobovej situácie a zároveň o literárnom diele, ktoré je determinované dobou a príčinami svojho vzniku. I táto teória prispela pozitivistom k vyvodeniu záveru, že na základe poznania autorovho životopisu vieme jeho dielu lepšie porozumieť. Pre nich nie je dôležité skúmať text ako taký, či jeho pôsobenie na čitateľa, ale práve vzťah diela s autorom samým.

Na tieto myšlienky nadväzuje jeho žiak Émile Hennequin (1859 – 1888), hoci stále na pôde pozitivizmu, výrazne sa posúva k sledovaniu toho, ako dielo pôsobí na čitateľa. Súhlasí so svojím učiteľom a jeho tri determinanty nepopiera, neprikladá im však už taký význam, resp. považuje ich za premenlivé a relatívne.

Hennequin vo svojom diele *La critique scientifique* objasňuje metódu estopsychológie, ktorá sa opiera o tri disciplíny: estetiku, psychológiu, a sociológiu.

Táto metóda by mu mala dovoliť pristúpiť od diela bližšie k spisovateľovi ako človeku a prostredníctvom troch zložiek tejto metódy sa vyhnúť jednostrannosti. „V rámci estetickej analýzy sa francúzsky teoretik zaoberá dielom z hľadiska toho, ako pôsobí na čitateľa, t.j. ako súhrn prostriedkov pôsobiacich na zmysly a schopných vyvolať emócie. Následne sa zaoberá tým, o aké emócie ide, a tiež aj, čím sa líšia od emócií zažívaných v bežnom živote.“ (Trávníček, 2007, str. 412) Hennequin i vďaka svojmu dištancu od determinizmu dospieva k názoru, že určujúcim vlastnostiam emócií patrí ich neuchopiteľná subjektívnosť.

V rámci psychologickkej analýzy je podľa Hennequina literárne dielo nositeľom správy o pôvodcovi diela, rovnako i o čitateľoch a ich vkuse. „*Pokiaľ ide o analýzu sociologickú, tu je otázka o čitateľovi úplne najpodstatnejšia. Hennequin tu už celkom naplno prichádza s myšlienkou o dvojitej podmienenosti, teda s tým, že dielo patrí súčasne autorovi i čitateľovi. Vo svojom diele píše, že každé umelecké dielo, ak sa dotýka na jednej strane človeka, ktorý ho stvoril, dotýka sa na druhej strane tej skupiny ľudí, na ktorú pôsobí. Kniha má čitateľa, symfónia, obraz, socha obdivovateľa. [...] Emočné účinky knihy alebo akéhokoľvek iného umeleckého diela nemôžu byť vnímané inak ako osobami schopnými cítiť emócie, ktoré kniha sugeruje. [...] Skúmanie vzťahu medzi autorom a čitateľom, to, aké reakcie dielo vyvoláva, nám dovoľuje zisťovať vnútorné dejiny ľudí pod povrchom faktov politických, sociálnych a hospodárskych.*“ (Trávníček, 2007, str. 412) Ak by sme to teda mali zosumarizovať, pozitivizmus na čele s Hennequinom stoja na strane čitateľa, a hoci mu nepripisujú rozhodujúcu a jedinečnú pozíciu, je predsa len stále veľmi podstatná.

Hennequinova jednota diela z hľadiska estetiky, psychológie a sociológie podnietila následne mnohých ľudí, ktorí sa za krátku dobu vyčlenili do dvoch hlavných, vzájomne protichodných táborov. Na jednej strane stála estetika, na druhej strane sa zasa ocitli psychológia so sociológiou. Opozičné tábory sa tak od seba líšili pohľadom na dielo buď z jeho vnútrotextovej strany alebo naopak mimotextovej. Na základe toho sa do prvého tábora pričlenili ruský formalizmus, pražský štrukturalizmus, anglosaská Nová kritika a fenomenológia. Naopak druhú metódu uznávali filozofi života z prelomu 19. a 20. storočia (najmä W. Dilthey, o ktorom bude reč v nasledujúcich častiach práce), a taktiež sem radíme psychoanalýzu a marxizmus. Spolu s deľbou metód sa rovnako líšili i témy. Čitateľ a subjektová stránka diela mali svoje miesto v tábore metód mimotextových.

1.2.5 FENOMENOLÓGIA: Roman Ingarden

Roman Ingarden (1893 – 1977), bol významný poľský filozof, literárny teoretik a v neposlednom rade fenomenológ. Vo svojom diele *Umelecké dielo literárne* objasňuje svoj pohľad na systematiku literárneho diela, pričom si predovšetkým všíma jeho štrukturálne usporiadanie a jazykovú podstatu. V ďalšej knihe, *O poznávaní literárneho diela*, je predmetom jeho záujmu vnímanie potenciálneho čitateľa.

Ingarden v oboch uvedených prácach načrtáva svoju teóriu, v ktorej sa nezaujíma o reálne texty a ich skutočných čitateľov, ale o samu podstatu umeleckého predmetu a o potenciálneho čitateľa. Ako vysvetľuje aj vo svojich dielach, v prvom rade „vychádza zo základnej myšlienky, že literárne dielo síce vykazuje pojmovo definovateľné a opísateľné jazykové konštanty, no zároveň je mnohoznačné a teda interpretovateľné, alebo, ako hovorí, konkretizovateľné.“ (Zima, 1995, str. 243) Ingarden tvrdí, že autor umeleckého textu nie je schopný opísať a dokonale vykresliť celú skutočnosť – text je preto neúplný, mnohoznačný, schematický útvar. Tieto miesta nedourčenosti Ingarden nachádza v štyroch vrstvách umeleckého diela: „1. vo »vrstve zvukovej podoby slov a na nej budovaných zvukových útvarov«; 2. vo »významových celkoch«; 3. v »schematických aspektoch, v ich kontinuitách a poriadku; 4. v sfére »znázornených predmetností a ich osudov«.“ (Zima, 1995, str. 248) Práve tu vidí Ingarden priestor pre čitateľa, ktorého úlohou je do diela vstúpiť a podieľať sa na jeho doplnení prostredníctvom svojej vlastnej konkretizácie. Čitateľ svojou aktívnou účasťou text rekonštruuje a miesta nedourčenosti vyplňa podľa vlastných skúseností a predstáv, svojou fantáziou, čím dotvára konečný estetický zážitok z diela. „Funkcia čitateľa je významná v tom, že sa podrobuje ponukám a direktívam vyplývajúcim z diel, a že aktualizuje aspekty, nie ľubovoľné, ale ponúkané dielom. Ide teda o rovnováhu medzi jasne (ontologicky) »rekonštruovanou« štruktúrou diela na jednej strane a aktualizujúcu čitateľskú fantáziu na strane druhej.“ (Zima, 1995, str. 249) Inými slovami, hoci čitateľ do procesu čítania vkladá niečo zo seba a zapája vlastnú fantáziu, text ho stále drží v obmedzenom priestore, čím mu nenecháva absolútnu slobodu a moc. Celý tento prístup dovoľuje čitateľovi vstúpiť do textu až potom, keď ho autor opustil a zanechal. Tak je literárne dielo závislé na tvorivom výkone autora a následne konkretizácii, ktorá vzniká v priebehu čítania. Estetické zážitky a hodnotenia sú teda ukryté v texte samom a ich oživenie závisí na aktívnom prístupe vnímateľa. Tým rozlišuje medzi štruktúrou diela a reakciami recipienta. „Ingarden teda vychádza

z dvojakého charakteru literárneho diela: t.j. na jednej strane je viacznačnou, konkretizovateľnou schémou, na druhej strane konkretizáciou, ktorá vznikla v čitateľovom estetickom zážitku, estetickým objektom.“ (Zima, 1995, str. 249)

1.2.6 KOSTNICKÁ ŠKOLA

V roku 1961 v nemeckom meste Gissen vytvorila skupina deviatich vedcov na čele s Hansom Robertom Jaussom a Wolfgangom Iserom skupinu *Poetik und Hermeneutik* (*Poetika a Hermeneutika*), z ktorej sa neskôr vyvinula škola, ktorá svojím významom presiahla hranice Nemecka a o pár rokov neskôr si za svoje centrum vyberá švajčiarsku Konstance. Hlavným cieľom tejto skupiny bola snaha o interdisciplinárnosť literárnej vedy a osvetľovanie špecifických prístupov interpretácie textov.

Hans Robert Jauss (1921 – 1997) a Wolfgang Iser (1926 – 2007) sú hlavnými predstaviteľmi a zakladateľmi programových téz tejto školy. Predmetom ich záujmu bol predovšetkým problém vzťahu medzi textom a čitateľom, konkrétne sa zameriavali na text ako formu objektívneho a definitívneho pohľadu, ako centrum tvorby a rozvoja významu. Teoretici Kostnickej školy pristupovali k čitateľovi ako k reálnej empirickej entite a rovnako sa zaujímali i o účinky mnohoznačných diel na recipienta. Práve pre prístup k čitateľovi sa Kostnická škola stala jednou z najvplyvnejších v európskom literárnovednom priestore. Tento prístup nazývame i recepčná estetika a jej cieľom bolo poukázať na to, že dôležitejšie ako samotná štruktúra textu je výsledné pôsobenie textu na čitateľa.

Hoci obaja, Jauss aj Iser, patrili do istej školy, môžeme sledovať i rozdielne teoretické prístupy každého z nich. Zatiaľ čo Jauss vychádzal z Gadamerovej hermeneutiky a nepriamo z Schleiermachorevej filozofie, Iser vychádzal vo svojich úvahách predovšetkým z fenomenológie založenej na Huserlovej filozofii a Ingardenovej nedourčenosti a literárnej estetike. Z toho vyplýva Jaussov pohľad na autorskú recepciu cez historicko-hermeneutickú perspektívu a Iserov vplyv účinku literárneho textu z historicko-fenomenologického pohľadu. Pre lepšie pochopenie rozdielu medzi týmito dvomi filozofmi môžeme povedať, že Jaussova textová teória je orientovaná na svoju virtuálnu štruktúru, kým druhá teória je zameraná na očakávanie recipienta, ktorý podlieha historickej premene.

1.2.6.1 Hans Robert Jauss

Jaussov prístup k literatúre spočíval v odmietnutí chápania textu ako do seba uzatvorenej jazykovej štruktúry. Napokon, čitateľské publikum nepovažoval len za pasívneho člena na konci reťazca autor – dielo – čitateľ, práve naopak. Jauss veril, že *„medzi dielom a publikom existuje dialogický, premieňajúci sa a vyvíjajúci sa vzťah, ktorý zakladá novú literárnu produkciu i spoločenské pôsobenie literatúry.“* (Zeman, 1988, str. 228)

A keďže musel svoju teóriu zároveň obraňovať pred psychologickými smermi, rozhodol sa skúmať literárnu skúsenosť cez tzv. *horizont očakávania*, ktorý analyzoval z troch aspektov. Prvým aspektom skúmania by mala byť známa norma alebo poetika žánru, za druhý spôsob označuje Jauss implicitné vzťahy k známym literárnym dielam a ako tretí spôsob by mu mal poslúžiť protiklad fikcie a skutočnosti, poetickosti a praktickosti jazykovej funkcie. Mnohoznačný text nemožno viazať len na jeden estetický význam, práve naopak, takýto text vyžaduje rôzne perspektívy vnímania. Navyše, zmenou významu textu v priebehu dejín sa recepcia diela stáva zaujímavejšou a zmysluplnejšou. Jauss túto skutočnosť ozrejmuje konštatovaním, že *„autor ako producent je tu s významom, ktorý zamýšľal, jedinečný a sám, kým historické čitateľské publikum je neustále sa obnovujúcou, heterogénnou veličinou, ktorá nie je schopná sa zjednotiť na význame fiktívnych alebo nefiktívnych textov. V oblasti recepcie sa stretáva priveľa jazykových, kultúrnych, ideologických a estetických záujmov, aby sa raz a navždy mohol presadiť jeden význam textu.“* (Zima, 1995, str. 222) Týmto prístupom Jauss vo svojej teórii navzájom dopĺňa dve sféry: mnohoznačnosť textu a čitateľskú perspektívu. Vyzdvihuje a zdôrazňuje pluralitu možných výkladov textu, pretože kladie čitateľovi stále nové a nové otázky, ktoré môžu zmeniť jeho očakávania a zároveň vytvárajú estetický charakter textu. V neposlednom rade tým *„poskytuje zvláštnu príležitosť recepcnej analýze, ktorá chce pochopiť alebo zmeniť predbežné životné porozumenie sveta rôznych čitateľských vrstiev.“* (Zima, 1995, str. 235)

V záverečných tézach v diele *Dejiny literatury jako výzva literární vědy* (*Literaturgeschichte als provokation der Literaturwissenschaft*) vyjadruje presvedčenie, že úlohou literatúry je vstupovať do života čitateľa cez horizonty očakávania a formovať jeho vnímanie a chápanie sveta, čím recipročne prispieva k jeho správaniu sa v spoločnosti. *„Literárne dielo nepôsobí iba svojím obsahom,*

ale i formou, ktorá môže podnecovať nové vnímanie vecí a byť tak výzvou k morálnej reflexii.“ (Zeman, 1988, str. 230)

1.2.6.2 Wolfgang Iser

Wolfgang Iser v práci *Akt čítania (Akt des Lesens)* tvrdí, že podľa neho je význam textu daný tým, že môže vznikať vždy nanovo. Túto možnosť nadobúda práve vďaka možnosti čitateľa generovať zmysel textu v procese čítania, a preto je výsledným produktom interakcie medzi textom a čitateľom jeho význam. Iser sa navyše domnieva, že „*zmysel textu nie je vysvetliteľný, ale môže byť zažitý len ako dojem, účinok.*“ (Zeman, 1988, str. 212) Estetická hodnota diela, ktorá sa pri čítaní vynára, pôsobí na čitateľa a núti ho vytvárať si k čítanému vlastný postoj. Tento estetický účinok vníma ako zmyslový potenciál textu a vplyv na čitateľa ako konštitúciu zmyslu recipienta. Zjednodušene povedané, Isera nezaujíma, čo chce text povedať, ale ako pôsobí na čitateľa, čo spôsobuje – dáva prednosť rovine výrazu pred rovinou obsahu.

Iser sa ďalej zaoberá i apelatívnou funkciou jazyka a textu v zmysle jeho apelatívneho pôsobenia na prijímateľa. Upozorňuje nás, že texty nemajú len významy, ktoré vyprodukuje interpretácia textu, pretože medzi textom a čitateľom sa odohráva viac ako len zredukované rozhodnutie na jeden jediný význam typu áno – nie. Poukazuje tým na otvorenosť zmyslu textu a potrebu priestoru pre aktivitu čitateľa. Poskytnutý priestor dáva možnosť rôznym čitateľom v rôznych dobách vnímať ho zakaždým trochu inak, čím generuje pluralitu významov jedného a toho istého textu. Hoci sa nám zmysel textu môže zdať nekonečný a otvorený fantáziám čitateľa, stále existuje štruktúra textu, ktorá jeho aktivitu obmedzuje. Na jednej strane sú texty, ktoré neposkytujú takmer žiadnu možnosť na vlastné predstavy, na druhej strane sú texty, ktoré dávajú čitateľovi maximálnu voľnosť. Práve príliš veľká sloboda a miesta nedourčenosti môžu byť pre čitateľa negatívnou prekážkou v porozumení textu. Ako príklad by sme mohli uviesť diela Jamesa Joyca.

V Iserovej rozprave o apelatívnej funkcii textu má práve nedourčenosť kľúčový a spájajúci význam. Ako sme sa už zmienili v predchádzajúcej časti, neurčité miesta poskytujú čitateľovi priestor zapojiť vlastnú predstavivosť či skúsenosť. No prostredníctvom tejto aktivity recipienta sa z celého procesu oná „neurčitosť“ vytráca, keďže jej funkcia spočíva v adaptabilnosti textu individuálnym požiadavkám.

Nedourčenosť textu preto môžeme považovať za jeho apelatívnu funkciu. Nepriamym spôsobom prikazuje čitateľovi tzv. zaplniť medzery v texte.

Prázdne miesta v texte majú ešte ďalšiu dôležitú funkciu. Vďaka nim sa do aktu čítania zapája čitateľova fantázia a stáva sa spolutvorcom celého príbehu. Rozdiel medzi miestami, kde je dovolené použiť fantáziu viac alebo menej, vyplňať a dotvárať príbeh podľa toho, ako nám to text povolí, vznikajú momenty prekvapenia alebo sklamaní. *„Ak sa naplňa čitateľovo očakávanie, dôjde k zameraniu sa na určité rysy textu a ostatné sa tlmia. Nezvolené možnosti však zostávajú stále v pozadí a latentne narúšajú syntézy, ktoré čitateľ produkuje. [...] Text provokuje čitateľa k produkovaniu predstáv a zároveň mu ukazuje, že tieto predstavy sú nedostatočné a musia byť korigované. [...] Komunikačný proces medzi textom a čitateľom je riadený dialektikou ukázaného a zamlčaného, pričom to, čo nie je explicitne povedané, má zložitejšiu úlohu. Čitateľ musí segmenty vzájomne prepojiť a musí formulovaný text ešte raz formulovať pre seba.“* (Zeman, 1988, str. 215-216) Tým sa opäť dostávame k raz už vyslovenej vete, Isera nezaujíma význam textu, ale zmysel textu vidí v estetickom účinku, ktorý text v čitateľovi vyvoláva. *„Iserova zásluha spočíva okrem iného aj v tom, že paralelne k autorovi uznal čitateľa ako kreatívnu inštanciu prechádzajúcu textom a podrobne ju opísal.“* (Zima, 1995, str. 260)

1.2.6.3 Iserov implicitný čitateľ

V jednom zo svojich diel Iser zaviedol pojem implicitného čitateľa v zmysle nedokonalého čitateľa. Iserov implicitný čitateľ je reakciou na implicitného čitateľa W. C. Bootha. Podľa Bootha fiktívny text nemôže dosiahnuť objektivnosť z toho dôvodu, že každý z dvojice autor – čitateľ pristupujú k textu s vlastnými predstavami, postojmi a názormi. V pomyselnom intervale medzi Boothom a Iserom však vzniklo množstvo ďalších teoretikov, ktorí sa zaoberali otázkou čitateľa. No *„na rozdiel od všetkých čitateľov archetypálnych, informovaných alebo zamýšľaných, sa implicitný čitateľ nezakladá na žiadnej reálnej existencii, pretože stelesňuje súhrn vopred vytvorených orientácií, ktoré fiktívny text ponúka svojim možným čitateľom ako podmienky recepcie. [...] Implicitný čitateľ neexistuje v reálnom svete, ale spočíva v samej štruktúre textu, ktorá vždy už predpokladá príjemcu.“* (Iser, 2004, str. 139) Ide o predbežné upozornenia, ktoré text ponúka čitateľovi ako podmienky recepcie. Už od

začiatku určuje text čitateľovi jeho úlohu a vyznačuje mu cesty, ktorých sa bude držať počas čítania.

Implicitný čitateľ sa tak stáva teoretickým konštruktom, ktorý formuje čitateľské voľby na základe porozumenia textu a možností, ktoré mu ponúka text sám. Úlohou vnímateľa je odosobniť sa od spoločenských konvencií doby, v ktorej žije, a do procesu čítania zapojiť len svoju inteligenciu, fantáziu a v prvom rade emócie, pretože text ponúka viaceré možnosti a spôsoby realizácie čítania, široké spektrum rolí. Konkrétna rola, ktorú si čitateľ volí, je vždy selektívna a jedinečná, neprenosná na iného adresáta. Na rozdielnosti interpretácie absolútne nezáleží. Iser nerozlišuje dobrú a zlú interpretáciu, všetko závisí len od predstavivosti a recepčnej aktivity čitateľa.

1.2.6.4 Kritika Kostnickej školy

Kritici Kostnickej školy, predovšetkým predstaviteľ Novej kritiky R. Wellek, vyčítajú konceptu prehnaný dôraz na úlohu a pozíciu čitateľa. „*Peter V. Zima obviňuje Jausa z hermeneutickej relativizácie a Iserovi zasa vyčíta, že nárast prázdnych miest v texte by bolo vhodnejšie vysvetliť v súvislosti s jazykovou komunikáciou v spoločnosti trhu, ideologickými konfliktami a deľbou práce.*“ (Trávníček, 2007, str. 417) Americkí literárni psychológovia a kognitivisty N. N. Holland a C. A. Hamiltor považujú Iserove koncepcie za špekulatívne, bez empirických prieskumov čítania a čitateľa, a vo všeobecnosti pokladajú jeho teórie za idealizované a abstraktné. Práve na tom, že sa Jausovu hermeneutiku nepodarilo prepojiť so sociologickými alebo psychologickými empirickými poznatkami, sa zakladá kritika Kostnickej školy. Druhým častým argumentom proti tejto škole je fakt, že z pohľadu recepčnej teórie neboli napísané žiadne dejiny literatúry.

1.2.7 BUFFALSKÁ ŠKOLA

V čase pôsobenia Kostnickej školy, vznikali v Spojených štátoch amerických pomerne polemické názory, vyjadrujúce nedôveru ku kontinentálnemu prístupu. Prístup Buffalskej školy je založený viac na psychológii, pedagogike a kognitívnej vede.

Stanley Fish (*1938) presadzuje názor, že rozhodujúcu voľbu, ako sa bude dielo čítať, a v závere aj interpretovať, má vo svojich rukách čitateľ. I on pripisuje významnú úlohu účinku textu, teda tomu, ako dielo na čitateľa pôsobí. Rozdiel jeho teórie spočíva

v tom, že čitateľ už nie je vedený svojou ľubovôľou, ale záujmami spoločenstva, do ktorého patrí, a s ktorým zdieľa rovnaké jazykové a spoločenské tradície.

V krátkosti by sme sa mali pristiaviť i pri teórii Davida Bleicha (*1940), ktorý považuje text za symbolickú entitu; tú v procese čítania prostredníctvom vlastnej individuálnej »desymbolizácie« zbavujeme jej symbolickosti. Týmto procesom sa text vďaka čitateľovi mení na literárne dielo.

V koncepcii čítania a čitateľa vytvoril svoj konštrukt superčitateľa Michel Riffaterre (1924 – 2006). Pod týmto termínom rozumieme abstraktnú kombináciu ľudí, ktorí sa čitateľskými aktivitami zaoberajú profesionálne, to znamená autori, literárni kritici, prekladatelia a pod. *„Tento konštrukt má byť poistkou proti subjektivismu, t.j. proti takému poňatiu, ktorému by mohlo byť dielo vystavené, keby sme na neho uplatnili psychológiu čitateľa.“* (Trávníček, 2007, str. 418) Dôležitejší ako čitateľ je pre neho sám text.

Najvýraznejšie sa spomedzi predstaviteľov Buffalskej školy šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia presadil teoretik, psychoanalytik Norman N. Holland (*1927). Ako jeden z mála sa snažil zakladať svoje teórie na priamych empirických výskumoch konkrétnych čitateľov, no značné rozdiely vo výsledkom mu podstatne prácu sťažili. Napokon dospel Holland k vysvetleniu, že význam textu formujú osobné potreby jeho prijímateľa. *„Inými slovami: v texte sme schopní čítať len to, čo udržuje našu identitu, teda to, čo nás v nej potvrdzuje. Identitu rozpracováva do štyroch parametrov; je to obrana, očakávanie, predstava a transformácia (DEFT – defence, expectation, fantasy, transformation). V neposlednom rade je potrebné pripomenúť, že jeho poňatie čítania a čitateľa neodkazuje k psychickému stavu jedinca, ale do jeho interpersonálneho priestoru.“* (Trávníček, 2007, str. 419)

V čom sa názory americkej a nemeckej školy vo svojich na prvý pohľad odlišných teóriách zhodujú? *„Spoločné je presvedčenie, že význam nesídi v texte a zdržanlivosť pred tým, aby bol čitateľ ponechaný iba vo sfére psychiky. [...] Jauss aj Holland pracujú s očakávaním. Ak sa berie do úvahy čitateľ iba ako potenciálny, uzatvára sa viac-menej do štruktúry textu; ak sa vníma ako čisto empirický, stráca sa väzba na text.“* (Trávníček, 2007, str. 420)

1.2.8 BIRMINGHAMSKÁ ŠKOLA – CULTURAL STUDIES

Medzi predchodcami britských kultúrnych štúdií sa uvádza nielen Frankfurtská škola, vrátane jej odozvy v americkom priestore v 50. rokoch 20. storočia, ale aj ruská kulturológia 20. a 30. rokov. *„K zdrojom niektorí počítajú francúzsky štrukturalizmus, ale patrí sem aj britská, marxisticky orientovaná kultúrna kritika vyprovokovaná do značnej miery politickým a sociálnym vývojom v Británii na prelome 50. a 60. rokov.“* (Šmejkalová, 2000, str. 48)

Smerovanie birminghamskej školy súviselo so vznikom Centra pre súčasné kultúrne výskumy (Center for Contemporary Cultural Studies), ktoré v roku 1964 založil Richard Hoggart (*1918). Jedným z mnohých diskurzov, ktorému sa predstavitelia tejto školy venovali, bol najmä spôsob vnímania masových médií ako prostriedku degradácie kultúry. Kritický postoj zaujali voči nahradeniu umenia produkciou reagujúcou na potreby trhu, a z toho vyplývajúcu stratu jedinečnosti kultúrneho diela.

„Zástupcovia tejto školy sa hrdo hlásia k svojej interdisciplinarite, či dokonca antidisciplinarite, danej absenciou kanonizovaných a jasne definovaných »zdrojov a súčastí«, a preto nie je jednoduché vymenovať celý zoznam ich inšpirácií.“ (Šmejkalová, 2000, str. 48) Centrum sa opiera o poznatky rôznych sociálnych a humanitných disciplín, no primárne sa zaoberá viacerými diskurzmi populárnej kultúry. Skúma problematiku gramotnosti a čítania ako jeho základného parametra, zaoberá sa kauzálnymi vzťahmi populárnej kultúry k médiám, masovokomunikačným prostriedkom a k publiku, k subkultúram mládeže a vôbec vzťahu literatúry a kultúry v najširšom poňatí.

Za tých niekoľko desiatok rokov fungovania kultúrnych štúdií sa teórie jednotlivých predstaviteľov rozvinuli *„o mohutnú triedu postojov, názorov a konceptov, ktoré sa snažia zahrnúť čo možno najcelistvejší súbor otázok vzniku, šírenia a vnímania textu v širšom slova zmysle, to znamená produkciu, distribúciu, recepcie, vrátane procesu spoločenského kódovania a dekódovania. Do popredia sa dostávajú pojmy všeobecnejšieho charakteru, čiastočne odvodené z iných odborov, ako napríklad reprezentácia, identita, kompetencia, konvencia, selekčné pole, kánon a v poslednom rade hegemonia a ideológia.“* (Šmejkalová, 2000, str. 47)

Jedným z kľúčových problémov kultúrnych štúdií je otázka textu a jeho kontextu. *„Kultúrne výskumy rozšírili pôvodné literárne teórie, ale nielen tie,*

o množstvo problémov, v ktorých sa literatúra, a v širšom slova zmysle tlačený text, nevníma ako špecifický druh jazyka, ale ako spôsob použitia jazyka. Pre tému reprezentácie knihy je zásadné, že *cultural studies* patrili a stále patria k tým smerom, ktoré podporili jej pojmá v širších textových súvislostiach.“ (Šmejkalová, 2000, str. 53) Práve otázka textu a kontextu je jedným z kľúčových problémov, ktoré sa snažia kultúrne výskumy vysvetliť zo svojho pohľadu. V ich ponímaní nie je kniha alebo text len prostým výtvorom geniálneho jednotlivca, alebo, ako by povedal Ernest Hemingway, ostrovom samým pre seba. Knihu či text skôr vníma ako predmet, prostriedok, nástroj či dôvod rozličných zmien, ktoré sa v tom čase udiali v spoločnosti a na ktoré text reaguje. Na veci, ktoré sa udiali nielen dnes; na veci, ktoré sa dotýkajú napríklad otázky genderu; na veci, ktoré sa nezaoberajú len mainstreamom. Inak povedané, slovami Jonathana Cullera: „väzba medzi kultúrnymi výskumami a literárnou vedou je komplikovaný problém. Teoreticky sa majú kultúrne štúdiá zaoberať všetkým: Shakespeareom i rapom, kultúrou vysokou i nízkou, kultúrou epoch minulých i kultúrou súčasnosti.“ (Šmejkalová, 2000, str. 219)

Birminghamská škola sa však nezaobera len teóriou, ale pristupuje i k empirickým výskumom. Dôsledná teoretická metodológia britského centra, postavená na základe empirických analýz, prispela k skúmaniu množstva problémov s konkrétnym sociálnym či lokálnym určením. Hoci musíme pripomenúť, že ešte pred vznikom Centra pre súčasné kultúrne výskumy vzniklo na britskej pôde niekoľko výkladov o čítaní, či o čitateľovi.

„Skutočné počiatky odboru sú nepochybne späté s britskou, pôvodne literárnou, teóriou a hlavne s prácou Richarda Williamsa (*Culture and society*, 1958) o vzťahoch kultúry a spoločenských systémoch.“ (Šmejkalová, 2000, str. 49) Rovnako sa sem zaraďujú prvé pokusy Richarda Hoggarta o analýzu vzťahov kultúrnych a čitateľských návykov príslušníkov britskej robotníckej triedy, ktoré zhrnul v diele *The Uses of Literacy* (1957), i dielo historika E. P. Thompsona (*The making of the English working class*, 1963). Inšpirovaní marxistickým prístupom k sociálnej stratifikácii, pristupovali ku kultúre utláčaných tried v anglickej spoločnosti so snahou o ich zviditeľnenie. Okrem analýzy vzťahov a každodenných návykov skúmali i postoj a úlohu knihy v živote robotníka, ktorého hlas mal byť prehlušený „elitnou literatúrou“.

„K tomuto emancipačnému a do istej miery archeologickému projektu sa viazal smer skúmania masovej kultúry, chápanej ako nástroj ideologického útlaaku, ako spôsob, ktorým sa určité skupiny čitateľov, divákov a poslucháčov nejakým spôsobom

škatuľkujú do daných pozícií v spoločenskej hierarchii.“ (Šmejkalová, 2000, str. 49) Počiatkové teórie kultúrnych výskumov považovali masovú kultúru za nástroj legitimizácie štátnej moci vo vzťahu k masám i napriek Williamsovu upozornovaniu, že masa neexistuje, existuje len spôsob nazerania na ľudí ako na masu.

Začiatkom 30. rokov 20. storočia sa tejto téme venovala Queenie Dorothy Leavis (1904 – 1981). Svoje poznatky publikovala v práci *Literatúra a čitateľská verejnosť* (*Fiction and the Reading Public*, 1932) Svoju pozornosť zamerala na anglický literárny trh z hľadiska čitateľa. Konkrétne si všíma vkus priemerného čitateľa, vzťah medzi autormi a čitateľmi, ale i trh sám, a svoje zistenia porovnáva i s príkladmi z minulosti. Snaží sa zistiť, kedy a v akých podmienkach vznikla čitateľská obec, základná jednotka a určujúci fenomén literatúry. Podľa Leavisovej je medzníkom 18. storočie – nielen ako obdobie vzniku románu, ale aj ako dôležitá éra pre vývin čitateľa. Vznikom románu sa totiž presúva záujem od elitných vrstiev spoločnosti k záujmom občajného človeka. Na základe toho sa vytvára i vzťah medzi autorom a publikom. Prístup autora k jeho mecenášovi, založený na financovaní, už zaniká a pre autora majú dôležitejšiu funkciu financie anonymnej masy ľudí, teda publika.

Ďalším, kto zvýrazňuje dôležitosť vzniku románu a vývoja publika, je Ian Watt (1917 – 1999). Podľa jeho názorov z knihy *The Rise of the Novel* (1957), význam úlohy čitateľa spočíva v pozícií, ktorú mu v diele autor vytvára. Román totiž dáva čoraz viac do popredia strednú meštiansku vrstvu, ktorá nielenže v spoločnosti naberala na sile, ale už mala i významnú zásluhu na oblúbe a úspechu románov. Dokonca sa tento vplyv rozvádza ešte ďalej tým, že priestor v diele dostávajú predovšetkým čitateľky strednej spoločenskej triedy. V spomínanej dobe mali ženy z týchto vrstiev viac voľného času i možností, a čítanie bolo jednou z uspokojujúcich činností mladých dám. Kniha v tejto dobe musela predovšetkým zrkadliť bežné radosti i starosti súčasnej generácie čitateľiek, potrebovali a chceli v románoch vidieť najmä seba, preto už nebol kladený dôraz na vysoké estetické i etické nároky.

Spomedzi členov, a vlastne i riaditeľov britského centra pre súčasné kultúrne výskumy, je pre nás rovnako zaujímavá práca Stuarta Halla (*1932). Pod jeho vedením Birminghamská škola pokračovala a rozvíjala štatistické výskumy čitateľov a čítania v snahe kriticky reflektovať činnosť masových médií. Stuart Hall sa venoval dekodovaniu textov. Jeho koncept zakódovania a odkódovania patrí k jeho najznámejším textom, hoci sa primárne týka televíznej komunikácie. Hall sa snažil opísať základné situácie medzi autorom mediálnych obsahov a jeho príjemcom, čo je

rovnako aplikovateľné i na oblasť literatúry medzi autorom – spisovateľom a príjemcom – čitateľom. „Tvrdil, že profesionálni tvorcovia textov v nich kódujú určité posolstvá, ktorých dôsledkom je ovplyvňovanie publika. [...] Hall rozlíšil tri typy receptívneho kódu: 1. dominantný a hegemónny, v ktorom príjemca prijíma preferované významy a necháva sa nimi ovládať; 2. dohodnuté; recipient uznáva legitimitu dohodnutých prvkov, ale vyhradzuje si právo na ich prispôsobenie miestnym podmienkam; 3. opozičné; príjemca síce preferovanému zakódovaniu rozumie, ale odmieta ho a dekoduje si ho opačne, t.j. v rámci iného referenčného rámca. [...] Hall pracuje s pojatím tzv. aktívneho publika, teda s recipientom ako dynamickým tvorcom významu, nielen pasívnym príjemcom informácie či produktom komunikačnej stratégie textu.“ (Trávníček, 2007, s. 422) Z jeho pohľadu je recipient svojprávny a vie tieto posolstvá nielen dekodovať, ale ich aj prehodnotiť a zaujať k nim postoj. Hallovi a spol. ide o „potrebu skúmať reálne zakotvené čítanie kultúrne situovaných čitateľov, u ktorých sa produkcia významov môže od kritického čítania líšiť.“ (Trávníček, 2007, s. 422)

Dôležitý fakt, ktorý si pri Birminghamskej škole musíme zapamätať je, že si okrem textovej sféry a jej psychologickej roviny všima ešte jednu oblasť – sociosféru. „Čitateľ je tak z pohľadu britských kultúrnych štúdií určovaný nielen komunikačnou stratégiou textu (žánrom, štýlom, miestom nedourčivosti) alebo vlastnými záujmami, ale tiež účasťou v kultúre ako zložitom systéme vzťahov. Práve kultúra má byť onou oblasťou, v ktorej je možné recipienta ponímať ako toho, kto súčasne riadi a je riadený, robí rozhodnutia a súčasne je už istými predrozhodnutiami určený, zdieľa a je zdieľaný.“ (Trávníček, 2007, str. 423)

Nesmieme zabudnúť, že do tejto birminghamskej odpovede patria aj kvantitatívne i kvalitatívne štatistické výskumy čitateľov a čítania. Kvantitatívna štúdia pracuje s rôznymi vzorkami populácie na základe socio-demografických premenných (vek, pohlavie, vzdelanie, miesto bydliska, a pod). Otázky sa týkajú počtu prečítaných kníh, resp. času stráveného ich prečítaním, veľkosti domácej knižnice, nákupu kníh a podobne. Vďaka získaným dátam a koreláciám sa vyhodnocuje úroveň a frekvencia čítania, trendy v čítaní, či vzťah k mediálnemu správaniu vôbec. Na základe týchto výskumov máme dokonca možnosť skúmať fenomén čítania na globálnej úrovni. V jednej zo štúdií si napríklad autori výskumu kladli zaujímavú otázku: Ako vlastne vyzerá typický čitateľ dvadsiateho prvého storočia? „Je to žena vo veku 20 až 35 rokov, vzdelaná skôr vysokoškolsky, obyvateľka mesta s viac ako stotisíc obyvateľmi, pravidelná užívateľka internetu, televíziu sleduje

priemerne, a jej domáca knižnica obsahuje viac ako dvesto zväzkov. [...] Typickým nečítajúcim je muž vo veku nad šesťdesiat rokov so základným vzdelaním, býva na vidieku, internet nepoužíva, televíziu sleduje vo vysokej miere, a vo svojej knižnici nemá viac ako dvadsať kníh. Pokiaľ zostaneme v Európe, evidentná je prevaha čitateľov zo severu k juhu.“ (Trávníček, 2007, str. 426)

1.2.9 ABRAHAM MOLES

„Aj keď sa sám Abraham A. Moles do tradície cultural studies priamo neradí, vytvoril pomerne celistvý obraz prvkov vstupujúcich do pohybu (väčšinou literárneho) textu v tzv. »mimotextových« vzťahoch.“ (Šmejkalová, 2000, str. 57) Moles vychádzal z kritiky *mozaikovej kultúry*, ktorú vníma ako určujúci typ súčasnej európskej kultúry. Táto kultúra pre neho nie je produktom racionálneho poznania, ale výsledkom neustálych náhodných udalostí, absencie systematickosti a asociácie vnemov a ideí na pozadí jednoduchých vzťahov a univerzálnych procesov. „Most, ktorý umožňuje prechod od humanitnej k mozaikovitej kultúre, nevidí Moles v knihe, ale v masových komunikačných prostriedkoch.“ (Šmejkalová, 2000, str. 58)

Zároveň vytvára pojem pre individuálnu kultúru jednotlivcov, ktorú nazýva *sociokultúrnym poľom*. Cyklické procesy, ktoré sa odohrávajú vo vzťahu medzi tvorcom, mikroprostredím a makroprostredím, čo je v podstate klasická komunikačná schéma vysielateľ – kanál – príjemca, nazýva *sociokultúrnym cyklom*. Tým, že Moles sleduje jednotlivé oblasti umenia – od knižnej kultúry, divadla, cez výtvarné umenia a hudbu, môže svoju teóriu sociokultúrneho cyklu aplikovať na rôzne príklady. V prípade cyklu knihy ide o vzťah autora a skupiny mediátorov, ktorými sú nakladateľstvá, tlačiarne. Zapojením masovokomunikačných prostriedkov sa zaistí množenie literárneho diela a jeho distribúcia v spoločnosti, ktorá dielo prijíma. „Každý cyklus je akoby uzatvorený do seba, čo umožňuje tvorcovi/autorovi predpokladať priebeh šírenia textu, reakcie spotrebiteľov atď. na základe skúseností z predchádzajúcich cyklov.“ (Šmejkalová, 2000, str. 58) Produkcia a distribúcia knihy majú v sociálnom mikroprostredí a makroprostredí dve etapy: Prvou etapou je zámer autora a jeho rukopis, prípadne text na disku – Moles tu hovorí o *individuálnej etape*. Čas od predloženia rukopisu nakladateľovi, cez realizáciu tlače a distribúciu, až po predaj konečnému spotrebiteľovi, označuje pojmom *kolektívna etapa*. V rámci tejto

úvahy nezabúda ani na vplyv komerčných aspektov, ani na konflikt medzi tzv. elitnou a masovou kultúrou.

1.2.10 RAYMOND WILLIAMS

Raymond Henry Williams (1921 – 1988) bol kritik a novelista, ktorý sa vo svojich dielach zaoberal politikou, kultúrou, literatúrou a masmédiami a významne prispel ku kritike marxistickej kultúry a umenia. Jeho práce sa stali základným pilierom pre britské kultúrne štúdiá. Ako autor desiatky odborných kníh a románov sa stal zásadnou osobnosťou kultúrnej teórie 20. storočia. Ústrednou témou jeho teoretických prác je komunikácia v zmysle oznamovacích prostriedkov. Williams tieto inštitúcie a formy chápe ako spôsob, akým je možné šíriť a zároveň prijímať informácie, názory, myšlienky. Svoju teóriu rozširuje i na sféru literatúry a knižnej produkcie. Podľa neho je *„činnosť médií podmienená rozvojom demokratických tendencií, ale zároveň zneužívaním rastúcich finančných prostriedkov a moci, ktorú majú k dispozícii. V oblasti knižnej produkcie sa rovnaký trend prejavuje kvantitatívnym rastom publika, čitateľstva, ktorý však nesprevádza jeho kvalitatívny rozvoj.“* (Šmejkalová, 2000, str. 61) Zvyšujúci sa tlak na zisk a odbyt ide na úkor úlohy sprostredkovať a šíriť vedomosti.

Vo svojich prvých prácach sleduje jednotlivé časti systému – spisovateľov, čitateľov, nakladateľov cez prizmu kultúrnych vzorcov. Odhalením vzorcov určitého druhu sa začína kultúrna analýza a odkrytie neočakávaných totožností. Vzorce zasahujúce do konfliktov vtedajšej britskej spoločnosti a kultúry poukazujú na stret dvoch protichodných tlakov: Na jednej strane sa snažia komunikačné prostriedky zamerať na špecifickú cieľovú skupinu podľa predpokladaného vkusu, preferencií, štruktúru záujmu a podobne, na druhej strane je hierarchizovaná triedna spoločnosť.

Vo svojich neskorších prácach sa venuje pojmom postaveným do komparačných dvojíc, ako je umelec verus publikum, vysoká a nízka kultúra. Odvážne sa púšťa i do úvah o šírení vzdelania prostredníctvom kníh a všeobecného zmyslu kultúry. *„K snahe spochybniť preformulovanie tradičného poňatia kánonu a nezmieriteľného rozkolu medzi tzv. brakom a hodnotnou knihou, literatúrou a čítaním a elitnou a masovou kultúrou prispeli paralelne s cultural studies, a do istej miery v ich rámci, dve emancipačné hnutia, ktoré sa vyvinuli v priebehu 80. rokov vo veľmi zreteľne artikulovanej postkoloniálnej a feministickej teórii.“* (Šmejkalová, 2000, str. 62)

Williams „na rozdiel od Molesa nepokladá inštitucionálne usporiadanie za hlavnú príčin súčasnej neuspokojivej kultúrnej situácie. Jeho kultúrne a literárne analýzy vychádzajú z presvedčenia, že hlavné rozpory sú zakotvené v spoločenských vzťahoch, a z nich taktiež odvodzuje návrhy na možné riešenia.“ (Šmejkalová, 2000, str. 60)

1.2.11 UMBERTO ECO

Hoci sa Umberto Eco (*1932) zaoberal mnohými teóriami, interpretáciami, semiotikou i estetikou či popkultúrou, vo veľkej väčšine svojich diel analyzoval funkciu literatúry v kultúre, úlohu autora i čitateľa a venoval sa mnohým ďalším otázkam, do ktorých čitateľa aspoň v minimálnej forme zakomponoval. V nadchádzajúcej časti práce sa preto budeme snažiť zamerať pozornosť na tie jeho názory, ktoré súvisia s našou témou.

Umberto Eco je presvedčený, že literatúra a kultúra 20. storočia prinášajú vo svojich dielach pre prijímateľa otvorenosť, s ktorou je neustále konfrontovaný a ktorú súčasne pri akte čítania preberá na seba. Túto otvorenosť avšak nepokladá za možnosť jediného správneho výkladu diela. Umberto Eco, podobne ako Wolfgang Iser, predpokladá aktívnu úlohu čitateľa v procese interpretácie textu. „*Kým Ingarden nechal čitateľa akoby pozdĺž textu, Iser ho už zabudoval do textu v podobe čitateľskej roly ako súbor predbežných ponúk, ktoré fiktívny text ponúka svojim možným čitateľom ako podmienky pre adekvátnu recepciu. Eco ide ešte ďalej a robí z čitateľa základnú podmienku textu, hlavný dôvod autorových rozhodnutí.*“ (Trávníček, 2007, str. 428)

1.2.11.1 Otvorené dielo

Umberto Eco sa na otvorenosť diela pozerá veľmi pragmaticky a vo vzťahu autor – dielo – čitateľ vyzdvihuje dôležitosť pozície posledného z trojice menovaných, teda čitateľa. Práve interakcia medzi dielom a recipientom je pre neho kľúčová. V diele *Opera aperta* (1962) vyslovuje myšlienku dvojitej otvorenosti, ktorá sa konkrétne týka diela na jednej strane a čitateľa na strane druhej. Eco mieni, že „*každé umelecké dielo je otvorené prinajmenšom v tom zmysle, že môže byť interpretované rôznymi spôsobmi, bez toho aby sa tým narušila jeho jedinečnosť.*“ (Zeman, 1988, str. 101) Zároveň pre neho neurčitosť umeleckého diela znamená otvorenosť nielen veľkému kvantu recipientov, ale takisto i jeho rozmanitému zloženiu. Množstvo spôsobov recepcie textu

v priebehu vekov dielo aktualizuje vždy novým spôsobom. Všetko však závisí od subjektivity interpreta a komplexnosti diela.

Ak by sme mali porovnať Iserovu myšlienku implicitného čitateľa a Ecovu teóriu otvorenosti diela, vidíme určitú zhodu v tom, že interpretácia textu sa neriadi čitateľovou fantáziou, ale naopak, je to práve text, čo dáva čitateľovi vodiace línie a mantinely udržiavajúce jeho recepciu a interpretáciu v určitých medziach. Hoci je čitateľ, ten, kto dielo dotvára, na konci reťazca, podobu jeho recepcie vo svojich rukách autor. On prostredníctvom textu a v ňom zakomponovaných možností podsúva čitateľovi spôsoby dokončenia diela. *„Otvorené dielo neznamená pritom možnosť ľubovoľných zásahov a interpretácií zo strany interpreta a vnímateľa, ale pozvanie k spoluvytváraníu diela, relatívne slobodný vstup do sveta, ktorý zostáva taký, akým ho chcel mať autor.“* (Zeman, 1988, str. 102)

Na druhej strane Eco definuje aj texty zatvorené ako opozitnú možnosť. Kým otvorené diela predstavujú texty, ktoré pre svoje dokončenie vyžadujú aktívnu účasť čitateľa, zatvorené texty sú maximálne represívne. Nemajú veľa miest nedourčenosti, čím čitateľovi predkladajú interpretáciu, ktorá je pre nich už vopred stanovená ako jediná správna. Ako príklad otvoreného textu by sme mohli uviesť už spomenuté diela Jamesa Joyca, zatvorenou by zas mohli byť diela tzv. červenej knižnice. Ecovým cieľom je medzi pojatím diela ako zatvoreného alebo otvoreného nájsť kompromis, a preto prichádza so svojou teóriou štruktúrovanej otvorenosti diela. Tú nám objasňuje nie ako bezbrehú možnosť výkladov textu, ale ako umelcom vytvorené pole možných vnemov a spôsobov čítania.

1.2.11.2 Modelový čitateľ

Umberto Eco je presvedčený, že literatúra a kultúra 20. storočia prinášajú vo svojich dielach otvorenosť i pre jeho prijímateľa, čím on taktiež tieto znaky pri akte čítania preberá na seba. Vlastne, on sám je autorom prizývaný, aby sa do diela zapojil ako spoluautor. Možno niekde tu skrsla Ecovi idea vytvoriť koncepciu modelového čitateľa, ktorú opisuje vo svojom diele *Čitateľ v príbehu (Lector in fabula, 1979)*. Modelový čitateľ je predstava príjemcu, ktorú si autor vytvára pri písaní svojho diela. Nejde o reálneho recipienta, ale iba o entitu, ktorá existuje v rámci textu ako ideálna. Inými slovami: text je vždy písaný pre niekoho, a to i v prípade, že nie je isté, či tento niekto konkrétne a empiricky existuje. Modelový čitateľ je niekto potenciálny,

predstava vytvorená v mysli autora, ktorá je ako zrkadlo schopná pri recepcii textu kopírovať myšlienky autora zakomponované do textu. Je to rola, do ktorej autor deleguje sám seba. Je to niekto, kto existuje výlučne v rámci textu, nie je empirickým elementom. Empirický čitateľ sa nemôže stať modelovým. „*Len vtedy keď empirický čitateľ odhalí (alebo aspoň začne chápať), čo od neho autor žiadal, neformálne sa stane modelovým čitateľom.*“ (Eco, 1997, str. 41)

Teóriu modelového čitateľa rozvíja ešte ďalej v súvislosti s dvomi rovinami, ktoré v texte nachádza. Podľa toho, či ide o sémantickú alebo kritickú interpretáciu textu, rozlišuje medzi modelovým čitateľom prvého alebo druhého stupňa. Modelový čitateľ prvého stupňa, alebo naivný čitateľ, sa snaží zo sémantickej roviny textu pochopiť jeho zmysel. Zaujíma ho len to, ako príbeh končí. Z toho vyplýva, že modelový čitateľ druhého stupňa bude mať na text väčšie nároky. V prípade kritického čitateľa je možné všímať si jeho reakciu, ktorú u neho text vyvolá. Kým existencia naivného čitateľa sa predpokladá pri každom texte, identifikovať kritického čitateľa je už zložitejšia úloha.

Ak by sme chceli porovnávať koncept implicitného a modelového čitateľa, narazili by sme na niekoľko zhodných faktov. Umberto Eco, podobne ako Wolfgang Iser, predpokladá aktívnu úlohu čitateľa v procese interpretácie textu, aby poukázal na jeho otvorenosť. Obaja spoločne zdieľajú snahu opísať nielen vzťah medzi textom a čitateľom, ale aj zložitú interakciu medzi autorom – textom – a čitateľom. Autor i čitateľ medzi sebou komunikujú prostredníctvom textov, a tento spôsob existencie sa obaja, Iser aj Eco, snažia vysvetliť prostredníctvom abstraktnej entity literárnej komunikácie.

Podľa Isera dostáva text význam až potom, keď sa dostane do rúk čitateľa s jeho očakávaniami a skúsenosťami. Čitateľ je už v texte implicitne prítomný v podobe reakcií na jeho recepciu. V Iserovej koncepcii text čitateľa len predpokladá, vzniká až v procese čítania, predstavuje zámer textu. Na rozdiel od neho, Eco text čitateľa priamo definuje, je s ním priamo spojený. Hoci majú implicitný i modelový čitateľ spoločné to, že sú účastníkmi a spolutvorcami textu, rozdiel medzi nimi je značný. Iser dáva svojmu čitateľovi väčšie právomoci v tom, že jeho hľadisko je stanovené, čím determinuje i význam textu. Eco privilegiá svojmu modelovému čitateľovi obmedzil. Okrem toho je Eco v čitateľ nielen textom vytvorený, ale text sám mu aj určuje mieru jeho slobody.

1.2.11.3 Modelový autor

Eco usudzuje, že vo vzťahu autora a čitateľa to platí i v opačnom garde – „*psychofyzický čitateľ si pri čítaní zasa vytvára svojho modelového autora.*“ (Trávníček. 2007, str. 428) Aj on je len abstraktnou predstavou pri recepcii textu. Eco ho opisuje len ako zámer diela, anonymný hlas, ktorý sa prejavuje ako naratívna stratégia textu, ktorú si nesmieme mýliť s rozprávačom. Modelový autor sa totiž v texte explicitne nenachádza, skôr by sme ho mohli pripodobniť k štýlu textu či ešte lepšie, k zámeru diela. Každý literárny text predkladá svojho vlastného modelového autora, čím súčasne zdôrazňuje rozdielnosť oboch dimenzií. Vo svojej interpretácii je potom čitateľ schopný identifikácie autora na základe jeho väčšej či menšej prítomnosti v texte. Modelového autora je možné odhaliť spoluprácou čitateľa s textom tak, že sa čitateľ nechá viesť jeho naratívnu stratégiou a účasťou na interpretácii autorského zámeru. Najprv musí vzniknúť modelový čitateľ, až potom môžeme hľadať modelového autora.

1.2.12 ROLAND BARTHES

Roland Barthes (1915 – 1980), ako jedna z ústredných osobností francúzskeho štrukturalizmu, sa vo svojich početných dielach zamerával hlavne na francúzsku kultúru, teóriu literatúry a literárnu kritiku a v neposlednom rade i na semiotiku. Hoci sa po celý život bránil kategorizácii svojich názorov či prác do filozofických smerov, alebo prúdov, často býva označovaný práve za Saussurovho nasledovníka a významnú postavu postmodernej semiotiky. Veril vo funkčnosť a zmysel a vo svojich výkladoch sa snažil objasňovať, nie čo veci znamenajú, ale ako získavajú svoj význam.

Barthes tak posúva náš diskurz o koncepciu „smrti autora“, v ktorom predostiera názor, že nie je ani žiaden autor, ani nič, čo by bolo pred textom alebo mimo neho. »Auctor« nie je a »Scriptor« sa rodí až s textom. Ten „*svoje kompetencie uskutočňuje výlučne v hraniciach textu, v jeho významovej mnohorozmernosti.*“ (Trávníček, 2007, str. 429) Nebudeme ďaleko od pravdy ak sa budeme nazdávať, že odobratím dôležitosti a významovej funkcie autorovi Barthes posilní pozíciu čitateľa. Smrť autora znamená zrod čitateľa.

V diele *Potešenie/Rozkoš z textu* (*Le Plaisir du texte*, 1973) sa Barthes zaoberá rôznymi aspektmi textu a tým, čo sú nám – čitateľom schopné poskytnúť. V tomto svojom koncepte rozlišuje dva vzájomne obdobné termíny: potešenie (*le*

plaisir) a rozkoš (*la jouissance*) z čítania textu. „V potešení mám ešte potrebu spojiť sa s tým, kto text napísal, v rozkoši na toto všetko zabúdam a oddávam sa iba textu ako priestoru, v ktorom sa uskutočňuje možnosť dialektiky túžby. Pri potešení sme stále ešte pútaní nejakým sociálnym záväzkom (komunikáciou), pri rozkoši už vôbec.“ (Trávníček, 2007, str. 430)

1.2.13 JACQUES DERIDDA

Barthesov koncept čítania a čitateľa ďalej rozpracováva Jacques Derrida (1930 – 2004) zavedením pojmu *subverzívne čítanie*. Na text sa pozerá cez prizmu jeho dekonštrukcie, rozkladania a tento systém zavádza i do spôsobu jeho čítania. Podľa neho sa pod obsahovou rovinou textu ukrýva rétorická hra, ktorá prezrádza čitateľovi niečo viac či už o texte alebo jeho autorovi. Zároveň však vychádza z presvedčenia, že tento spôsob čítania nemá žiadne vopred stanovené pravidlá aj z toho dôvodu, že „...text je skutočnosť významovo neukončiteľná.“ (Trávníček, 2007, str. 431) Každý písaný text je podľa neho čitateľný i v prípade, ak čitateľ dostatočne nerozumie, čo ním chcel autor povedať. Derrida je, na rozdiel od Eca, presvedčený, že čitateľ z toho hľadiska nie je garanciou súdržnosti textu. „Dekonštrukcia totiž v uzavretosť a zmysluplnú štruktúrovanosť textu neverí.“ (Trávníček, 2007, str. 431)

2 UMENIE ČÍTAŤ

Flexibilitnosť a rozmanitosť významu slova „čítanie“ sme už analyzovali v prvej kapitole tejto práce. V tejto chvíli by sme sa chceli zamerať na podstatu tohto slova v jeho najzákladnejšom zmysle – ako na zmyslové vnímanie a chápanie napísaného textu.

Od momentu, keď spoznáme všetky písmená abecedy, vieme prečítať úplne všetko: knihy, noviny a časopisy, či už vlastné alebo tie v rukách spolucestujúcich, listy, etikety na obaloch výrobkov, oznamy, cestovné poriadky a nápisy na dopravných prostriedkoch, graffiti, reklamné billboardy, a rôzne iné texty, s ktorými sa stretávame neustále. Čítame ich a dekoduje ich obsah bez toho, aby sme sa tým niekedy vedome zaoberali. Nech už je text napísaný na papieri, pergamene, stene či obrazovke je znakom gramotnej spoločnosti.

2.1 Od tabuliek po papier

Nevyhnutnosť zaznamenať každú viac či menej dôležitú udalosť alebo fakt, ktoré sa v spoločnosti vyskytli, jednotlivú ľudskú potrebu alebo činnosť, ale aj vyjadrenie myšlienky, nápadu a umeleckých prejavov, prispela nielen k rozvoju písomníctva, tvorby literatúry, ale zároveň i ku gramotnosti ľudstva. Potreba zaznamenať niečo a odovzdať svoju skúsenosť niekomu ďalšiemu, či už v súčasnosti, alebo pre ďalšie generácie, postupne prenikala do všetkých sfér ľudskej činnosti. Dnes je to činnosť veľmi jednoduchá a možností máme veľa. Stačí zapnúť počítač, pripojiť sa na internet a v tom okamihu si nás môže vyhľadať celý svet. Moderná doba ponúka gramotnému obyvateľstvu veľa možností. No nebolo tak vždy. Spôsob prenosu informácie prešiel vo svojej evolúcii viacerými etapami. Od nápisov namaľovaných či vytesaných na stenách, sa spoločnosť posunula ku kamenným či hlineným tabuľkám. Prv ako sa hlinené tabuľky vypaľovali, jednotlivé znaky sa do nich vpisovali dreveným rydlom čím sa vytvárali priehlbiny, resp. druh písma, ktorý dnes nazývame klinovým.

Novou revolučnou formou sa stal papyrus. Boli to sušené a do prúžkov rozdelené stonky rastlín, z ktorých sa dali robiť zvitky. *„Podľa Plinia Staršieho si egyptský kráľ Ptolemaios želal uchovať národné tajomstvo výroby papyru, aby tým podporil svoju vlastnú Alexandrijskú knižnicu, a preto zakázal jeho vývoz. Tým však*

donútil svojho rivala, pergamského kráľa Eumena, aby pre knihy vo svojej knižnici vynašiel nový materiál. Ak môžeme Pliniovi veriť, viedol edikt kráľa Ptolemaia k vynálezu pergamenu v Pergame v 2. storočí pred Kristom.“ (Manguel, 2007, str. 166)

Hoci vývoj zapisovacieho materiálu napredoval, ani jeden z nich nebol ideálnou formou pre knižné kódexy, ktoré mali nahradiť tabuľky a zvitky. Hlinená tabuľka bola nepraktická a ťažká, papyrus zasa príliš krehký na to, aby sa mohol zakladať do knižnej väzby. *„Na druhej strane pergamen alebo velín (oboje sa vyrába rôznymi postupmi zo zvieracích koží) bolo možné rozrezať alebo poskladať do množstva rôznych veľkostí.“ (Manguel, 2007, str. 166) „Od štvrtého storočia až do doby, kedy sa v Taliansku o osem storočí neskôr objavil papier, bol pergamen najobľúbenejším materiálom na výrobu kníh v celej Európe. Bol nielen pevnejší a hladší ako papyrus, ale aj lacnejší.“ (Manguel, 2007, str. 167)*

Pergamenový kódex mal množstvo výhod. Umožňoval nalistovať aj iné stránky, nie len práve aktuálne čítanú, bol jednoducho prenosný, malý a postupne sa stával rozsiahlejším. *„Organizácia samotných textov, ktorá sa predtým riadila podľa voľného miesta na zvitku (napríklad v prípade Homérovej Iliady) sa zmenila. Teraz bolo možné text organizovať podľa obsahu do kníh alebo kapitol.“ (Manguel, 2007, str. 167)*

Hoci vývoj pokročil natoľko, že dnes sme už v dobe satelitného vysielania, bol to práve papier, ktorý mal najzásadnejší vplyv na moderné dejiny. *„Mnoho autorov tvrdí, že zo všetkých spôsobov prenosu informácie – od nápisov vytesaných do kameňa po satelitné vysielania – mali tie, ktoré sa predávali na papieri, na moderné dejiny najzásadnejší vplyv. Netreba pripomínať, že kľúčový význam pre knihu mal vývoj papiera.“ (Šmejkalová, 2000, str. 190)*

2.2 Čitateľ a publikum

„V každej gramotnej spoločnosti predstavuje výučba čítania čosi na spôsob iniciatívy, ritualizovaného prechodu zo stavu závislosti a počiatočnej komunikácie.“ (Manguel, 2007, str. 98) Pripomeňme si, že v minulosti mali privilégium písať a čítať po dlhý čas len pisári, kňazi a mnísi v kláštoroch. S výnimkou cirkevných hodnostárov sa vzdelanie dostávalo len deťom z privilegovaných aristokratických kruhov spoločnosti. Od jedenásteho storočia cestovali po krajine potulní muzikanti a trubadúri, ktorí prednášali verše, alebo spievali milostné piesne buď na trhoch alebo aj na kráľovských dvoroch. Niekedy svoje vlastné, inokedy zas napísané niekým iným.

O niečo neskôr bola, paradoxne, častým javom v spoločnosti pestúnka, ktorá plnila nielen funkciu opatrovateľky, ale i učiteľky a starala sa o vzdelanie detí. Paradoxne preto, lebo v tom období mala možnosť učiť sa písať a čítať väčšinou len mužská časť populácie. Taliansky vzdelanec Leon Battista Alberti sa približne v polovici pätnásteho storočia vyjadril, že vychovávať deti je ženská práca, a preto je najdôležitejšou úlohou vychovávateľiek a matiek, aby učili deti abecedu už od útleho detstva. Na ďalšom vzdelávaní sa obvykle už podieľali muži. V otázkach vzdelanosti žien sa pohľady opäť dlhú dobu rôznili. V každom prípade, do škôl odchádzali len dievčatá z bohatších a aristokratických rodín, obvykle i preto, aby boli pripravené následne vstúpiť do kláštora. Alberto Manguel k tejto téme dodáva, že *„obraz učiacej materskej postavy bol v kresťanskej ikonografii rovnako bežný, ako boli pri zobrazovaní školskej triedy vzácne dievčatá ako žiačky.“* (Manguel, 2007, str. 99)

S rozvojom vzdelania a vznikom univerzít narastala i potreba prepisovania kníh vo väčšom rozsahu a ich rýchlejšej cirkulácie. No *„prepisovanie predstavovalo časovo a fyzicky náročný proces trvajúci často aj niekoľko rokov,“* (Šmejkalová, 2000, str. 190) preto bolo túto požiadavku spoločnosti nutné vyriešiť invenčným spôsobom, ktorý by celý proces distribúcie textov urýchlil. *„Uvádza sa, že medzi predchodcov kníhtlače patrili drevorezy tlačené na stránky papiera namiesto na plátno a písmenkové kovové razidlá, rezané do kovu alebo liatiny, ktoré sa pôvodne používali na zdobenie kožených knižných väzieb. Pohyblivá sadzba sa používala už od jedenásteho storočia v Číne a neskôr i v Kórei.“* (Šmejkalová, 2000, str. 191)

Spolu s čítaním textov sa v Európe v 12. storočí začalo rozvíjať šľachtické laické publikum. *„Počiatky moderných čitateľských komunít sa formovali okolo bohatých šľachtických rodín v talianskych mestách. Od štrnásteho storočia sa spolu s prenikaním taliančiny a ďalších európskych jazykov do textov šírených v tlačenej podobe vytvára publikum, ktorého veľkosť sa pochopiteľne znásobuje po zavedení kníhtlače.“* (Šmejkalová, 2000, str. 76-77) *„Hoci si na vynález kníhtlače nárokovalo množstvo záujemcov, najstaršie zatiaľ nájdené tlače boli podľa všetkého vyrobené zlatníkom a rytcom Gutenbergom. Vďaka tomu sa ako prvé európske centrum kníhtlače, ustanovené v päťdesiatych rokoch pätnásteho storočia, uvádza kraj okolo Mainzu.“* [...] *„Odhaduje sa, že za prvých päťdesiat rokov existencie kníhtlače bola Európa zahltená asi deväť miliónmi zväzkov.“* [...] *„K paradoxom historiografie »hmotnej kultúry« patrí skutočnosť, že výskum dejín prvých kníh (k tzv. prvotlačiam radíme knihy vytlačené okolo roku 1500) t.j. zásadný spôsob materializovaného uchovávaní a prenosu*

informácií, naráža práve na ich najväčšiu slabinu, t.j. ľahkú zničiteľnosť a opotrebovanosť.“ (Šmejkalová, 2000, str. 190-191)

Napriek tomu, že sa od šestnásteho storočia vytvárala knižná produkcia v dostatočne veľkom množstve, prístupu ku knihe pritlmila stále veľká negramotnosť. Len veľmi obmedzené množstvo obyvateľstva si knihu mohlo dovoliť, keďže už od počiatku sa tieto predávali najmä kvôli zisku. *„Tlačená kniha do istej miery predchádza a sprevádza vývoj kapitalistickej výroby.“* (Šmejkalová, 2000, str. 192) Okrem toho, *„v sedemnástom storočí sa dlhotrvajúca kríza európskej knižnej nadprodukcie danej do značnej miery tým, že výrobe kníh nezodpovedal rozvoj adekvátnej (čítania schopnej) klientely, prehlbuje, a to spôsobuje zníženie ziskov v celom knižnom priemysle.“* (Šmejkalová, 2000, str. 193)

Prísna sociálna hierarchizácia schopnosti čítať a finančnej možnosti knihu vlastniť pretrváva až do osemnásteho storočia, keď nastal zlom. *„Osemnásťe storočie nastoľuje nové vzťahy medzi autormi a nakladateľmi. Pre osudy knižného priemyslu je veľmi dôležitá nová podoba čitateľských preferencií, vznikajúcich s rozvojom stredných tried a ich orientáciou na periodiká a románovú produkciu.“* (Šmejkalová, 2000, str. 194) Rovnako nastáva i obrat v šírení vzdelania a gramotnosti, čo súvisí s už spomínanou strednou triedou a tiež so vznikom ženského čitateľského publika. Zaujímavosťou je, že v roku 1792 si Henry Walton Smith s manželkou Annou otvorili pouličný stánok s novinami v Londýne a asi o šesťdesiatpäť rokov neskôr ich kroky nasledoval W. H. Smith & Son, keď si na jednej londýnskej železničnej stanici otvoril stánok nielen s novinami a časopismi, ale i s knihami, aby mal cestujúci možnosť vybrať si z veľkého výberu.

„Rozvoj masového čítateľstva sa však datuje až na prelom osemnásteho a devätnásteho storočia vďaka postupnému zavedeniu povinného základného vzdelania. [...] Pozitívny vplyv na rast gramotnosti majú často i rôzne udalosti, napríklad zavedenie jednotného úradného jazyka, nastolenie totalitných politických režimov a pod.“ (Šmejkalová, 2000, str. 78-79) Na rozvoj vzdelanosti a čítania textov malo pozitívny efekt aj formovanie habermasovskej buržoáznej »verejnej sféry« a rovnako i filozofický, politický alebo dejinný vývoj. *„Nezriedka totiž knižná produkcia a s ňou súvisiaca prestíž knihy reaguje na všeobecný úpadok určitého spoločenstva, ako sú obdobia totalitných vlád, hospodárskych depresí či vojen, bujným rozkvetom.“* (Šmejkalová, 2000, str. 193)

Začiatkom devätnásteho storočia prudko rastie výroba a šírenie kníh spolu s príchodom ďalších inovácií. Tlačiarenské stroje na parný pohon pomáhajú nielen k explózií knižnej produkcie, ale i s rozvojom periodickej tlače. *„Šírenie tlačeného textu začína preberať formu viac-menej monopolného výrobného spôsobu rozvinutého kapitalizmu a spolu s ním sa budujú »nakladateľské ríše« typu Northcliff či Pearson. [...] Britské Timesy na dlhú dobu ovládli britskú mediálnu scénu, hlavne po zavedení parnej energie do tlačiarní.“* (Šmejkalová, 2000, str. 194) Nie je azda potrebné pripomínať, že pod faktorom podporujúcim rozmach knižnej produkcie *„koncom devätnásteho storočia sa často uvádzajú zmeny súvisiace skôr so stratégiami distribúcie a predaja než zisku.“* (Šmejkalová, 2000, str. 194)

Na knižnom trhu sa začali objavovať veľké reedície v pomerne veľkom náklade. Knihy pozostávajúce z niekoľkých na seba nadväzujúcich častí, už nevychádzali ako jeden hrubý titul, ale vydavateľstvá ich šírili v jednotlivých dieloch. Hlavne za rozmachom novín a časopisov stál seriálový spôsob vydávania. V rovnakom čase vznikali v domácnostiach súkromné knižnice, avšak ich rozsiahlosť a druh kníh v nich vždy zodpovedal spoločenskému postaveniu majiteľov. Veľkou novinkou boli i *„tzv. kolujúce knižnice – súkromné výpožičné knižnice, v ktorých si čitateľ mohol za rozumný ročný poplatok požičiavať v pravidelných intervaloch po jednej knihe.“* (Šmejkalová, 2000, str. 195)

V neposlednom rade musíme spomenúť boom vyvolaný »paperbackovou revolúciou«, ktorú spustili vydavatelia v USA počas vojny Juhu proti severu. Predchodcami týchto kníh v mäkkej väzbe boli novinové prílohy v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia a neskôr brožované zväzky kníh. Všetky spomínané faktory, spolu s rozmachom románu prispeli k výraznému prístupu spoločnosti ku knihám a čítaniu všeobecne.

2.3 Spôsob a význam čítania

„Tí, ktorí vedia čítať, vidia dvakrát.“ Menandros

Skorý kontakt s knihami je v živote veľmi dôležitý a významný. *„Psychológ Hames Hillman tvrdí, že ľudia, ktorí čítali a čítajú príbehy, alebo ktorým niekto čítal príbehy v detstve, sú na tom lepšie a majú lepšiu predvídavosť ako tí, ktorí musia byť do príbehu uvedení.“* (Manguel, 2007, str. 24) Napriek tomu sa viacerí odborníci zhodujú

na tom, že dôležitejšie ako to, či nám text číta niekto iný, je, aby sme si ho čítali my sami. Vlastné čítanie má oveľa väčší význam, pretože sa tak buduje vzťah medzi textom a našimi vedomosťami, spomienkami alebo skúsenosťami.

Zároveň sa už od nepamäti viedli diskusie, v ktorých sa stretávali zástancovia »tichého« a »hlasného« čítania. Podľa niektorých by sa mal čitateľ stať slepým a hluchým k okolitému svetu, aby sa sústredil výlučne na text, ktorý číta. Hoci môžeme z niektorých diel vyvodiť, že táto metóda čítania bola v dávnych dobách niečím neobyčajným, pretože normálne sa čítalo nahlas, prípady tichého čítania sa objavovali už vtedy, až sa napokon, zhruba od desiateho storočia na západe stal tento spôsob čítania obvyklým.

V dejinách literatúry by sme našli množstvo príkladov tichého čítania. Napríklad Manguel uvádza, že v 4. storočí pred našim letopočtom si Alexander Veľký čítal list od svojej matky potichu, čím svojich vojakov zmiasol, pretože normálne sa vtedy čítalo nahlas. *„Sám Augustín v kľúčovej pasáži svojich Vyznaní opisuje moment, keď k obom čítaniam – hlasnému i tichému – dochádza takmer zároveň.“* (Manguel, 2007, str. 65) Jeho prístup k čítaniu bol založený na Aristotelovom učení, že písmo je zvukovým znakom, a preto je písaný text rozhovorom na papieri. I v neprítomnosti toho druhého tak čitateľ môže vyslovovať slová, ktoré boli pre neho určené. *„Písané slová boli od čias prvých sumerských tabuliek zamýšľané tak, aby sa vyslovovali nahlas, pretože znaky niesli implicitný, konkrétny zvuk.[...] Tvárou v tvár písanému textu mal čitateľ povinnosť prepožičať tichým písmenám hlas a umožniť im, aby sa z nich stali hovorené slová. Prapôvodné jazyky biblie – aramejčina a hebrejčina – nerozlišujú medzi aktom čítania a aktom rozprávania; pre obe používajú rovnaké slovo.“* (Manguel, 2007, str. 67)

Významnú úlohu hlasného čítania môžeme vidieť i v niektorých náboženstvách. V prípade posvätných textov je predpísané čítanie nahlas z toho dôvodu, aby slová na papieri videli nielen oči, ale počuli i uši, dokonca sa odporúča i kolísanie zvyšku tela. Všetko pre jediný cieľ – aby si čitateľ plne uvedomoval a čo najviac sa sústredil na text, ktorý číta. *„Pre islamské náboženstvo má otázka, či je posvätný text určený k počúvaniu alebo k čítaniu, zásadný význam.“* (Manguel, 2007, str. 67) Čítanie posvätných textov sa riadi jednoduchými pravidlami. Podľa jedného pravidla má čitateľ sledovať text pomaly a zreteľne, aby mohol uvažovať o tom, čo číta, iné pravidlo zasa prikazovalo plač pri čítaní, ďalšie požadovalo Korán čítať dostatočne nahlas, aby ho čitateľ sám počul a nerozptyľoval sa okolitým svetom.

Myšlienka hlasného čítania sa naďalej rozvíjala i v stredoveku. Podporoval ju hlavne fakt, že čítať vedelo len málo ľudí a verejné čítania kníh boli preto ešte stále veľmi časté. Hoci akt čítania pre verejnosť závisel do značnej miery aj od schopnosti prednesu, dôraz sa stále kládol viac na samotný text ako na jeho čitateľa. Mnoho spisovateľov preto predpokladalo, že ich čitateľ bude text skôr počuť ako vidieť. Hlasné čítanie sa samozrejme praktizovalo i vo verejných knižniciach a preto je pozoruhodné, že sa žiadny s návštevníkov týchto inštitúcií nestražoval na hluk, čo sa dnes stáva pomerne často.

V sedemnástom storočí sa neformálne verejné čítanie uskutočňovalo pomerne bežne aj pri rozličných príležitostiach, slávnostiach či príbuzenských stretnutiach. Na týchto prednesoch bola dôležitá súhra všetkých účastníkov a všetkých zložiek, ktorý sa na celkovom dojme z čítania podieľali – prítomnosť čitateľa, jeho poslucháča a samozrejme knihy, ktorá mala počas tohto aktu niekedy až magickú hodnotu. I tí, ktorí čítať nevedeli, si mohli vypočuť myšlienky a príbehy, ktoré im nahlas čítal niekto iný. Keďže sa verejné čítanie konalo pre väčšiu či menšiu spoločenskú skupinu, bolo potrebné vybrať čítané dielo tak, aby bolo prijateľné a zrozumiteľné pre každého účastníka rovnako. *„Predčítanie za účelom očistenia tela, predčítanie pre potešenie, predčítanie pre poučenie alebo preto, aby zvuk získal prevahu nad zmyslom, to všetko akt čítania zároveň obohacuje i umenšuje. Dovoľiť niekomu, aby pre nás prednášal slová na stránke, je ďaleko osobnejší zážitok, ako držať knihu a sledovať text vlastnými očami.“* (Manguel, 2007, str. 162) Radosť z textu sa tak nezdieľala individuálne, ale kolektívne.

„Za čias svätého Benedikta bolo predčítanie považované za duchovné cvičenie; v neskorších storočiach sa tento vznešený účel používal k zakrytiu iných, menej cnostných cieľov. Napríklad na počiatku devätnásteho storočia, keď pojem vzdelanej ženy ešte stále budil v Británii pohoršenie, stalo sa predčítanie jedným zo spoločensky prijateľných spôsobov štúdia.“ (Manguel, 2007, str. 159) Takéto predčítavania boli na rodinných stretnutiach pomerne časté a nezriedka ich nájdeme vyobrazené i v románoch predovšetkým z prelomu osemnásteho a devätnásteho storočia. Britská spisovateľka Jane Austenová je jednou z autoriek, ktorá na základe vlastných skúseností ponúka dokonca i vo svojich dielach podrobný opis aktu hlasného predčítavania, poukazuje na dôležitosť schopnosti čítať u mužov, rovnako ako i u žien, a knihám ako takým prisudzuje veľký význam a dôležitosť v živote človeka.

Na druhej strane, ako kontrapunkt k hlasitému čítaniu, existovali kedysi predpisy, ktoré nariaďovali pisárom, aby pri svojej práci v skriptóriách dodržiavali ticho. Výnimkou boli situácie, keď knihu diktoval nahlas autor či nakladateľ. Tiché čítanie prinášalo pre čitateľa dôvernejší vzťah so slovami textu, nemuseli strácať čas ich vyslovovaním. Priestor medzi textom a čitateľom sa stával sférou dôvernosti, či už sa čítaniu venoval na tichom mieste, alebo v preplnenom skriptóriu.

Nech už preferujeme čítanie nahlas alebo potichu, štýl, akým text čítame sa medzi jednotlivými kultúrami líši. Metódy, prostredníctvom ktorých sa tejto aktivite učíme, podmieňujú spôsob nášho čítania, avšak súčasne i obmedzujú jej využiteľnosť. Spôsob, akým sa utvárajú vety v euroamerickom priestore je podstatne iný, ako štýl písania a čítania japonského alebo čínskeho textu. *„Smer čítania sa líši nielen miesto od miesta, ale aj storočie za storočím; spôsob, ako čítame text dnes v západnom svete – zľava doprava a zhora dole – rozhodne nie je univerzálny. Niektoré písmená sa čítali sprava doľava (hebrejčina a arabčina), iné v stĺpcoch zhoda dole (čínština a japončina); niektoré sa čítali v pároch vo vertikálnych stĺpcoch (mayské písmo); iné mali striedavé riadky, ktoré sa čítali v opačných smeroch tam a späť, to je metóda nazývaná bústrofedon, »ako vôl otáča pluh«, v starej gréčtine.“* (Manguel, 2007, str. 70)

2.4 Kniha a jej funkcia v kultúre

Už pri pokuse vysvetliť, čo je kniha, vznikajú problémy. Existuje množstvo rozličných spôsobov, ako sa na knihu pozeráť a snažiť sa ju pojmovo vymedziť. Tak, ako v iných prípadoch, nech sa pozrieme do akejkoľvek encyklopédie, asi nenájdeme jednotnú, uspokojivú a vyčerpávajúcu definíciu. *„Napríklad v Taliansku je kritériom knihy počet strán, vo Veľkej Británii minimálna cena. Dokument UNESCO definuje knihu ako »neperiodickú tlačенú publikáciu s viac ako 49 stranami bez obálky.«* (Šmejkalová, 2000, str. 70) Sám Umberto Eco v diskusií s Jeanom-Claudom Carrièrom prichádzajú k zhodnému názoru a dodávajú, že *„či už budeme vynález knihy datovať k prvým kódexom (približne 2. storočie nášho letopočtu), alebo k starším papyrusovým zvitkom, máme do činenia s nástrojom, ktorý napriek všetkým premenám ostal hlboko verný sám sebe.“* (Tonnac, 2010, str. 8) *„Niektorí ľudia tvrdia, že sú dva druhy kníh. Kniha, ktorú napíše autor, a kniha, ktorú vlastní čitateľ.“* (Tonnac, 2010, str. 87) Pátrať

preto po definícií, čo je kniha, alebo skúmať, kedy vlastne vznikla, je otázka bezodná. Omnoho dôležitejšia, ako zmena diela po jeho formálnej stránke, je sama jej funkcia.

„Obsah pojmu »kniha« sa v priebehu štyroch tisícročí menil – najmä však po vynájdení kníhtlače a potom po »vypuknutí revolúcie knihy« (približne od roku 1950 v dôsledku modernizácie šírenia literatúry, osobitne formou jej vreckových vydaní). Podobne sa menili aj funkcie knihy. V súčasnosti sa za najdôležitejšiu považuje »humanistická funkcia, spočívajúca v poskytovaní maximálnej pomoci pri rozvíjaní rozumových schopností, podnecovaní samostatného myslenia a plnom uskutočňovaní vlastnej ľudskosti.« Hoci táto funkcia sa pripisuje knihe vôbec, oprávnené možno tvrdiť, že najväčšmi prislúcha knihe krásnej literatúry, čiže tzv. literárnej knihe, ktorou rozumieme samostatne knižne vydané literárne dielo. [...] Umelecká (krásna) literatúra má mimoriadne dôležité miesto v systéme druhov umenia a kultúry, pretože literárne diela všetkých národov a vekov sprostredkujú obrovské bohatstvo myšlienok a umeleckých obrazov i zážitkov, ktoré odrážajú a súčasne ovplyvňujú všetky sféry a stránky ľudského bytia, preto môžu takto pôsobiť aj na formovanie osobnosti i na spoločenský rozvoj.“ (Lesňák, 1991, str. 12)

2.5 Kde možno čítať

„Knihy čítané vo verejnej knižnici nemajú nikdy rovnakú vôňu, ako knihy čítané v podkroví alebo v kuchyni.“

Alberto Manguel

Vhodné miesto na čítanie je pre každého individuálne a jeho význam netreba podceňovať. Už v uvedenom citáte sme naznačili rozdielny prístup k výberu miesta pre akt čítania. Na prvý pohľad sa to možno nezdá, ale keď sa zamyslíme hlbšie, iné požiadavky kladieme na knihy, ktoré študujeme v univerzitných knižniciach, odlišne pristupujeme k textom, ktoré nám robia spoločnosť na cestách a nesporne iné pocity a atmosféra prostredia sa bude viazať ku knihám, ktoré si prečítame v pohodlí domova. Rovnako je to i s výberom samotného žánru knihy alebo jej veľkosť. Len sotva si na čítanie do vlaku alebo čakárne u lekára pribalíme hrubú encyklopédiu. *„Či už si vyberieme najprv knižku a potom vhodný kútik, alebo si najprv nájdeme kútik a až potom sa rozhodneme, ktorá knižka bude ladiť s náladou oného kútika, nie je pochyb, že akt čítanie v čase si žiada zodpovedajúci akt čítania v priestore a vzťahu medzi týmito dvomi.“* (Manguel, 2007, str. 198)

Hoci táto stať môže vyznieť ako nepodstatná, je pravdou, že i miesto, kde sa knihy mohli čítať, sa počas dlhých dejín čítania menili a patria k nim rovnako neodlúčiteľne, ako premeny formálnej stránky knihy. Okrem toho je zaujímavé sledovať, na akých miestach preferovali čítať diela ľudia, ktorí sa sami stali známymi autormi. Hoci nás asi veľmi neprekvapí, že napríklad Epikurejec Omar Khayyam si poéziu čítal najradšej vonku pod vetvami. Zaujímavejšie už bude znieť, že k podobnému spôsobu čítania sa vyznal i anglický básnik Percy Bysshe Shelley, no on pri čítaní knihy preferoval sedenie na skale pod holým nebom, ideálne, keď bol i on sám nahý. Marguerite Durasová, významná francúzska spisovateľka, si zvolila opačný prístup k čítaniu. „*Nie je možné čítať si v prítomnosti dvoch svetiel zároveň, denného svetla a svetla knihy. Človek by si mal čítať pri elektrickom svetle, aby bola izba v tieni a svetlo dopadalo len na stránku.*“¹ (Manguel, 2007, str. 199)

Všetky spomínané miesta na čítanie kníh sú viac-menej tradičné a nič nás na nich nemôže prekvapiť. O to zaujímavejšie vyznieva v dejinách čítania preferencia k miestu, ak si môžeme dovoliť metaforu, kde i králi chodia pešo. „*V Živote svätého Gregora z dvanásteho storočia je toaleta opísaná ako »uzavreté miesto, kde je možné čítať si tabuľky bez vyrušovania«.* Henry Miller s tým súhlasí: »Dobre sa mi čítalo len na záchode. V Oddyseovi sú pasáže, ktoré je možné čítať len na záchode – keď chce človek v plnosti vychutnať vôňu jej obsahu.«“ (Manguel, 2007, str. 199) Rovnakú miestnosť k činnosti vyžadujúcim súkromie (čítanie, snenie, plač a rozkoš) preferoval i Marcel Proust.

Ďalším miestom, kde si mohol človek čítať knihu v absolútnom súkromí, bola spálňa. Jedným z prvých dôvodov, prečo sa ľudia ukrývali s knihou za múrmi svojej izby, bol ich intímny či erotický obsah, a preto čítať takúto knihu na verejnosti by bolo viac než neprípustné. Postupom času sa z tohto spôsobu čítania stal zvyk, hriešny pôžitok. „*Pri čítaní v posteli však ide ešte o niečo iné ako o zábavu: o zvláštnu formu súkromia. Čítanie v posteli je akt sebestačný, nehybný, oslobodený od spoločenských konvencií, neviditeľný pre svet a majúci v sebe, práve preto, že sa odohráva medzi pokrývkami, v ríši zmyselnosti a hriešnej záhaľky, niečo zo vzrušenia a napätia, ktoré pociťujeme pri niečom zakázanom. [...]* Čítanie v posteli zároveň zatvára i otvára svet okolo nás.“ (Manguel, 2007, str. 201)

¹ Marguerite Durasová: rozhovor in: *Magazine littéraire* 158, Paris, Marec 1980

2.6 Knižnica – domov knihy

„V knižnici nemusia byť nutne len knihy, ktoré sme čítali alebo budeme čítať. Sú tam knihy, ktoré môžeme čítať, alebo ktoré by sme si mohli prečítať, hoci to nikdy neurobíme.“

Jean-Claude Carrière

O tom, že sa kniha postupom času stala kultovou záležitosťou a pristupovalo sa k nej s úctou, svedčí jej zbieranie, nakupovanie a následne aj zakladanie verejných a neskôr domácich knižníc. Cieľom knižníc bolo zhromaždenie všetkých písomností a teda vedomostí, ktorými spoločnosť disponovala. Za mesto kníh sa v dávnej minulosti považovala Alexandria. Mala obrovskú knižnicu, no bohužiaľ sa nám dodnes nedochovali záznamy o tom, kde presne stála, aká bola veľká, koľko titulov obsahovala, ani kto ju vlastne zničil.

Kallimachos z Kyrény pracoval ako knihovník v Alexandrii, kde dostal náročnú úlohu katalogizovať obrovskú knižnicu. Hoci by sme si mohli myslieť, že systematicky zapisoval všetko, čo knižnica vlastní, pravdou je, že on k tejto náročnej úlohe pristupoval celkom inak. *„Kallimachos rozdelil knižnicu na regály čiže súpisy (pinakoi) usporiadané do ôsmich tried alebo predmetov: dráma, rečníctvo, lyrika, zákonodarstvo, lekárstvo, história, filozofia a ostatné. [...] Kallimachovi rovnako vďačíme za katalogizačný prostriedok, ktorý sa mal stať samozrejmosťou: zvyk ukladať knihy v abecednom poradí.“* (Manguel, 2007, str. 246)

Kallimachovi môžeme byť povďační za to, že sa knižnica stala usporiadaným miestom kníh a prispel tým zároveň k zdôrazneniu jej pozície v spoločnosti. Veľkosť domácej knižnice a knihy, ktoré obsahovala, boli pochopiteľne symbolom vybraného vkusu a súbežne i spoločenského postavenia majiteľov.

V dnešných časoch už totiž berieme kus nábytku plný rozličných titulov od poézie cez romány až po encyklopédie stojaci v rohu obývacej izby ako samozrejmosť a bežnú výbavu každej domácnosti. Tí, ktorí majú knihy v obľube, si pri prvých návštevách cudzích domácností radi vykročia smerom k zbierkam a čítajú nápisy na ich rube. Domáca knižnica nám môže jednak veľa napovedať o vkuse a preferenciách jej majiteľov, ale súčasne i ponúknuť tipy na tituly, ktoré sa nám doposiaľ do rúk nedostali. Niektorí majú knihy vo svojej knižnici úhladne poukladané podľa mien autorov v abecednom poradí, iní si ich ukladajú v chronologickom slede tak, ako k nim prišiel. Knihy môžeme ukladať podľa ich veľkosti, žánru, veku, farebnosti jej obalu a podobne.

Každý má svoje vlastné spôsoby a dôvody ako knihy ukladať. Dokonca aj nedisponovať žiadnym systémom je spôsob ako knihy skladovať.

2.7 Kto ne/môže byť čitateľom?

Potenciál stať sa čitateľom majú všetci, no nie každému jednotlivcovi sa možnosť rozpoznávať písmená a naučiť sa čítať jednotlivé slová aj v skutočnosti naskytne. Ani námietky, že v dvadsiatom prvom storočí už musí predsa vedieť čítať každý, neobstoja. Stále je na svete obrovské množstvo ľudí, ktorí čítať jednoducho nevedia, a to nemusíme hneď prvoplánovo zablúdiť myslou do Afriky, krajín tretieho sveta alebo k primitívnym kmeňom. Mnohé rozvojové krajiny, ktoré sami seba označujú za vyspelé národy, mocenski alebo ekonomickí lídri, bojujú s negramotnosťou v radoch svojich krajanov.

Na gramotnosť ľudstva a čítanie kníh má vplyv aj politický režim či jeho vládca. História je plná svedectiev o tom, ako boli knihy ničené a pálené a vplyvní ľudia rozhodovali, ktoré tituly sa môžu vydávať a iné sa zasa pripíšu na zoznam zakázanej literatúry. „*Absolútna moc vyžaduje, aby akékoľvek čítanie bolo kontrolované.*“ (Manguel, 2007, str. 354) V plameňoch skončilo množstvo egyptských papyrusov, čínsky cisár Š'-Chuang-ti sa pokúsil spáliť všetky knihy vo svojej ríši, a cisár Augustus dokonca poslal do vyhnanstva Cornelia Galla a Ovídia a ľuďom zakázal čítanie ich diel. „*V roku 1559 zverejnila Kongregácia rímskej a všeobecnej inkvizície prvý Index zakázaných kníh – zoznam kníh, ktoré cirkev považovala za nebezpečné pre vieru a mravy rímskych katolíkov. [...] Okrem teologických diel i knihy stovky svetských spisovateľov – Voltaira, Diderota, Colettovú aj Grahama Greena. V 1981 vojenská junta na čele s generálom Pinochetom zakázala v Chile Dona Quijota, pretože generál bol presvedčený, že obsahuje požiadavku slobody jednotlivca a útok na tradičné authority.*“ (Manguel, 2007, str. 360)

Tak či onak, gramotnosť a literatúra zohrávajú v našej spoločnosti nesporne dôležitú úlohu. Diela spisovateľov kladieme na rovnakú úroveň k ostatným formám umenia či kultúry vôbec. Prístupnosť textov je pre nás automatická a samozrejmá hneď z viacerých hľadísk – ľahkej dostupnosti na trhu, máme možnosť si vybrať z rozmanitej škály žánrovosti diel, a v neposlednom rade sú pre nás knihy prístupné a zrozumiteľné i po svojej obsahovej stránke.

„Predstava, že isté knihy sú určené pre oči výlučne istej skupiny ľudí, je rovnako stará ako literatúra sama. Niektorí učitelia tvrdili, že rovnako ako je grécka epika a divadlo zameraná predovšetkým na mužské publikum, potom rané grécke romány sú určené prevažne pre publikum ženské.“ (Manguel, 2007, str. 290)

Napriek tomu, že už Platón si vo svojich myšlienkach ideálnej republiky predstavoval povinnú školskú dochádzku pre chlapcov rovnako ako pre dievčatá, jeho žiak Theofrastos by knihu do rúk žien nikdy nevložil. Jeho tvrdenia, že ženy by sa mali učiť výlučne len to, čo potrebujú k vedeniu domácnosti, sa našťastie nezobrali za vzor, a dámy majú rovnakú možnosť siahnuť po knihe, ako páni.

Na druhej strane stále platí, že určitý druh literatúry je zameraný na nejakú cieľovú skupinu čitateľov. Veľmi jednoduchým spôsobom vieme tento vzťah identifikovať často už len na základe farby obalu či obrázka na prednej strane. Nie náhodou sa tak k jednotlivým žánrom priradili metaforické hodnotiace kategórie. Pod „zelenou knižnicou“ rozumieme detektívne romány, presne tak ako „červená knižnica“ naznačuje romány o láske a milostných príbehoch, určené hlavne pre ženské publikum. Veľavravný je už prvý pohľad na obal knihy, ilustrácie vo vnútri a takisto veľkosť písma. Vďaka tomu nie je pre nás zložitá rozlíšiť knihy pre deti od kuchárskych kníh.

Pochopiteľne, tento vzťah funguje aj opačne. Texty pre určitú skupinu tvoria sami jej príslušníci. „V Japonsku v období Heian (794 – 1186) – podobne ako v starovekom Grécku, v islame, v postvédskej Indii a množstve ďalších spoločností – nesmeli ženy čítať to, čo sa považovalo za »vážnu« literatúru: predpokladalo sa, že sa obmedzia na oblasť banálnej a ľahkej zábavy, nad ktorou konfuciánski učitelia vŕstili čelo, a tak vznikla jasná hranica medzi jazykom a literatúrou »mužskou« (s hrdinskými a filozofickými témami a verejné prejavy) a »ženskou« (triviálnou, domácou a intímnou),“ (Manguel, 2007, str. 295) čo sa samozrejme postupne prenieslo i do množstva iných oblastí a veci sa rozlišovali na mužské a ženské.

V predchádzajúcej kapitole sme si predstavili koncepciu »Implicitného čitateľa« Wolfganga Isera a aj »Modelového čitateľa« Umberta Eca. Dôkazom, že je množstvo spôsobov ako na typológiu čitateľa pozeráť alebo k nemu pristupovať, je i nasledujúca tabuľka, ktorú pri svojich výskumoch čítania využíva slovenské Literárne informačné centrum.

Tabuľka č. 1 – Typy čitateľa

1. číta každý alebo takmer každý deň	– EXTENZÍVNY ČITATEĽ
2. číta viac ráz do týždňa 3. číta asi raz do týždňa	– PRAVIDELNÝ ČITATEĽ
4. číta asi raz do mesiaca 5. číta asi raz za štvrt'rok 6. číta asi raz za polrok 7. číta asi raz za rok	– PRÍLEŽITOSTNÝ ČITATEĽ
8. nečíta vôbec alebo takmer vôbec	– NEČÍTAJÚCI

Zdroj: Valček, P. – Rankov, P. Čítanie 2008. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, str. 6

2.8 Čitateľská kultúra

Recepcia literárneho diela môže mať hneď niekoľko rozličných rovín. Jedným zo spôsobov čítania literárnych diel je ich pasívna konzumácia, v lepšom prípade môže prerásť do aktívnej spolupráce s autorom v dotvorení diela. V neposlednom rade, upriamením pozornosti na druhé z dvojice slov »čitateľská kultúra« sa pri čítaní literárnych diel snaží recipient o osvojovanie si duchovných hodnôt, ktoré mu môžu poskytnúť.

„Čitateľská recepcia umeleckej literatúry je v našich podmienkach vzdelanostne, technicky i ekonomicky najdostupnejšou, teda aj najdemokratickejšou kultúrno-umeleckou aktivitou, ktorú môžu bez prekážok realizovať prakticky všetci občania. Pritom čítanie literatúry – oproti iným formám príjmu kultúry a umenia – vedie i núti k aktívnejšej účasti recipienta na prijímanom diele, čo evokuje pôsobivosť skutočnosti diela na skutočnosť človeka a stáva sa u nás jedným zo základných ukazovateľov kultúrnej úrovne jednotlivca, sociálnych skupín i celej spoločnosti. [...] Umelecká (krásna) literatúra má mimoriadne dôležité miesto v systéme druhov umenia a kultúry, pretože literárne diela všetkých národov a vekov sprostredkujú obrovské bohatstvo myšlienok a umeleckých obrazov i zážitkov, ktoré odrážajú a súčasne ovplyvňujú všetky sféry a stránky ľudského bytia, preto môžu takto pôsobiť aj na formovanie osobnosti i na spoločenský rozvoj.“ (Lesňák, 1991, str. 12-13)

Kultúra a kultúrnosť literárnej verejnosti závisia od praktickej možnosti prístupu čitateľa k literatúre. Bezprostredný styk a adresné pôsobenie medzi autorom, dielom a publikom ovplyvňuje a formuje čitateľskú kultúru. Efekty diela a literárne zážitky či

d'alsie pripútanie sa ku knihám záleží od praktických možností a ich realizácie u každého individua jednotlivo.

2.9 Kniha v modernej dobe

Vo svojej histórii si kniha prešla viacerými etapami vývoja a zmien. Jedno z najbúrlivejších období však prišlo s dvadsiatym storočím, s nástupom masmédií. Rozhlas, televízia, počítač či internet predstavovali pre knihu obrovskú konkurenciu. Mnohí odborníci dodnes vedú diskusie o tom, ako novým výzvam dokáže klasická kniha čeliť a aká budúcnosť ju možno čaká.

2.9.1 Printové médiá

Gutenbergov vynález sa poväčšine spája výlučne s nástupom kníhtlače a teda so zrodom knihy. Netreba však zabúdať, že tlačiarenský stroj stál rovnako i za pôvodom novín. Na ich vzniku a distribúcii sa podieľal najmä rozvoj obchodu a výrobných aktivít. Dovtedy si zvyčajne najmä ľudia z bohatších rodín nechávali správy posielat' tzv. listovými novinami.

Spočiatku sa ani noviny, rovnako ako knihy, nedostávali do rúk úplne každému. No zdokonalenie techniky tlače a marketingu prispievali k znižovaniu ich ceny. Noviny sa tak stali prístupnejšie i pre ľudí z nižších spoločenských vrstiev, ktorí nedisponovali vysokým kapitálom. Dôležitosť novín si uvedomoval i výrobca cigár a básnik Saturnino Martínez približne na začiatku druhej polovice devätnásteho storočia, keď sa rozhodol podporovať čítanie novín na pracovisku. „*Aby sa noviny stali dostupné pre všetkých robotníkov i v čase vysokej negramotnosti, napadla mu myšlienka verejného čítania.*“ (Manguel, 2007, str. 147) Vo svojej továrni preto zamestnal človeka, ktorý ostatným zamestnancom čítal noviny nahlas.

Všetky tieto vyššie spomínané faktory spolu s rozvojom škôl a vzdelania, prirodzene viedli k zlepšovaniu gramotnosti ľudí. Pohľad spoločnosti na dôležitosť schopnosti čítať a písať sa menil, až postupne prerástol do kultúrnej nevyhnutnosti.

2.9.2 Elektronické médiá

Portfólio médií ako prostriedkov masovej komunikácie sa vďaka neustálemu technickému pokroku vyvíjal a dopĺňal. O niekoľko storočí neskôr od vzniku

printových médií, sa o mediálne obsahy a pozornosť recipienta začali zaujímať elektronické médiá – rozhlas a televízia. Svojim zrodom začali nielen jednu významnú éru vo vývoji techniky, ale stali sa i dôležitým medzníkom v spoločnosti a v neposlednom rade vážnou konkurenciou pre knihy a noviny.

V dvadsiatych rokoch minulého storočia si zrod rozhlasového vysielania vyžiadal i celkom nový typ čitateľa – poslucháča. Kolískou rozhlasu sa stali v roku 1920 Spojené štáty americké, no i napriek tomu sa jeho počiatky často spájajú s vysielaním a šírením hovoreného slova počas druhej svetovej vojny. Nový komunikačný kanál zaznamenal fenomenálny úspech. Jeho veľkým prínosom a hlavnou výhodou v porovnaní s tlačou bolo oslovenie širšej sféry publika. Pri počúvaní rozhlasového vysielania nebol poslucháč obmedzovaný svojou gramotnosťou, ako to bolo v prípade kníh.

Od svojho vzniku sa programová skladba rozhlasového vysielania podstatne zmenila. Spravodajské bloky, publicistika, diskusné relácie, dramatické relácie a rozhlasové hry, prednášky alebo bohoslužby tvoria jadro programu. Časom vysielatelia rozširovali repertoár i po hudobnej stránke, vysielali sa opery, koncerty, ale i tanečná hudba. Postupne sa k nim pridalo množstvo populárno-náučných a zábavných relácií, predpovede počasia, hlásenie času či dopravnej situácie. Predaj rozhlasových prijímačov expandoval tak rýchlo, že na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov vlastnila rádio takmer každá americká domácnosť, preto sa často o tomto období hovorí ako o zlatej ére rozhlasu. V Európe ako prvá začala s pravidelným rozhlasovým vysielaním pre verejnosť Veľká Británia v roku 1922 a po nej sa pridali i ostatné štáty. Konkrétne v Československu sa začalo vysielat' v roku 1923, na území Slovenska to bolo o tri roky neskôr. Za obdobie svojej existencie si rozhlas vybudoval profil seriózneho a dôveryhodného média. Dokonca i na úkor toho, že si poslucháč nemohol sám od seba určiť vysielanie relácie, ale musel rešpektovať vopred zostavený program. Práve preto, a či vďaka tomu, sa stal ústredným predmetom záujmu mnohých výskumov.

Približne dvadsať rokov po nástupe rozhlasového vysielania sa na mediálnej scéne objavil nový komunikačný prostriedok – televízia. Počiatky televízneho vysielania sa siahajú do obdobia pred prvou svetovou vojnou, no práve kvôli nej bol rozvoj televízie dočasne prerušený. Televízia kládla na recipienta – tentoraz už diváka – ešte väčšie nároky a požiadavky, ako rozhlas. Televízna obrazovka sa stala pre diváka omnoho prítiažlivejšou, než komunikačné kanály, ktoré dovtedy poznal. Obraz apeloval

aj na vizuálny svet recipienta, čím divák nadobúdala dojem osobného zapojenia a *vtiahnutia* do udalostí. Nový rozmer, ktorý televízor na rozdiel od rozhlasu mohol ponúknuť, bol akousi pridanou hodnotou, motiváciou upútať diváka a vyvolať v ňom dojem ešte väčšej dôveryhodnosti. Zapríčinili to hlavne živé priame prenosy, ktoré síce mohlo ponúknuť i rozhlas, no iba vo zvukovej podobe.

2.9.3 Nové médiá

Niekoľko desaťročí po vzniku starších elektronických médií sa o priazeň človeka – čitateľa, poslucháča a diváka začali uchádzať nové médiá. Počítače a videoprehrávače postupom času doplnili CD a DVD prehrávače, teletext a najmä, jeden z najväčších medzníkov v technologickom vývoji – internet. Práve ten, hoci je zo značnej časti postavený práve na textovom základe, si už dlhé roky drží post najväčšieho konkurenta všetkým ostatným médiám na scéne. Za tých niekoľko desaťročí prenikol do každej sféry nášho života a dnes už snáď nie je nič, čo by sme na internete nenašli. Jeho ľahkú dostupnosť a neustálu všadeprítomnosť pociťujeme každý deň. Doba technologizácie a internetizácie spoločnosti spôsobila, že dnes je už viacmenej bežné vlastniť počítač s pripojením na internet. Práca, nákupy, platenie účtov a faktúr, či pošta sú čoraz viac závislé od tejto siete a pomaly sa vytrácajú z bežného života ľudí a presúvajú sa do virtuálneho priestoru, kde sa vykonávajú prostredníctvom elektronických služieb jednotlivých inštitúcií. Internet má ďalekosiahlejšie následky, a preto či už budeme sledovať printové médiá, alebo elektronické, všetky sa vzájomne prepájajú s celosvetovou sieťou. Všetky noviny či časopisy majú svoju internetovú stránku, na ktorej si čitateľ môže vyhľadať nielen dnešné, ale aj archívne vydania tlače, ale aj množstvo ďalších spravodajských informácií, ktoré sa do printovej verzie často nedostanú. Práve neustála aktualizácia spravodajstva na webových stránkach spôsobila ich väčšiu obľúbenosť, návštevnosť, a teda i čítanosť, aj na úkor ich tlačenej podoby novín. Nie je nezvyčajné, že tieto spôsoby šírenia informácií oslovujú predovšetkým mladšie generácie užívateľov, keďže sú pre nich prístupnejšie. Starší ľudia ešte stále uprednostňujú tradičné komunikačné kanály – to znamená sledovanie televízie, počúvanie rozhlasového vysielania a aj noviny preferujú v klasickej tlačenej podobe. *„Čo sa týka globality, užívatelia počítačov sú stále veľmi prísne vymedzení z hľadiska sociálnej triedy a vzdelanostnej štruktúry, o geografickom rozložení nehovoriac. Je náročné zisťovať presné demografické údaje o obyvateľoch tejto globálnej dediny, ale*

odhaduje sa, že ide z väčšej časti o stredostavovskú mestskú populáciu, prevažne mužského pohlavia mladšieho a stredného veku.“ (Šmejkalová, 2007, str. 210)

Napriek tomu, na väčšiu dostupnosť a možnosť takpovediac „byť bližšie“ k recipientovi a udržanie kroku z dobou stavajú i rozhlasové a televízne stanice, keď sa svojmu publiku prihovárajú nielen cez rádio či televízor, ale už aj prostredníctvom internetu. Či už sa v tomto prípade jedná o online vysielanie prostredníctvom streamu, alebo o záznam relácií z archívu, všetko je možné vyhľadať na webových stránkach príslušného média.

K médiám by mal čitateľ, resp. recipient pristupovať obozretne. Hoci budia dojem, že je to práve adresát, kto má v rukách moc nad nimi, zdanie klame, pretože nadradenosť sa ukrýva na opačnej strane tohto vzťahu. Média využívajú stále efektívnejšiu formu, ako sa publiku prihovárať a neustále si ho k sebe viac a viac pútať, čím mu dávajú priamoúmerne menšiu a menšiu možnosť úniku. Pozícia internetu sa umocňuje s každým nástupom jej inovácie. Najprv to bolo písanie e-mailov, potom možnosť zapojenia sa do diskusií na internetových fórach, neskôr chatovanie a explózia sociálnych sietí, sledovanie filmov a seriálov, online hry a podobne. To všetko sa snaží o recipientovu priazeň a pripútanie si ho na úkor ostatných médií. Tým, že si internet skrz svoju flexibilitu získava užívateľov, či už kvôli serióznym alebo zábavným aktivitám a vyžaduje si vysokú mieru ich zapojenia, začali nielen odborníci dvíhať varovný prst a poukazovať na rozličné krízy. Dostupnosť filmov a možnosť ich stiahnutia z internetu vyprázdňuje kinosály, v súvislosti vzniklo slovné spojenie „kríza knihy“, vydavatelia polemizujú nad otázkou významu a budúcnosti printových médií. Panika z nového alebo reálne hrozby?

2.9.4 Audiokniha a Elektronická kniha – kultúrna vyspelosť alebo barbarstvo

„Obrazovka tlačný text nenahrádza.“ Jiřina Šmejkalová

S príchodom internetu a množstvom technických inovácií zažili veľkú explóziu spočiatku najmä internetové diskusné fóra. Ďalším medzníkom bolo rozšírenie počítačovej siete na školách a zavedenie príslušných výučbových programov. Elektronické noviny, časopisy a o niečo neskôr i elektronické knihy a audioknihy sú tak logickým následníkom tohto technického pokroku.

Pojem elektronická kniha (E-book, Ebook, eBook, e-kniha) označuje digitalizovaný, elektronickú formu knihy alebo textu, ktorú možno čítať v počítači, v telefóne, na príslušných čítacích zariadeniach a iných technických pomôckach, ktoré podporujú formáty týchto dokumentov. Pokiaľ ide o e-knihu samu, niekedy získa elektronickú podobu už vydaná kniha, ale rovnako to môžu byť originály, ktoré doposiaľ nemajú na trhu svoju tlačенú verziu, prípadne existujú i texty, ktoré boli vytvorené výlučne pre elektronické publikovanie.

Podobne, ako každý nový technický vynález, má aj elektronická kniha svojich obhajcov a odporcov. Jej zástancovia argumentujú tým, že „*elektronická kniha môže nepochybne vyhovieť čitateľom so zvláštnymi záujmami. Napríklad texty súčasnej poézie, ktoré nepatria k najpredávanejším titulom, si prípadný záujemca namiesto behania po zapadnutých kníhkupectvách môže vyhľadať na internete. Vytlačenie je dobrovoľné a nekladie nároky na umiestnenie rozsiahlej knižnice v byte. Ide o jednu z nových foriem predaja titulov, ktoré sa nikdy nedostanú na zoznam bestsellerov. Tak môže elektronické vydávanie pomôcť knihe hoci i v inej podobe, rovnako ako CD prispeli k rozvoju hudobného priemyslu.*“ (Šmejkalová, 2000, str. 201) Elektronická kniha tak môže vyhovieť nielen čitateľom menšinových žánrov, ale i začínajúcim spisovateľom, ktorých vydanie kníh bude podstatne lacnejšie.

Prvé elektronické knihy si našli uplatnenie predovšetkým v knižniciach a na univerzitách, no postupom času rozšírili svoje portfólio kníh a ponúkajú sa už aj bežnému spotrebiteľovi. Svojim užívateľom ponúkajú prvky, ktoré poznajú predovšetkým z používania počítača a internetu, to znamená možnosť obohatiť text o zvukovú stopu, video či animáciu. Používatelia elektronickej knihy si pochvaľujú vyhľadávanie informácií a listovanie v obsahu, najmä v prípade, ak sa napríklad hľadaný obsah neuvádza v indexe, čo je na rozdiel od klasických publikácií omnoho rýchlejší spôsob. Jednou z výhod novodobej formy knihy je i jej cenová dostupnosť i na úkor omnoho drahších čítacích zariadení. Elektronickú knihu si čitateľ kúpi rýchlo, ľahko a prakticky kedykoľvek – postačí mu k tomu len pripojenie na internet. V neposlednom rade poukazujú obhajcovia e-knihy na jej šetrnosť k životnému prostrediu, keďže k svojej distribúcií nevyžadujú ťažbu dreva a výrobu papiera. Ďalším plusom elektronickej knihy je možnosť zväčšiť si veľkosť písma alebo nechať si text prečítať programom, čo môže byť výhodou predovšetkým pre ľudí so zrakovými problémami.

Na druhej strane má elektronická kniha i zástup odporcov. V prvom rade to môže prameniť z nedôvery v takúto formu prenosu dát vyplývajúcu z jej nespoľahlivosti, slabej odolnosti a problémami s dlhodobším archivovaním, ktoré užívatelia počítačov dôverne poznajú. Medzi problémami, ktoré sa u elektronických čítačiek často uvádzajú, je ich nekompatibilita alebo obmedzenie formátov, v ktorých sú elektronické knihy uložené. Dôvod je jednoduchý – ak chcú vydavateľstvá na e-knihe zarobiť a udržať si zákazníka v konkurenčnom boji, používajú presne tie formáty kníh, ktoré zároveň vedia spracovať nimi ponúkané čítacie zariadenia. Nevýhodou je, že hoci niektoré americké celonárodné siete ponúkajú kvantum kníh, časopisov alebo novín, čitatelia z ostatných častí sveta sa k ich obsahom zatiaľ nedostanú.

Ďalší z argumentov na obranu elektronickej knihy sa snaží poukázať na fakt, že obrazovka sa nesnaží nič nahradiť, len povedzme „*zmnožiť spôsob mechanickej produkcie*«. *Nejde o akýsi zhubný posun od čohosi ľudstvu prirodzenému do niečoho umelého, technologického a teda odcudzeného. Tlač a výroba knihy je a vždy bola vysoko technologickou záležitosťou, bez ohľadu na to, že sám nástup počítačov zásadne zmenil spôsoby a pojatia tlače. Ani u slovného ani u obrazového znaku nie je celkom možné zrušiť jeho schopnosť odkazovať, reprezentovať a interpretovať skutočnosť.*“ (Šmejkalová, 2000, str. 212)

Odporcovia kritizujú e-book i z pohľadu autorských práv. Tvrdia, že pri elektronickej verzii hrozí podstatne vyššia miera pirátstva, ako pri bežných knihách a ako príklad uvádzajú hudobný priemysel. Navyše, možnosť publikovať na internete čokoľvek nepodlieha kontrolám pravdivosti zverejnených informácií a teda o kvalite textu nemôže byť ani reč.

Čo je zaujímavejšie, „*väčšina autorov kníh je presvedčená, že elektronická podoba ich diela je menej hodnotná ako papierová.*“ (Šmejkalová, 2000, str. 201) K nepriateľským argumentom patrí i ten, že elektronická kniha svojou ľahkou prístupnosťou a bezplatnosťou spôsobuje krízu produkcie a predaja tlačенých kníh a jedného dňa spôsobí ich absolútny zánik. Táto alarmujúca správa je skôr fáma, pretože sa zatiaľ nepotvrdila, práve naopak. „*Rozšírenie počítačov produkciu tlačенých strán neobmedzilo.*“ (Šmejkalová, 2000, str. 201) Výskumy doposiaľ ukazujú, že ani zdokonaľovanie techniky nemení čitateľské návyky, a veľká časť užívateľov internetu radšej siahne po klasickej tlačenej forme knihy.

Obhajcovia klasickej knihy považujú elektronickú knihu za prejav lenivosti a kultúrneho barbarstva podliehať vplyvu novodobých módných trendov.

V miernejšom prípade považujú e-knihy za vhodný doplnok k existujúcim literárnym a knižným fondom.

Konflikt medzi bibliofilmi na jednej strane a počítačovými nadšencami na druhej strane vysvetľuje G. Nunberg. Podľa neho je podstatou stretu ich názorov konflikt dvoch rozličných fetišov. Nunberg hovorí, že *„každá strana je presvedčená o nenahraditeľnosti predmetu vlastného záujmu a odmieta sa vzdať koncepcie technologického determinizmu, podľa ktorého je každý diskurz nezvratne určovaný technológiou, ktorá ho prenáša.“* (Šmejkalová, 2000, str. 211)

Hoci audiokniha nie je takým častým terčom kritiky ako elektronická kniha, aspoň v krátkosti stojí za zmienku povedať si o jej pozitívnych a negatívnych stránkach. Na otázku aký je vzťah medzi audioknihou a čitateľom výstižne odpovedal Karel Černošek z vydavateľstva Tympanum audioknihy Česká republika: *„Myslím si, že ľudia, ktorí si kupujú audioknihy sú čitatelia, nie je to o tom, že by audiokniha oslovila absolútnych nečitateľov alebo ľudí, ktorí nemajú radi literatúru. Je to povedzme pre čitateľov, ktorí v danom období nemajú čas čítať, ktorí sú veľmi vyťažení a to je pomerne veľká skupina ľudí, tí ocenia audioknihy, pretože ich zvyčajne počúvajú napríklad cestou do práce či na služobných cestách, alebo keď idú do fitnesscentra, kde sedia na stacionárnom bicykli. Ďalej existujú audioknihy pre ľudí, ktorí majú zrakový handicap, ale aj pre starších ľudí, ktorí už majú unavené oči. Pokiaľ ide o žánre, tak sú samozrejme aj detské audioknihy, takže aj to je spôsob, ako sa môžu deti zabaviť, čo trochu supluje klasické rodičovské čítanie deťom, hoci to sa podľa mňa nedá zastúpiť ani nahradiť, ale občas, prečo nie? Aj keď by som rád na rodičov apeloval, aby si tú chvíľu našli a čítali svojim deťom, ale ak ten čas nemajú, je to vždy lepšie, ako nechať deti stále len sedieť pred televíznou obrazovkou. Audiokniha totiž nie je natoľko hotový produkt, ktorý by deťom celkom eliminoval možnosť vlastnej predstavivosti, naopak stále dáva priestor fantázii, v tom je klasickej knižke veľmi podobná. Rozhodne to nie je tak, že by ľudia boli leniví a namiesto čítania by knihy už len počúvali. Je to iba o tom, že nečítate očami, ale ušami, čo je adekvátny spôsob čítania.“* (Zdroj: <http://www.knihozrut.sk/rozhovory/audioknihy-su-tu-uz-roky>)

2.10 Eco a Carrière: Kníh sa len tak nezbavíme

Otázke postavenia knihy v konkurenčnom boji s jej elektronickým prevedením sa vo svojej prednáške na Collège de France venoval aj Roger Chartier. Jeho koncepcii pohľadu na diskurz autor – dielo – čitateľ sme sa venovali v kapitole 1.2.13. Na tomto mieste zameriame pozornosť na jeho názor na elektronické knihy. Chartier v spomínanej prednáške prehlásil: *„I v prípade, že sa nakoniec presadí elektronická kniha na úkor knihy tlačenej, nie je veľmi pravdepodobné, že klasickú knihu vytlačí z našich domov a z našich zvyklostí. E-book knihu nezahubí. Zabil snád' film maliarstvo? Alebo televízia kino? Privítajme teda elektronické čítačky a ďalšie zariadenia, ktoré nám na jednom displeji zaistia prístup k digitalizovanej svetovej knižnici.“* (Tonnac, 2010, str. 8)

Na Chartierovu prednášku a myšlienky v nej vyslovené nadviazali vo veľkej diskusii o podobe knihy, jej úlohy v modernej dobe i budúcnosti Umberto Eco a scenárista Jean-Claude Carrière, ktorú spoločne s týmito dvomi veľkými bibliofilmi viedol Jean-Philippe de Tonnac. Ani jeden z nich neskrýva svoju náklonnosť ku klasickej knižnej literatúre a jej preferenciu pred elektronickými verziami, na druhej strane na adresu modernejšej verzie kníh tiež veľa kritiky nevyslovujú. Vo svojich úvahách dospievajú k názoru, že či už budeme za knihu považovať papyrusové zvitky, veľké inkunábuly alebo elektronické knihy stále sa jedná o ten istý nástroj, zdroj múdrosti a informácií. Podľa nich nie je dôležitá vonkajšia formálna úprava knihy, ale ich vnútorný obsah a zmysel, ktorý dávajú spoločnosti. Umberto Eco v diskusii hovorí: *„Kniha sa osvedčila a nevieme, či je možné pre účely čítania vymyslieť niečo lepšie. Možno sa zmenia jej zložky a stránky už nebudú z papiera. Kniha ale zostane tým, čím je.“* (Tonnac, 2010, str. 14) Súhlasí s ním i Jean-Claude Carrière keď tento vývoj pripodobňuje k USB diskom. *„Prvými USB diskami boli cestovné knihovničky, ktoré si vzdelanci nosili so sebou pri svojich presunoch v malej batožine. Predstavovali tridsať až štyridsať knižiek vreckového formátu, obsahujúce všetky znalosti, ktoré práve šľachtic musel mať po ruke. Tieto knihovničky sa pochopiteľne nemerali na giga, ale princíp bol zaručený.“* (Tonnac, 2010, str. 43)

Myšlienka o neprekonateľnosti knihy sa v rozhovore opakuje nejednakrát. Po vynájdení knihy, ktorú si môže čitateľ zobrať kamkoľvek na cesty, už nemôže prísť nič lepšie. Dokonca i počítač musí byť niekedy zapojený, elektronická čítačka tiež nevydrží fungovať nepretržite. U knihy takýto problém nenastáva. Je to omnoho prispôsobivejší

a flexibilnejší nástroj - neťahá oči a môžete ju čítať v akejkol'vek polohe či na akomkoľvek mieste, dokonca i vo vani, čo s počítačom reálne nie je. „*Kniha ja ako bicykel. Akonáhle ste ho raz vynašli, ďalej už ísť nemôžete.*“ (Tonnac, 2010, str. 95) Môžu sa modifikovať povrchové úpravy, ale inak to ostane vždy jeden a ten istý vynález. Rovnako nič nové nečaká kladivo či nôž.

O počte čitateľov sa obaja vyjadrujú celkom pozitívne. „*Knihy už nie sú vyhradené elitám. A ak súťažia s inými nosičmi, ktoré sú stále príťažlivejšie a výkonnejšie, držia sa dobre a dokazujú, že ich nič nemôže nahradiť. Bicykel sa zase raz preukazuje ako neprekonateľné.*“ (Tonnac, 2010, str. 197) Či už teda vezme čitateľ do ruky klasickú knihu, alebo zasadne k počítaču aby si niečo prečítal tam, nie je až taký veľký rozdiel. Dôležité je pohnúť a samotná čitateľská aktivita. „*Najrôznejšie praktiky a zvyklosti proste existujú vedľa seba a nič nám nerobí väčšiu radosť než rozšírenie palety možností.*“ (Eco, 2010, str. 8)

Na záver by sme celú diskusiu tejto trojice mohli zhrnúť častým prejavom Umberta Eca: „*Aj dnes knihy stále predstavujú najekonomickejší, najpružnejší, najdostupnejší spôsob prenosu informácií za veľmi nízku cenu. Počítačová komunikácia vás predháňa, knihy cestujú s vami a vašou rýchlosťou, ale keď stroskotáte na opustenom ostrove, kde nemáte šancu zapojiť počítač do zásuvky, bude kniha stále cenným nástrojom. A keby mal váš počítač hoci aj solárne batérie, nemohli by ste čítať poležiaccky. Knihy patria k tým druhom nástrojov, ktoré stačilo raz vynájsť, a ktoré už ďalej netreba zdokonaľovať, pretože sú absolútne v poriadku v takej podobe, v akej boli od počiatku: takými nástrojmi sú napríklad kladivo, nôž, nožnice, a pod.*“ (Trávníček, 2007, str. 429)

2.11 Kríza alebo koniec?

Nášmu čitateľovi určite neuniklo, že už niekoľkokrát sme v tejto práci načrtli otázku akejsi krízy knihy a zmienili sa o víziách jej budúcnosti. Pravdou však je, že takéto koncepcie krízy knihy a jej skorého zániku sa objavovali už od Guttenbergových čias a samotného vzniku kníhtlače. „*Niekedy sa zdá, že diskurzívne návyky zavalit prítomnosť i budúcnosť knihy temnými víziami krízy a zániku prežijú možno i samotnú knihu. Eco varuje, že pokiaľ by sme v úvahách o ľudskej kultúre vychádzali z princípov, že niečo vývojovo nové jednoducho zahubí všetko, čo bolo predtým, zrušili by sme dejiny kultúry ako také.*“ (Šmejkalová, 2000, str. 208)

Obavy z akéhosi konca knihy sú vo svojej podstate upozornenia na nízku čítanosť kníh a poklesy ich predaja na trhu. Príčiny tejto krízy sú mnohokrát pripisované predovšetkým nástupu elektronických kníh. Takéto prvoplánové odsúdenia môžu byť zavádzajúce, a preto ich treba brať s rezervou. *„Bez toho aby sme podporovali akékoľvek formy materialistického determinizmu, je potrebné zdôrazniť, že hmotná podoba knihy, t.j. typ papiera, jej väzba, hrúbka, atď., ovplyvňuje prostredníctvom sociálnych praktík, ktoré sa k nej viažu, jej interpretatívnu a sociálnu hodnotu. Akékoľvek jednostranné zdôrazňovanie schopností nových technológií zlikvidovať všetko, čo bolo pred nimi, vo svojom dôsledku vyvoláva agresívne reakcie konzervatívnych odporcov obrazoviek.“* (Šmejkalová, 2000, str. 211)

Pre dnešnú modernú dobu sú technické inovácie a veľmi rýchlo sa meniace trendy typické. Vo všetkom sa kladie veľký dôraz na výrazové prostriedky a vizuálnu stránku vecí, pretože to je prvé, čo naše zmysly zaujme. Na rozdiel od elektronických médií, kniha takýmto do očí bijúcimi prvkami neoplýva. Jej funkciu šíriť kultúrne hodnoty a normy a budovať vyspelosť spoločnosti to však nijako neovplyvňuje. Treba si však uvedomiť, že to čo vplýva na frekvenciu čítania je obmedzené množstvo voľného času. O čítaní resp. nečítaní kníh, podobne ako je to i v prístupe k iným médiám, v konečnom dôsledku rozhodujú skôr faktory, akými sú psychická záťaž, dostupnosť a dostatok času. Toto platí najmä na čítanie ako voľnočasovú aktivitu. Po celodennej ťažkej a namáhavej práci si chce človek oddýchnuť pokiaľ môže. Navyše ak je jeho náplňou každodenná práca s textom, je logické, že vo voľnom čase relaxuje pri iných aktivitách ako je kniha.

„V tomto smere sa teda budúcnosť knihy nelíši od budúcnosti ostatných, tzv. moderných médií.“ (Šmejkalová, 2000, str. 212) *„Kniha však prežíva, len dnes možno v inej podobe, inej sociálnej kultúrnej pozícii. Neustála premenlivosť nielen v definícií toho, čo je kniha, ako ju vyrobiť a dostať k čitateľovi, ale i v určení jej miesta medzi ostatnými nosičmi informácie, je jedným z jej charakteristických znakov, ale nie nepriateľom. O knihe nikdy nebudeme môcť povedať posledné slovo.“* (Šmejkalová, 2000, str. 213)

3 VÝSKUM ČÍTANIA

K najstarším pokusom o výskum čitateľských aktivít sa zaradila kniha Richarda Alticka „*The English Common Reader*“ z roku 1957. Štatistické výskumy čitateľov a čítania už dlhodobo skúma birminghamská škola z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska. V roku 2000 vyšla v Poľsku publikácia „*Czytania Polaków w XX wieku*“ od Stanislava Siekierskeho, v ktorej sa autor zameral na čítanie jednotlivých sociálnych vrstiev. Čítaním v Nemecku sa zaoberal historik Erich Schön, ktorý svoje výsledky zaznamenal v knihe „*Der Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesers: Mentalitätswandel*“. Na Slovensku robí každoročné výskumy čítania Literárne informačné centrum až do roku 2003. Nadväzujú však na staršie výskumy, ktoré sa na Slovensku vykonávali sporadicky a, žiaľ, viacerými nesúrodými metódami, už od roku 1961. Skúmajú sa nielen čitateľské aktivity, ale i kultúrne a mediálne správanie celkovo jednak u detí všetkých vekových kategórií, a takisto u dospeléj populácie. V neposlednom rade by sme chceli pripomenúť rovnaké výskumy v Českej republike, ktorým sa venoval predovšetkým Jíří Trávníček. My sme sa rozhodli zrealizovať vlastný prehľad o čítaní, jednak aby sme obohatili teoretickú časť diplomovej práce o praktické skúsenosti a zároveň zvýraznili aktuálnosť analyzovanej témy.

3.1 Správa z vlastného prieskumu :

Stredoškolská populácia – typológia čítania

a vzťah k elektronickým médiám

V kontexte uvedených historicko-teoretických poznatkov sme sa sústredili aj na čitateľské správanie študentov stredných škôl a na ich vzťah k elektronickým médiám a internetu v kontexte štruktúry ich voľného času.

Na rozdiel od profesionálnych výskumov kultúry čítania, ktoré sa uskutočňujú celoplošne, sme v rámci našich obmedzených možností uskutočnili vlastný ohniskový prieskum. Chceme sa presvedčiť, či téma čítania krásnej literatúry v dobe elektronických médií je aktuálna a zaujímavá i pre študentov stredných škôl, a to na vymedzenom území. Zároveň je v našom záujme sledovať čitateľské trendy v užšom kontexte s modernými fenoménmi, akým je internet.

3.1.1 Cieľ prieskumu

Prvým z našich výskumných cieľov bolo získanie dostatočného množstva empirických dát o kultúre čítania a jej trendoch. Hlavnou úlohou nášho prieskumu bolo prostredníctvom hromadného dopytovania zistiť pozíciu čítania v širšom zmysle slova u stredoškolskej mládeže, pričom sme sa sústredili predovšetkým na čítanie klasickej beletrizovanej literatúry. Výskumom sme chceli zistiť prístup stredoškolákov ku knihe v čase explózie elektronických a nových médií a ich hodnotové preferencie. Rovnako bolo naším cieľom získať prehľad o vzťahu študentov k tlačeným novinám a periodikám, televízii, či ich internetové správanie vo všeobecnosti. Zjednodušene povedané, snažili sme sa získať dáta, korelácie a trendy o čitateľských návykoch stredoškolskej populácie.

3.1.2 Hypotézy

Na základe výskumných správ o čítaní z minulosti, vychádzame i my vo svojich výskumných hypotézach z predpokladu, že informatizácia spoločnosti a rozmach internetu a rozličných aktivít s tým spojených sa preukážu i na našich výsledkoch. Počítač s pripojením na internet predstavuje veľkú konkurenciu nielen pre knihu, noviny a časopisy, ale rovnako i pre televíziu a rozhlas, zvlášť v adolescentnom veku, keď je elektronická komunikácia každodennou súčasťou aktivít a života mládeže. Domnievame sa, že faktory ako podliehanie novým moderným trendom a obľuba vo virtuálnej komunikácii sa primárne prejavia i na aktivitách vo voľnom čase mladých ľudí, napriek tomu predpokladáme, že si adolescenti nájdu čas i na čítanie kníh. Vo všeobecnosti predpokladáme, že ani explózia technických vymožeností modernej doby nič nezmenila na pozícii knihy v kultúre súčasnej spoločnosti. Nazdávame sa, že kniha je element, ktorý si vždy nájde svojho čitateľa, či už je vo forme elektronickej, alebo knižnej, stále má svoje pretrvávajúce miesto v kultúre a nič ju len tak ľahko nenahradí.

3.1.3 Objekt prieskumu

Cieľovou skupinou boli študenti stredných škôl malého mesta na strednom Slovensku. V Brezne existuje niekoľko stredných škôl (Tabuľka č. 2). Keďže mesto je relatívne malé (21 340 obyvateľov k 30.06.2011), študenti v rámci neho tvoria jedinečnú komunitu – všetky školy sa nachádzajú v centre mesta, niektoré dokonca v bezprostrednom susedstve, čím vzniká interakcia medzi školami a študentmi zvlášť. Študenti sa vzájomne poznajú, navštevujú rovnaké kluby a podniky, stretávajú sa na autobusových zastávkach, bývajú v susedstve a v neposlednom rade sa zúčastňujú kultúrnych a športových podujatí, ktoré sú organizované či už ako večerná zábava, alebo mestom ako súťaž medzi školami pri rozličných príležitostiach. Nie je preto žiadnym prekvapením, ak sa v takomto malomestskom prostredí prejavuje veľký konkurenčný boj medzi školami.

Študent strednej školy je sociálny status, ktorému môžeme prisúdiť isté stereotypné špecifiká. Teenager chce v prvom rade zapadnúť medzi svojich rovesníkov, no zároveň chce byť jedinečným a zaujímavým a získať si na škole popularitu. Mať okruh priateľov, s ktorými si rozumie a zdieľa s nimi rovnaké koníčky a záľuby, chodiť von za zábavou, trávi voľný čas, je medzi nimi obľúbený; „in“ sú hodnoty, na ktorých adolescent stavia. Rovesníci majú na správanie jednotlivca veľký vplyv, a to nielen v zmysle formovania názorov a postojov, ale tiež v prístupe k rozličným aktivitám – od koníčkov a záľub, až po fajčenie, alkohol či drogy, nehovoriac o ich vlastnom slangovom slovníku. Vplyv rovesníkov nepozná hranice a obmedzenia a nepísané pravidlo je pomerne jednoduché – ak chceš zapadnúť, rob to, čo ostatní, alebo sa tak aspoň tvár. V praxi to znamená nielen byť štýlovo a trendovo oblečený, mať príťažlivého a populárneho partnera, alebo sa aspoň všetkým páčiť, byť zaradený medzi populárnymi a obľúbenými deckami na škole, ale tiež kopírovať aktivity a záujmy, ktoré podliehajú trendom. Ak chce byť teenager v obraze a vedieť, o čom sa jeho kamaráti rozprávajú cez prestávky, musí chodiť na sociálne siete a chatovacie fóra, pretože okrem školy je práve toto miesto unikátnym zdrojom informácií mladých. Rovnako musí chalan či baba chodiť na tie isté diskotéky, pozerat' filmy, čo práve „letia“, nehovoriac o hudobnom vkuse, ktorý by mal predstavovať spájajúce puto medzi priateľmi. Stredoškooláci sú špecifická komunita, v ktorej sa aktivity klonujú intenzívnejšie – to znamená, nech už sú to najnovšie účesy a módné trendy, elektronika,

hry a zábavné predmety, časopisy či knihy, alebo čokoľvek iné, ak má raz niekto niečo, čo je práve „v kurze“, o pár dní to doslova zaplaví celú školu.

Ak sa o študentoch hovorí, že robia alebo vlastnia čokoľvek, čo je trendové, ako pristupujú ku knihám? Sú knihy takpovediac v kurze, alebo jediné, čo dnes mládež číta je Facebook a graffiti na stenách? Chodia do knižníc, otvoria noviny alebo si všetko stiahnu z internetu v pohodlí domova a čítajú už len z monitoru? To sú otázky, ktoré sme si kládli a odpoveď na ne by nám mal priniesť prieskum.

3.1.4 Cieľová skupina

Aby náš prieskum mal primeranú kvalitu, validitu a reliabilitu, a aby sme zodpovedali všetky predmetné výskumné otázky správne, zvolili sme si za základnú vzorku viac študentov, ako sa ich v cieľovej vzorke nakoniec použilo. Príčina je jednoduchá – našim cieľom bolo získať dostatočný počet správne vyplnených dotazníkov. Vo fáze kontroly zozbieraných dát sme z výskumnej vzorky vylúčili nesprávne vyplnené dotazníky, ale aj dotazníky, kde boli odpovede respondentov nejednoznačné. Návratnosť dát bola 70%.

Cieľovú skupinu nášho vlastného prieskumu tvorili študenti prevažne druhých a tretích ročníkov stredných škôl, čo v priemere predstavuje vekovú skupinu od 17 do 19 rokov. Pre tieto dva ročníky sme sa rozhodli z jednoduchého dôvodu: U prvákov sa môžu prejavovať čitateľské návyky zo základnej školy, ale ako nováčikovia sa na strednej škole môžu nechať ovplyvniť novým, neznámym systémom a poriadkom na škole a sú preto, takpovediac poslušnejší a dôkladnejší vo vykonávaní úloh a povinností. Z cieľovej skupiny sme vylúčili i študentov štvrtého ročníka kvôli ich príprave na maturitu a prípadné prijímacie skúšky na vysokú školu. Domnievame sa, že u tejto skupiny študentov by sa spomínané faktory podpísali na čitateľské aktivitách a celkových výsledkoch výskumu.

Vo vzorke mali rovnaké zastúpenie študenti všetkých typov stredných škôl v breznianskom okrese – to znamená gymnázium, obchodná a hotelová akadémia, sociálna a pedagogická akadémia, a v neposlednom rade i stredné priemyselné a odborné školy. Vybraná ohnisková skupina, tristo respondentov, by mala byť pre náš kvantitatívny prieskum dostačujúca. Snažili sme sa ju zostaviť tak, aby zahŕňala študentov približne rovnakého veku a rozličného študijného zamerania. Rozdeliť výskum rovnakým dielom na mužov a ženy sa nám už nepodarilo, vzhľadom k tomu, že

niektoré typy škôl majú kvôli špecifickému zameraniu vo svojich radoch viac dievčat, iné zasa viac chlapcov. Vo výslednom hodnotení sa tento rozdiel mierne vyrovnáva a v prípade, že sa v samotných koreláciách a vzťahoch z prieskumu vyplývajúcich tento rozdiel nejako prejaví, určite naň nášho čitateľa upozorníme. Na druhej strane je však zároveň táto „anomália“ vzorky objektívnou charakteristikou zvoleného demografického prostredia.

TABUĽKA č. 2 – Veľkosť a štruktúra prieskumnej vzorky

Škola	Chlapci	Dievčatá	Spolu
Gymnázium	25	25	50
Obchodná akadémia	19	31	50
Hotelová akadémia	15	35	50
Súkromná pedagogická a sociálna akadémia	0	50	50
Stredná priemyselná škola	37	13	50
Stredná odborná škola	43	7	50
Spolu	139	161	300

3.1.5 Techniky a metódy práce

Pri realizácii samého výskumu bolo prvým dôležitým krokom pre získanie hromadných informácií zostavenie vlastného štandardizovaného dotazníka a ich osobná distribúcia medzi študentov na jednotlivé stredné školy. Zber empirických údajov sa uskutočnil v máji až júni 2011 a opieral sa o metodiku klasického kvantitatívneho výskumu. Po kontrole správnosti vyplnenia dotazníkov sme mohli pristúpiť k sumarizácii a analýze získaných údajov.

3.1.6 Dotazník

Dotazník (porov. Príloha) obsahoval dvadsaťjeden otázok, väčšinou uzatvorené otázky, a priestor pre sociálne a demografické údaje, ako vek, pohlavie a typ navštevovanej školy.

V hlavnom okruhu otázok sme sa respondentov pýtali na frekvenciu čítania jednotlivých typov textov – beletria, odborné knihy, noviny, zábavné a obrázkové časopisy, reklamné noviny a odborné časopisy, pričom škála odpovedí ponúkala výber z piatich možných stupňov. Ďalšie otázky sa týkali preferencií jednotlivých druhov beletrie a oblastí odbornej literatúry. Pýtali sme sa i na motiváciu k čítaniu odbornej

literatúry. Pri tejto príležitosti sme sa zároveň opýtali na čítanie kníh v cudzom jazyku a frekvenciu návštev v knižnici.

Pre dotvorenie obrazu o čitateľských aktivitách adolescentnej mládeže, sme do dotazníka zahrnuli i otázky týkajúce sa čítania denníkov a periodickej tlače. Zaujímalo nás, ktorým rubrikám respondenti venujú pozornosť, i to akým spôsobom noviny čítajú. Chceli sme vedieť, či mládež číta celé noviny, alebo si k prečítaniu vyberá len určité články, prípadne im postačia len titulky. Pri výbere novín sme sa samozrejme pýtali na preferencie respondentov medzi ich tlačенými alebo internetovými verziami.

Cieľom druhého okruhu otázok bolo zistiť, či mladí ľudia radšej siahnu po knihe v klasickej tlačenej podobe, alebo sa ich záujem preniesol na moderné elektronické verzie. Zisťovali sme aj vzťah stredoškolskej populácie k audioknihám.

Ostatná časť otázok nášho dotazníka slúžila na doplnenie predstavy o záujmoch a mediálnych aktivitách adolescentov, ktoré môžu mať vplyv na čitateľskú kultúru a pre knihu samu predstavujú možnú konkurenciu. Jedna časť otázok bola venovaná sledovaniu televízie, v druhej sme sa zmerali na užívateľské aktivity vo vzťahu k internetu. Konkrétne, medzi prvé otázky o televízií, sme zaradili frekvenciu jej sledovanosti, mieru záujmu o jednotlivé typy programov a oblastí programovej štruktúry. Obdobné otázky sa týkali užívania internetu. Opäť sme sa pýtali na frekvenciu a dôvody jeho používania a jednotlivé záujmové aktivity, kvôli ktorým študenti zasadnú k počítaču.

3.1.7 Metódy zberu a analýzy dát

Sumarizáciou výsledkov podľa jednotlivých škôl vystúpili na povrch skutočnosti, ktoré tvorili niekedy značné rozdiely medzi jednotlivými typmi škôl. Práve rozdiely medzi skupinami nám pomohli sformulovať príčinné vzťahy medzi jednotlivými premennými, z ktorých sme mohli vyvodit' závery pre našu prácu. Vďaka tomu, že sme mohli naše hypotézy verifikovať, alebo ich naopak vyvrátiť.

3.2 Výsledky prieskumu

Na základe dotazníka sme čitateľov podľa frekvencie čítania rozdelili do piatich základných skupín. Čitateľa, pre ktorého predstavuje čítanie každodennú aktivitu, nazývame extenzívnym. Pravidelný čitateľ je o niečo širšou kategóriou, keďže poníma ľudí, ktorí čítajú asi raz týždenne, mesačne, prípadne raz za štvrt'rok. Poslednou z našich sledovaných skupín je čitateľ, ktorý číta veľmi zriedkavo, asi raz ročne, prípadne dáva vo svojom voľnom čase prednosť iným aktivitám. V predchádzajúcich výskumov (napr. Literárne informačné centrum, Bratislava) i v bežnej dennej skúsenosti sa opakovane potvrdilo, že ženy majú k literatúre a k čítaniu všeobecne extenzívnejší vzťah ako muži. Nemohli sme preto rodový aspekt obísť ani v prípade kultúry čítania stredoškôľakov.

TABUĽKA č. 3 – Frekvencia čítania

%	Denne		Raz do týždňa		Raz za mesiac		Raz za štvrt'rok		Takmer/vôbec nečítajúci	
	D	Ch	D	Ch	D	Ch	D	Ch	D	Ch
Beletria/krásna literatúra	17	9	17	11	10	9	16	7	40	64
	13		14		10		12		51	
Odborná literatúra	6	12	13	15	32	29	25	17	24	27
	9		14		30		21		26	
Noviny (denníky)	41	43	40	40	13	6	3	3	3	8
	41		40		10		3		6	
Zábavné a obrázkové časopisy	8	15	40	37	32	22	10	6	10	20
	12		38		27		8		15	
Reklamné noviny a časopisy	25	21	44	41	19	19	6	3	6	16
	23		42		19		5		11	
Odborné časopisy (záujmy, koničky)	8	7	10	20	26	27	23	14	33	32
	8		15		26		19		32	

D – Dievčatá • Ch – Chlapci

Z výsledkov uvedených v tabuľke je zrejmé, že čítanie krásnej literatúry nie je také časté, ako čítanie denníkov a časopisov akéhokoľvek druhu. Mladí ľudia k tomuto typu textu inklinujú oveľa častejšie, či už sa pozrieme na počet extenzívnych, alebo i pravidelných čitateľov. Kým extenzívnych čitateľov beletrie je spolu len 13%, každodenní čitatelia novín tvoria až 41% podiel. Tento rozdiel je priamoúmerný i medzi

nečítajúcimi – výrazne väčšiu množinu tvorí skupina mladých ľudí, ktorí beletriu nečítajú vôbec, noviny však vôbec nečíta len veľmi malé množstvo študentov. Na jednotlivé kategórie sa pozrieme bližšie v jednotlivých podkapitolách.

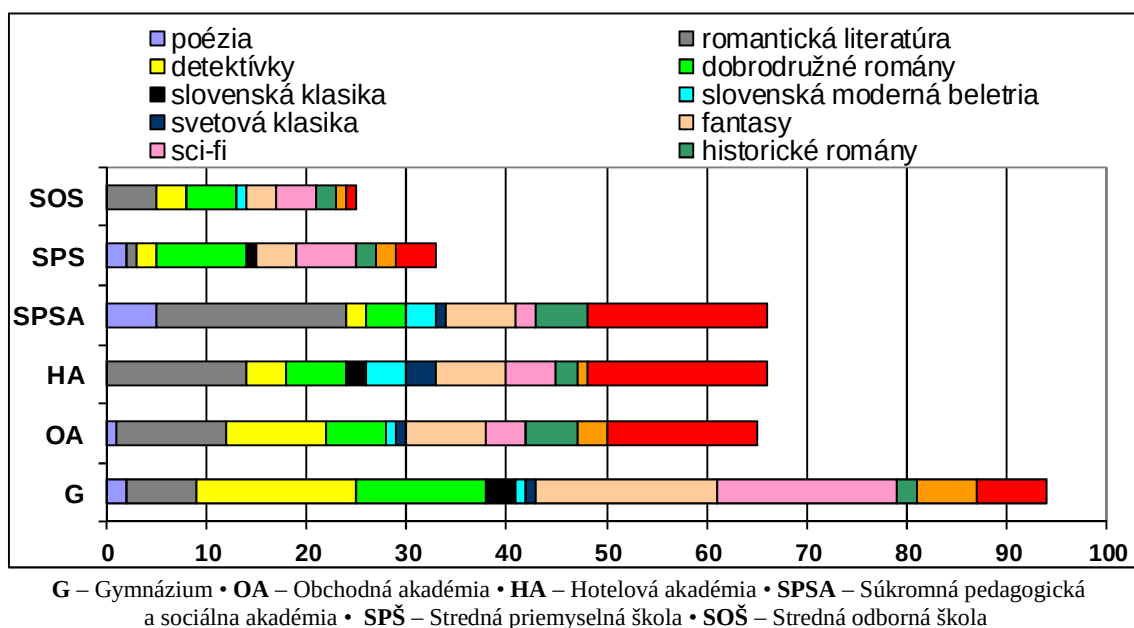
3.2.1 Beletria

Ako vidieť v Tabuľke č.2, čítaniu beletrie sa venujú viacej dievčatá, ako chlapci. Hoci mali na výslednej hodnote extenzívneho čítania dievčat značný podiel najmä študentky Sociálnej a pedagogickej akadémie (30%), čo vo výslednom sumári dosť zavážilo, jednotlivé skupiny extenzívnych a príležitostných čitateľiek dosiahli relatívne približné percentuálne zastúpenie. Napriek tomu, nečítajúce dievčatá (40%) sú jednoznačne najpočetnejšou skupinou.

Ak by sme hovorili o rozdieloch v prístupe k čítaniu beletrie medzi chlapcami a dievčatami, výrazné odchýlky sme nezaznamenali. Skupiny extenzívnych a pravidelných čitateľov/chlapcov mali len o niečo nižšie hodnoty, ako sme v rovnakých kategóriách namerali u dievčat. Napriek tomu sme pomerne vysoké percento zaznamenali v skupine nečítajúcich chlapcov. Ich počet dokonca absolútne prevážil i súčet extenzívnych a príležitostných čitateľov/chlapcov. Hoci sme už spomínali, že chlapci sú všeobecne slabšími čitateľmi beletrie, až 64% nečíta literatúru vôbec, prípadne len raz ročne. Na druhej strane, sú o zlomok extenzívnejšími a pravidelnejšími čitateľmi denníkov a časopisov ako dievčatá.

Predpoklad, že sa i v našom prieskume preukáže všeobecný vzťah medzi typom školy a frekvenciou čítania, bol opodstatnený. Všeobecne platí, že frekvencia čítania a vzťah k literatúre priamoúmerne stúpa s úrovňou vzdelania a nárokmi kladenými na študenta. Študenti gymnázia siahnu po krásnej literatúre častejšie, ako napríklad študenti odbornej školy. V otázkach beletrie sa študenti priemyselnej a odbornej školy najčastejšie identifikovali ako nečítajúci, v zriedkavejšom prípade ako čítajúci krásnu literatúru raz za štvrt'rok.

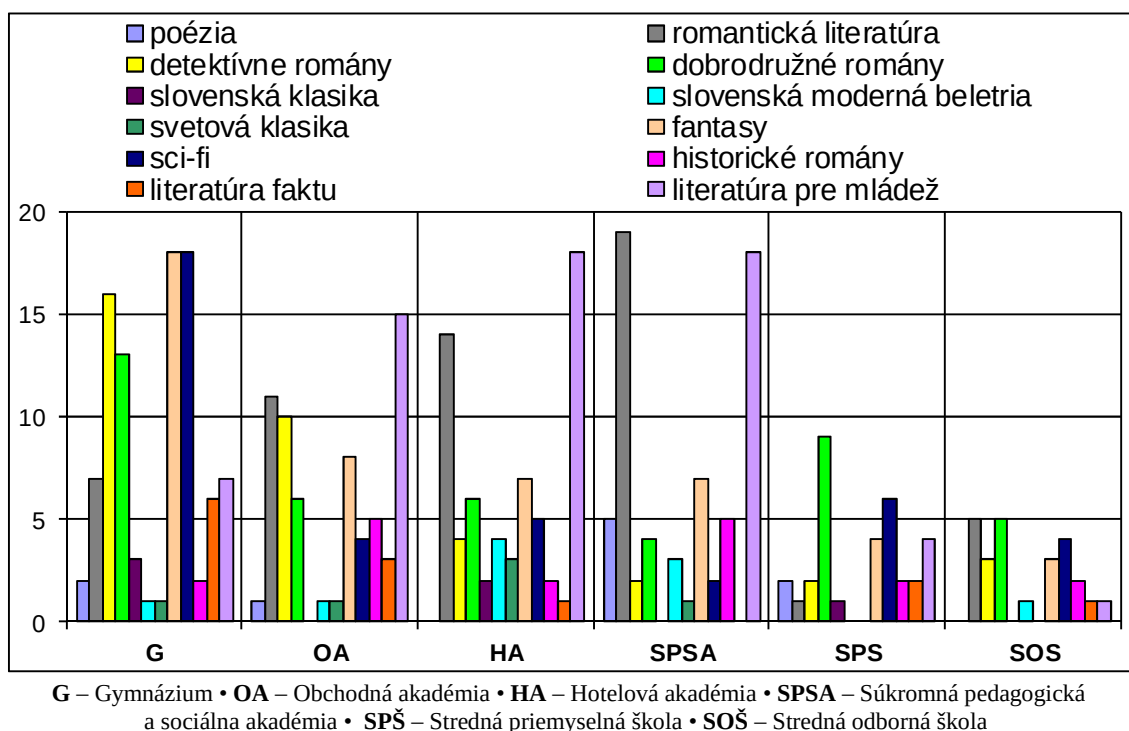
GRAF č. 1 – Čítanie beletrie podľa typu školy

V súvislosti s prvou otázkou sme sa pýtali extenzívnych a príležitostných čitateľov beletrie aj na ich motiváciu k čítaniu. Zistili sme, že študenti najčastejšie siahnu po knihe vo svojom voľnom čase, pretože pre nich predstavuje spôsob relaxácie. Druhá najčastejšia odpoveď sa niesla v podobnom duchu – v knihách mládež hľadá to, čo v skutočnosti neexistuje; predstavuje pre nich možnosť odpútania sa od reality a úniku do sveta fantázie. V prípade potreby mali v tejto otázke študenti možnosť doplniť vlastnú odpoveď, pričom ako najčastejší dôvod čítania uvádzali povinné čítanie na školách. V našich výsledných hodnoteniach sa táto možnosť nachádzala rovnako často, ako zdôvodnenie, že krásne knihy pomáhajú študentom v rozširovaní si obzorov, vedomostí a všeobecného prehľadu o literatúre.

Zároveň sme sa respondentov pýtali na ich preferencie medzi rozličnými druhmi krásnej literatúry osobitne. Ako dokumentuje Graf č.1, najobľúbenejším žánrom medzi stredoškolskou populáciou je literatúra najbližšia ich statusu, a teda literatúra pre mládež a tínedžerské romány. Vzhľadom na fakt, že ženské extenzívne a pravidelné čitateľky majú výraznú prevahu nad mužmi – čitateľmi, v čítanosti jednotlivých literárnych žánrov dominuje i romantická literatúra. Hoci by v rebríčku obľúbenosti patrilo fantazijnej literatúre tretie miesto, len v tesnom závесе sa nachádzajú dobrodružné a detektívne romány a science-fiction príbehy. Paradoxne, o diela slovenskej či svetovej klasiky, ani o literatúru faktu stredoškooláci nejavia veľký záujem.

GRAF č. 2 – Preferencie jednotlivých žánrov beletrie podľa typu škôl

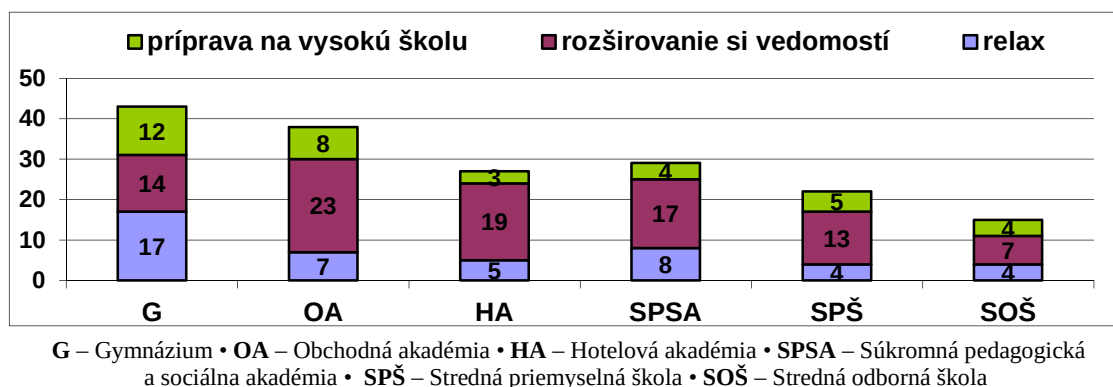
Z grafu č.2 je zrejmé, že záujem o jednotlivé žánre krásnej literatúry sa líši i z hľadiska typu vzdelania. Výsledky prieskumu dokazujú, že gymnazisti vyhľadávajú predovšetkým literatúru zameranú na rozvoj ich fantázie a predstavivosti. Najžiadanejšie sú u nich tituly s tematikou sci-fi a fantasy, za nimi nasledujú detektívne a dobrodružné romány. Podobné preferencie majú i študenti obchodnej a hotelovej akadémie, no u nich sú na prvom mieste mládežnícke romány. Žiačky sociálnej a pedagogickej akadémie preferujú, okrem už spomínanej literatúry s príbehmi teenagerov a fantasy, romantickú literatúru, historické romány a poéziu. U študentov priemyslovej školy prevažujú dobrodružné romány, nasleduje fantasy a sci-fi a v neposlednom rade i teenagerské romány. Najčítanejšími žánrami beletrie sú na odbornej škole dobrodružné romány, detektívky a fantasy príbehy, a romantická literatúra medzi dievčatami.

3.2.2 Odborná literatúra

Druhý okruh otázok sme zacieli na čítanie odbornej literatúry. Ani tu sme nezaznamenali výrazné hodnoty extenzívneho čitateľa – túto kategóriu tvorilo vo všeobecnosti len 9% opýtaných respondentov (pozri Tabuľka č. 3). Z uvedených výsledkov je zrejmé, že miernu prevahu nad extenzívnymi čitateľkami odbornej

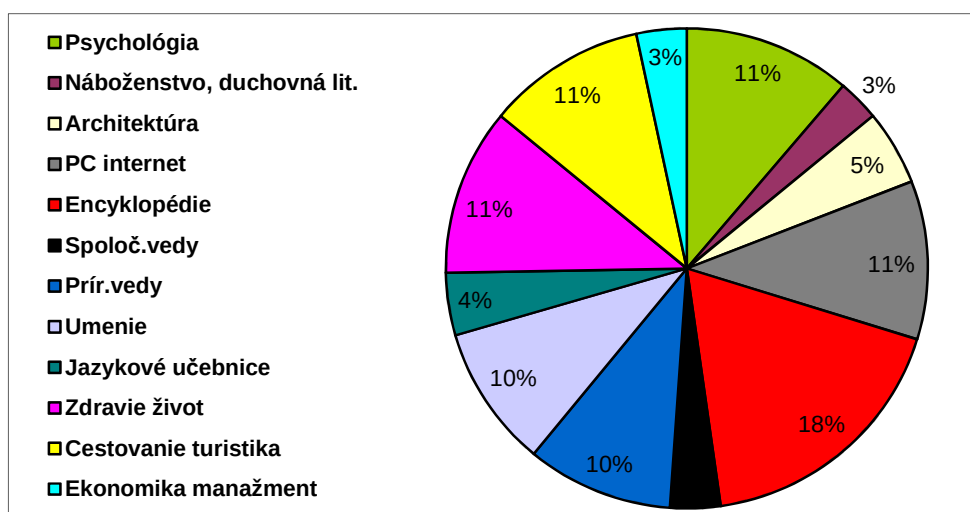
literatúry (len 6%) majú chlapci, ktorých bolo v tejto skupine čitateľov dvojnásobne viac (12%). Vo všeobecnosti však odborná literatúra najviac vytvára príležitostného čitateľa – až 51%. Podiel nečítajúcich odbornú literatúru vôbec, alebo len veľmi výnimočne, je taktiež pomerne vysoký – do tejto skupiny sa identifikuje až 24% dievčat a 27% chlapcov, čo v celkovom výsledku činí 26%.

GRAF č. 3 – Motivácia k čítaniu odbornej literatúry (vyjadrená v percentách)

Zisťovanie motivácie k čítaniu odbornej literatúry u študentov bolo ďalšou oblasťou záujmu nášho prieskumu. Výsledky v Grafe č.3 naznačujú, že rozširovanie si obzorov, vedomostí a všeobecného prehľadu o svete, alebo o niektorej oblasti, sa ukázal ako najdôležitejší motivačný faktor všetkých študentov. Tí, ktorí sa po skončení strednej školy chystajú pokračovať v štúdiu na vysokej škole, pristupujú k odbornej literatúre samozrejme i z tohto dôvodu. Voľný čas a relax je druhá najčastejšia motivácia k čítaniu špecializovaného okruhu kníh. Zároveň nám odpovede študentov ukazujú, že záujem o odbornú literatúru je medzi jednotlivými školami odlišný. Kým gymnazisti majú k tejto literatúre veľmi intenzívny vzťah, v prípade študentov ostatných škôl sme zaznamenali klesajúce rozdiely podľa typu školy, čo zobrazuje aj Graf č.3. Najmä u študentov priemyslovej a odbornej školy dochádza ku značne nízkemu záujmu o odbornú literatúru.

GRAF č. 4 – Žánrové preferencie odbornej literatúry

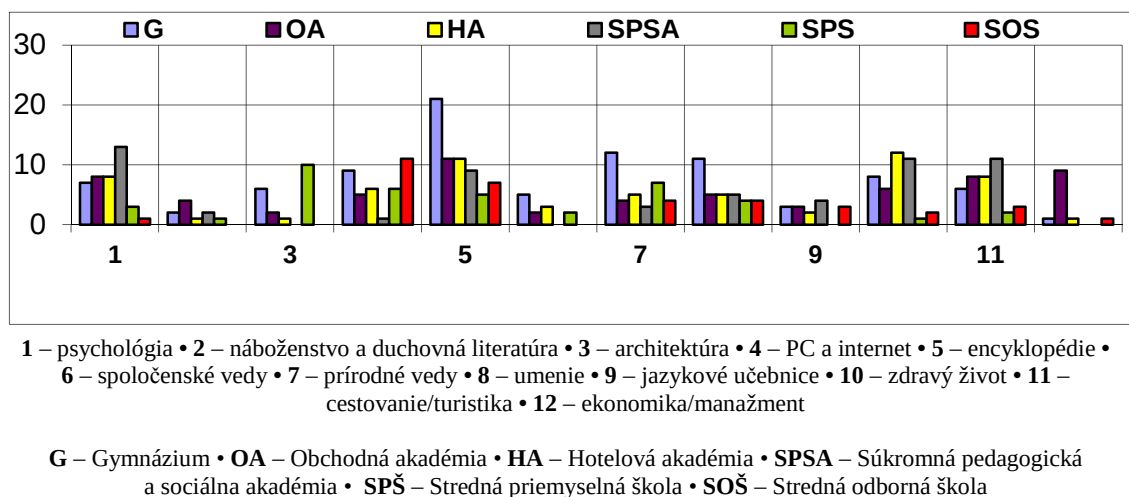

Ako v prípade klasickej beletrie, i v okruhu otázok zameranom na odbornú literatúru sme sa respondentov pýtali na preferencie vo vzťahu k jednotlivým oblastiam. Faktorom podmieňujúcim výber literatúry je samo študijné zameranie respondentov, čo sa preukázalo i vo výsledkoch. Vo všeobecnosti môžeme o čítaní odbornej literatúry z tohto hľadiska povedať, že najžiadanejšími titulmi sú samozrejme encyklopédie. Ako vidieť aj v Grafe č. 4, rovnaký motivačný záujem (po 11%) dosiahli psychologické knihy a knihy pre rozvoj osobnosti, literatúra o zdraví a životnom štýle, literatúra o počítačoch a internete a cestovateľské a turistické knihy. Pomyselné tretie miesto by obsadila literatúra z oblasti umenia a prírodných vied.

Ak by sme sa pozreli na výsledky podľa jednotlivých škôl, potom na gymnáziu, okrem spomínaných encyklopédií, dominovala literatúra z oblasti prírodných vied a umenia, ako to zobrazuje Graf č. 5. Študenti obchodnej akadémie vyhľadávajú okrem encyklopédií aj literatúru venovanú ekonomike a manažmentu. Naopak, literatúra o cestovnom ruchu a turistike, encyklopédie a literatúra z odboru zdravia a životného štýlu je najčítanejšou na hotelovej akadémii. Najžiadanejšou oblasťou odbornej literatúry medzi žiakmi pedagogickej akadémie je psychologická literatúra a knihy pre rozvoj osobnosti, za nimi nasleduje oblasť zdravia, životného štýlu, spolu s cestovaním a turistikou, a až na treťom mieste u nich skončili encyklopédie. Hoci je na odbornej a priemyselnej škole záujem o odbornú literatúru nízky, extenzívni i príležitostní čitatelia z týchto škôl preferujú knihy so zameraním zhodným s ich študijným odborom. Kým žiaci priemyselnej školy čítajú knihy z oblasti architektúry, na odbornej škole sa najviac venujú literatúre o počítačoch a informatike. Z výsledkov

sme zistili, že u oboch typov škôl je na druhom mieste takmer zhodný záujem o encyklopédie a rovnaký záujem prejavujú študenti o rozširovanie si vedomostí z oblasti umenia, cestovania a prírodných vied. Motiváciou pritom nie je len príprava do školy (súčasnej alebo plánovanej vysokej), ale i relax vo voľnom čase a získavanie nových informácií.

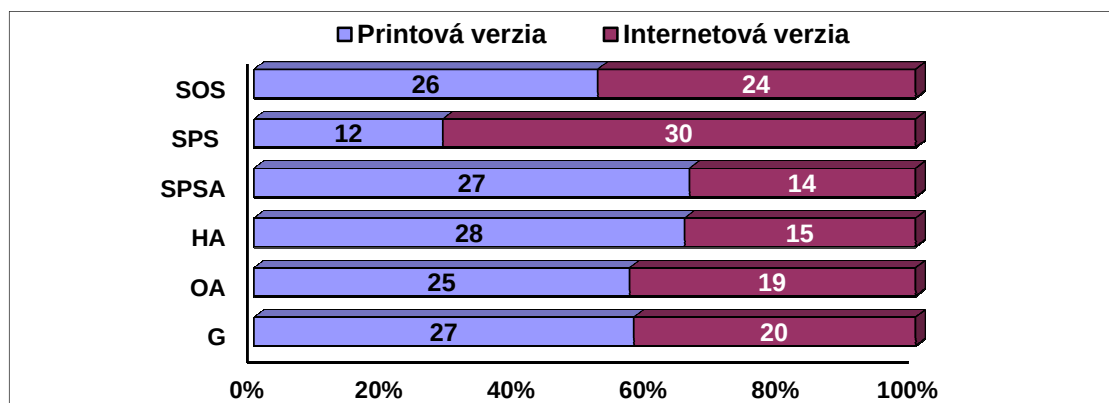
GRAF č. 5 – Čítanie odbornej literatúry podľa typu strednej školy

3.2.3 Denná tlač

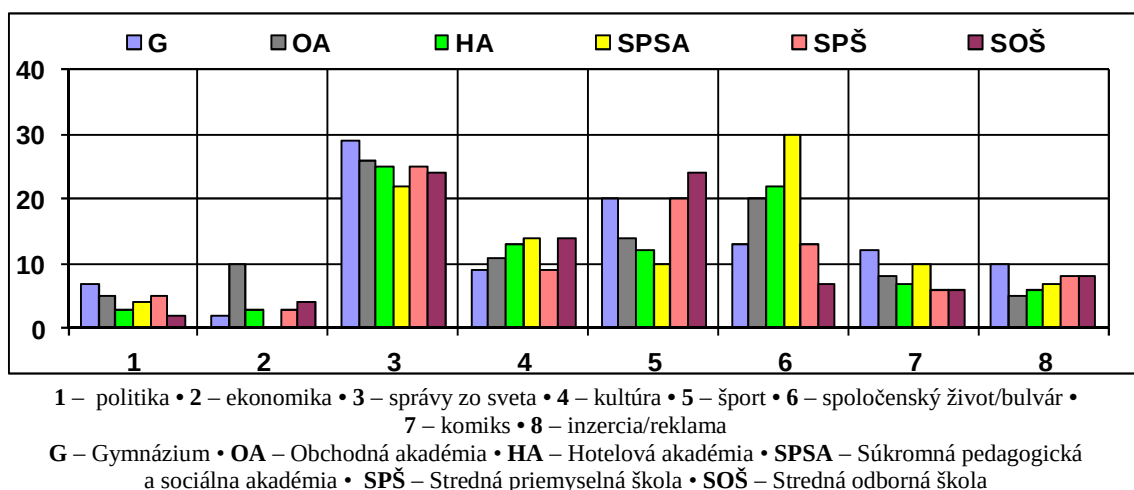
V otázkach venovaných dennej tlači nás v prvom rade zaujímali preferencie čitateľov medzi ich tlačенou alebo internetovou verziou. Ako naznačujú výsledky zaznamenané v grafe č.6, hoci u stredoškolskej mládeže mierne prevažuje obľúbenosť klasickej printovej podoby novín, v priemere je vzťah týchto dvoch spravodajských foriem vyrovnaný.

GRAF č. 6 – Čítanie novín v printovej verzii versus internetovej verzii

Z hľadiska záujmu o konkrétne rubriky, suverénne najčítanejšie sú správy zo sveta. Primerane veku adolescentov sa medzi obľúbené rubriky dostali predovšetkým tie, ktoré prinášajú informácie o spoločenskom živote známych ľudí a články s bulvárny charakterom. O niečo čítanejšie, ako kultúra a komiksy či stripy, sú športové stránky. Rozdielne preferencie jednotlivých rubriek medzi chlapcami a dievčatami sa prejavili výraznejšie len v čítaní bulváru. Čitateľské publikum spoločenského života a bulváru tvorili predovšetkým dievčatá. Chlapcov tento typ správ veľmi nezaujíma. Na druhej strane, očakávanie výrazne väčšinového mužského publika u športových rubriek sa nepotvrdilo. Hoci je pravdou, že chlapci v tejto časti dominovali o niečo viac, šport nezaznamenal také výrazné rozdiely medzi mužskými a ženskými priaznivcami v čitateľskom publiku, ako to bolo v prípade bulváru. U ostatných rubriek bolo pomerné zastúpenie chlapcov a dievčat opäť vyrovnané, a rovnaké konštatovanie môžeme použiť i v prípade jednotlivých typov škôl.

GRAF č. 7 – Preferencie jednotlivých rubriek

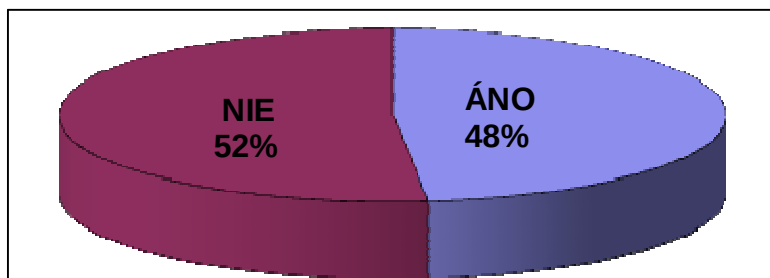
V okruhu otázok o čítaní dennej tlače sme sa respondentov pýtali na spôsob ich čítania. Jednoznačne sa preukázalo, že mládežníci nečítajú celé noviny, ale v rovnakej miere preferujú dva spôsoby: Buď si vyberajú len preferované rubriky podľa svojho záujmu, alebo si prečítajú len tie články, ktoré ich oslovili titulkom.

3.2.4 Elektronické knihy, audioknihy

Jedna z kľúčových otázok nášho prieskumu sa týkala postoja mládeže k elektronickým knihám. Špekulácie o tom, či e-kniha jednoznačne dominuje nad klasickým knižným vydaním v preferenciách mládeže sa v našom prieskume

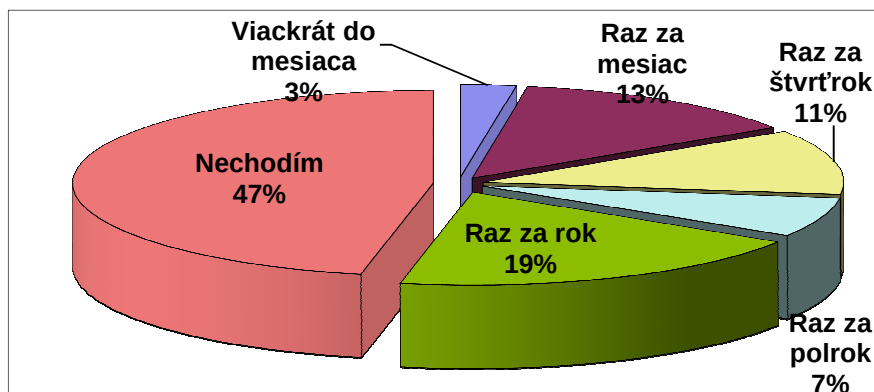
nepotvrdila. Hoci je pomer čítania klasických kníh a ich elektronických verzií takmer zhodný (rozdiel tvorili 4% v prospech klasických), o jednoznačných preferenciách jednej alebo druhej formy sme sa nepresvedčili. Zo všetkých oslovených respondentov číta elektronické verzie kníh 48% odpovedajúcich. Z výsledkov môžeme preto konštatovať, že klasická kniha stále má pevnú pozíciu u stredoškolských žiakov.

GRAF č. 8 – Čítate knihy v elektronickej podobe?

V tejto súvislosti sme sledovali vzťah medzi elektronickými knihami a nízkym záujmom študentov o návštevu knižníc. Na základe výsledkov sa domnievame, že jednou z príčin nízkej návštevnosti knižníc môže byť i vysoká preferencia elektronických kníh. Inými slovami, sprístupnenie kníh v elektronickej forme na internete je pre mládež dostupnejšia, rýchlejšia a pohodlnejšia na čítanie, ako návšteva knižníc. Súčasná mládež navštevuje knižnice len veľmi zriedkavo, ako to znázorňuje Graf č. 9. Až 48% študentov stredných škôl nenavštevuje knižnice vôbec, raz za rok jej služby využíva 19%. Pravidelné mesačné návštevy absolvuje len 13% študentov, pričom 2% študentov vstúpi do knižnice ešte o niečo častejšie.

GRAF č. 9 – Frekvencia čitateľových návštev knižnice

Tabuľka č. 4

Preferencie čitateľov – elektronická kniha, audiokniha, cudzojazyčné texty

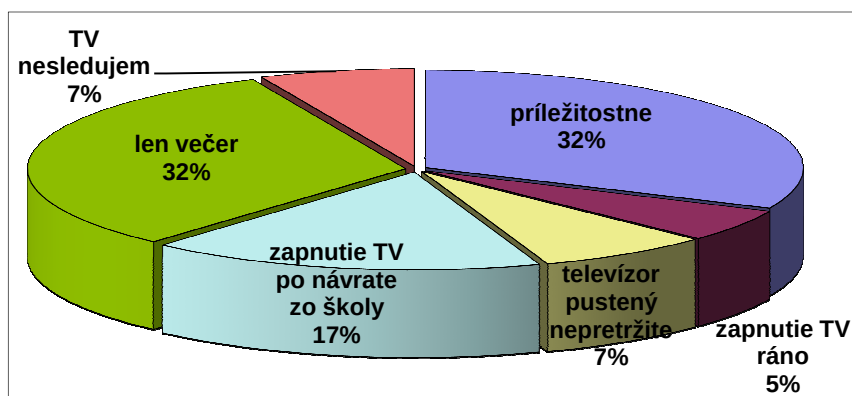
	Áno	Nie
Elektronická kniha	48%	52%
Audiokniha	9%	91%
Cudzojazyčné texty	30%	70%

Pre doplnenie predstavy o záujme o nové formy kníh medzi stredoškólakmi, sme sa respondentov pýtali aj na audioknihy. Len 9% z opýtaných odpovedalo kladne, ostatní o takéto médium nemajú záujem. Vysoký počet záporných odpovedí bol i v prípade čítania kníh, novín a časopisov v cudzom jazyku. Len 30% respondentov odpovedalo kladne, pričom túto skupinu tvorili z veľkej väčšiny študenti gymnázia, obchodnej a hotelovej akadémie. Vysvetľujeme si to tým, že študenti týchto škôl majú k cudzojazyčnej literatúre bližšie, či už kvôli svojmu študijnému zameraniu, alebo v súvislosti s osobnými ambíciami zlepšiť sa v cudzom jazyku, pokým ich kolegovia z ostatných škôl sú viac zameraní na odbornú špecifikáciu a nároky na dobrú znalosť cudzieho jazyka sa v ich prípade veľmi nekladú.

3.2.5 Televízia

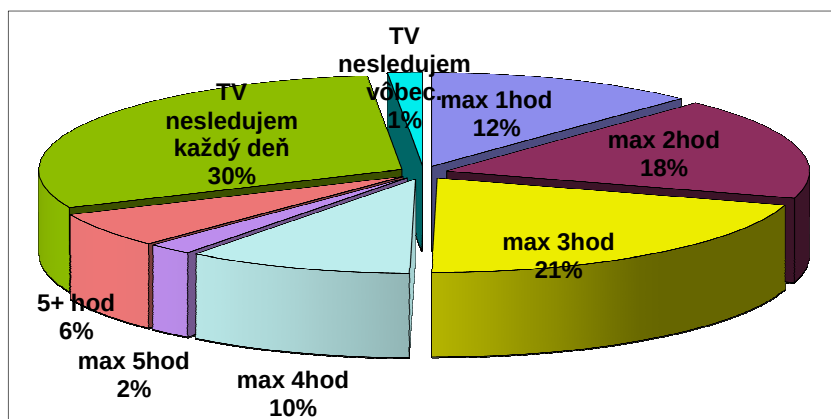
Ako môžeme vidieť v Grafe č.10, hodnotenie sledovania televízie rozdelilo stredoškolské publikum na dve hlavné, rovnako veľké skupiny: Jednu stredne veľkú a niekoľko menších skupín s približne rovnakým zastúpením. Z grafu môžeme vyčítať, že diváci sa najčastejšie posadia pred televízne obrazovky buď vo večerných hodinách, alebo sledujú televíziu nepravidelne prípadne len príležitostne. Početnú skupinu divákov (17%) tvoria študenti, ktorí si televíziu zapnú po návrate zo školy, pričom jednu tretinu popoludňajších divákov si televíziu zapne i ráno. Vo výslednom hodnotení sleduje ranné vysielanie len 5% opýtaných. Podotýkame, že v skupine študentov, ktorí zapínajú televíziu ráno i po príchode zo školy, sme zaznamenali i vyšší interval používania internetu. Zhodný podiel vo výsledku (7%) dosiahli opäť dve skupiny divákov – nepretržite sledujúci televíziu na jednej strane, a potom časť publika, ktorá televíziu nesleduje vôbec. Výrazné genderové rozdiely alebo odchýlky medzi študentmi jednotlivých škôl sme v sledovaní televízie nezaznamenali.

GRAF č. 10 – Čas sledovania televízie v priebehu dňa

Pri psychologických výskumoch sledovania televízie, podobne ako pri výskumoch čítania, sa rozdeľuje divák do troch skupín podľa frekvencie a počtu hodín strávených pred televíznou obrazovkou. Divák sledujúci televíziu najviac jednu až tri hodiny denne sa označuje za inteligentného alebo štandardného užívateľa televízie; sledovanie televízie denne štyri až päť hodín, alebo viac, zodpovedá tzv. patologickému divákovi; naopak, žiadne, alebo len občasné sledovanie televízie je definíciou apatického diváka.

GRAF č. 11 – Frekvencia sledovania televízie

Ako vidíme v Grafe č. 11, priemerný interval sledovania televízie je maximálne dve až tri hodiny denne. Inteligentný alebo štandardný divák tak v našom prieskume jednoznačne prevažuje. Ak si to spojíme s predchádzajúcimi poznatkami, že väčšina divákov sleduje televíziu večer, tento časový úsek tak môže predstavovať jeden večerný film. Vyšší časový podiel sledovanosti televízie – teda patologického diváka – sme zaznamenali len u študentov odborných a priemyselných škôl a pedagogicko-sociálnej akadémie, navyše tieto hodnoty predstavujú len veľmi nízke počty divákov. Veľká časť

respondentov, ktorá predstavuje až 29% z celkového počtu, patrí do kategórie apatickeho diváka, pretože televíziu nesledujú každý deň.

TABUĽKA č. 5 – Záujem o programy podľa jednotlivých oblastí

%	1		2		3		4	
	D	Ch	D	Ch	D	Ch	D	Ch
História	17	24	31	35	28	21	24	20
Politika	4	9	17	16	21	31	58	44
Kultúra	12	9	42	26	34	36	12	29
Veda a technika	15	36	35	29	31	17	19	18
Šport	30	43	38	25	16	11	16	21
Náboženstvo	3	4	16	9	30	22	51	65
Ekonomika	1	4	16	16	42	31	41	49
Zdravotníctvo	6	6	31	16	32	31	31	47
Život. prostredie	23	9	40	45	22	19	15	27
Moderná hudba	68	48	28	25	2	14	2	13
Udalosti - doma	5	9	36	15	29	21	30	55
Udalosti - svet	8	9	20	16	31	24	41	51

1 – veľký záujem • 2 – čiastočný záujem • 3 – slabý záujem • 4 – nezáujem

V otázkach sledovania televízie podľa jednotlivých oblastí či typov programov sme nezaznamenali výrazný rozdiel medzi typom vzdelania. Výsledky jednotlivých kategórií boli takmer zhodné na každej škole a rozdielnosť prístupu k niektorým oblastiam televíznych programov bol minimálny i v prípade, ak sme sa na výsledky pozerali z hľadiska rodových odlišností. Ako vidíme v Tabuľke č.5, programy, ktoré dominujú v záujmoch chlapcov sa týkajú histórie, politiky a správ z domova i zahraničia, športu a v neposlednom rade i vedy a techniky. Doménou dievčat je kultúra, záujem o oblasť zdravia a zdravotníctva, životného prostredia, a pri sledovaní televízie sa častejšie zameriavajú na hudobné programy. O politiku, vedu a techniku, šport či udalosti majú na rozdiel od chlapcov skôr len čiastočný záujem.

Ak by sme sa pozreli na preferencie programov podľa ich typu podrobnejšie, k výraznejším rozdielom dochádza len v ojedinelých prípadoch. Percentuálne hodnoty veľkého záujmu sa medzi chlapcami a dievčatami líši hlavne v sledovaní televíznych seriálov a telenoviel, pretože diváka týchto žánrov primárne tvorí ženské publikum. V konečnom výsledku sa dievčatá ukázali byť aktívnejšími divákmi ako chlapci. Tí o televíziu nejavia veľký záujem, čo môžeme napokon vidieť v hodnotách posledného stĺpca Tabuľky č.6. Keď posúdime sledovanie televíznych programov súhrnne, medzi najsledovanejšie typy programy patria celovečerné filmy, zahraničné a domáce seriály, humoristické relácie. Za nimi by nasledovali dokumentárne filmy,

relácie o záľubách a hobby a vedomostné súťaže. Naopak najnižšiu sledovanosť, a teda aj najnižší záujem (viac ako 40%) majú stredoškolskí diváci o televízne hry, diskusné relácie, telenovely, reklamu – u chlapcov i relácie zo života známych ľudí a reality show.

TABUĽKA č. 6 – Preferencie diváka podľa typu programu

%	1		2		3		4	
	D	Ch	D	Ch	D	Ch	D	Ch
Televízne hry	12	13	13	14	28	25	47	48
Celovečerné filmy	48	41	44	38	6	12	4	9
Vedomostné súťaže	17	14	37	26	28	26	18	34
Dokumentárne filmy	21	25	33	28	29	17	17	30
Diskusné relácie	6	5	16	10	35	24	43	61
Spravodajské relácie	13	15	25	27	36	24	26	34
Publicistické relácie	9	9	35	27	34	30	22	34
SK a CZ TV seriály	27	16	39	43	23	15	11	26
Zahraničné TV seriály	42	24	38	35	10	14	10	27
Telenovely	8	3	22	3	21	8	49	86
Reality show	14	11	33	18	25	27	28	44
Humoristické relácie	48	36	36	41	13	10	3	13
Relácie zo života známych ľudí	6	12	30	14	36	27	28	47
Relácie o osobných záľubách, hobby	18	24	28	20	36	27	18	29
reklama	2	9	6	9	23	16	69	66

1 – veľký záujem • 2 – čiastočný záujem • 3 – slabý záujem • 4 – nezáujem

Na základe výsledkov sledovania televízneho vysielania môžeme skonštatovať priaznivé zistenie, že súčasná generácia stredoškolákov ma zdravý postoj a vzťah k televízií. Ako dokazujú grafy frekvencie sledovanosti, priemerné nízke časové jednotky strávené pred televíziou naznačujú, že toto médium nepredstavuje pre stredoškolákov senzáciu a formu zábavy. Túto funkciu v súčasnosti preberá skôr internet. Okrem toho, výsledky potvrdzujú, že vyššia sledovanosť televízie znamená nižšiu čitateľskú aktivitu, a naopak, priamu úmeru v tomto vzťahu zachovávajú extenzívny čitatelia, ktorí majú k sledovaniu televízie apatický postoj.

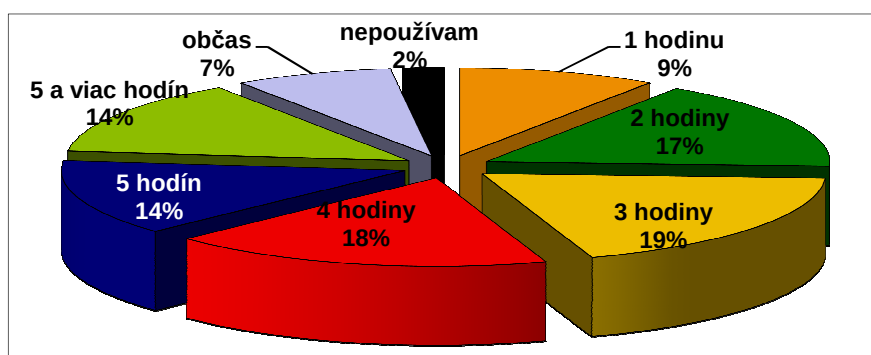
Dôvodom diváckej apatie všeobecne môže byť i nezáujem, resp. nízky záujem o jednotlivé programy. Internet predstavuje pre študenta omnoho väčšiu zábavu a hlavne slobodu pri výbere typu filmov, seriálov či relácií, prípadne i hudby – ak by sme hovorili o hudobných staniciach, ktoré bude v tej chvíli podľa vlastného záujmu sledovať.

3.2.6 Internet

Posledný okruh otázok nášho prieskumu bol zameraný na internet a s ním súvisiace užívateľské aktivity oslovených respondentov. Ako znázorňuje Graf č. 12,

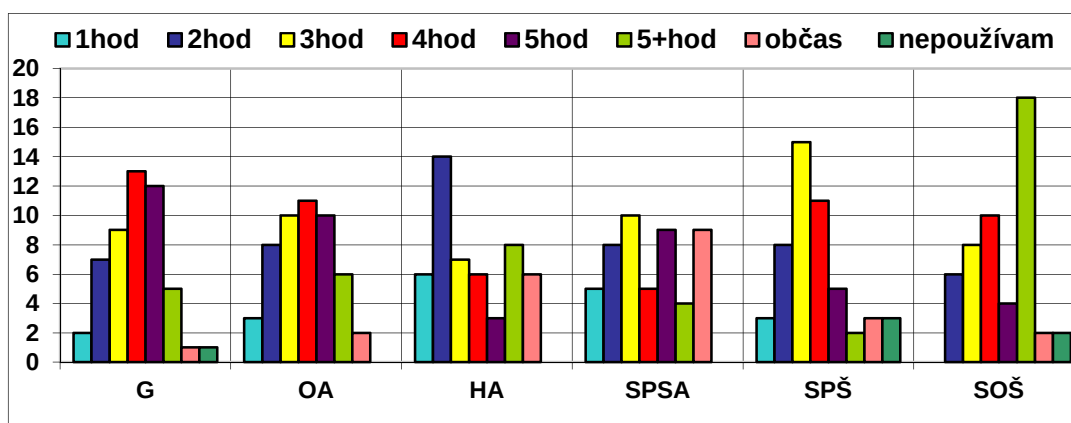
denný interval používania internetu je v celej vzorke/populácii značne diverzifikovaný, no v priemere presedí študent pri počítači tri hodiny. Kým užívatelia, ktorí za počítačom presedia tri hodiny denne, predstavujú v našom grafe 20% podiel, 18% patrí štyrom hodinám, 16% respondentov používa internet len dve hodiny denne a o niečo menej (14%) opýtaných ho využíva až päť hodín. Rovnaký počet študentov (14%) sa priznal, že na internete strávi viac ako päť hodín denne. Približne na hodinu denne potrebuje internet 9% študentov a 7% opýtaných ho používa občas. Podľa nášho prieskumu len 2% respondentov nepoužíva internet vôbec.

GRAF č. 12 – Denný interval používania internetu (všeobecne)

Rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v používaní internetu sme nezaznamenali. Rozdiely sú však zrejme pri analýze podľa príslušnosti študentov k jednotlivým typom škôl (Graf č. 13).

GRAF č. 13 – Frekvencia používania internetu podľa typu školy

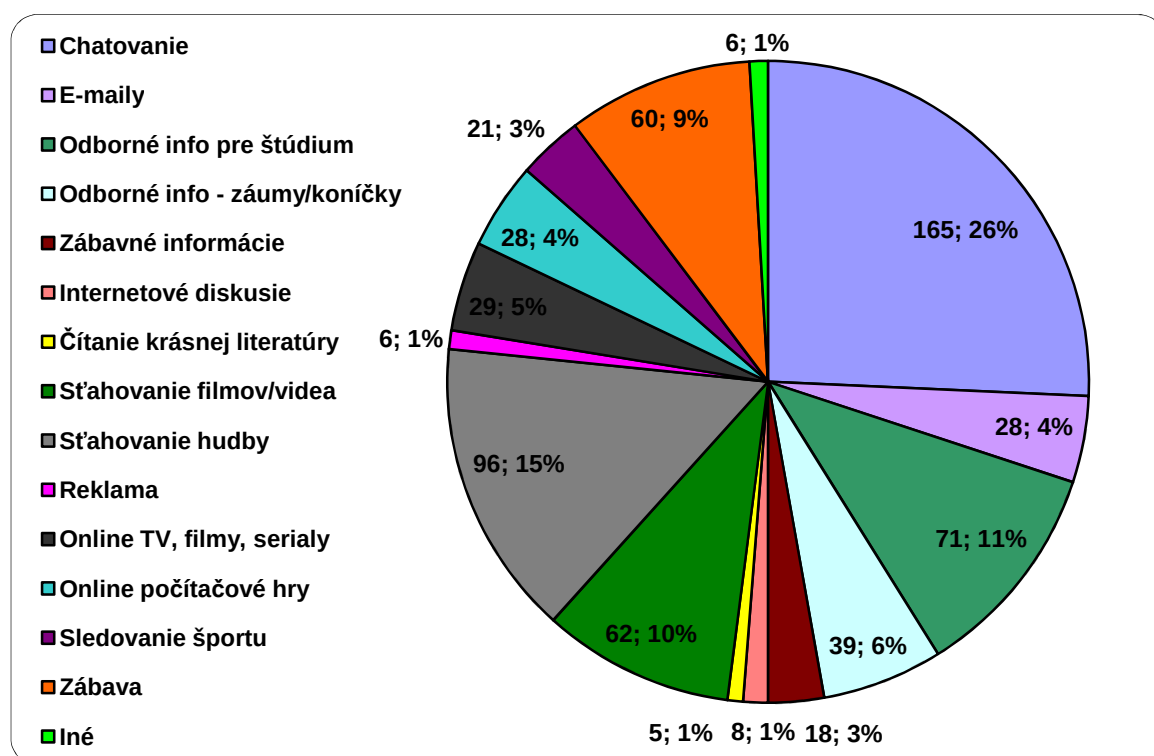
G – Gymnázium • OA – Obchodná akadémia • HA – Hotelová akadémia • SPSA – Súkromná pedagogická a sociálna akadémia • SPŠ – Stredná priemyselná škola • SOŠ – Stredná odborná škola

Ako vidieť v Grafe č. 13, gymnazisti a študenti obchodnej akadémie strávia na internete priemerne štyri hodiny denne, pričom väčšina študentov hotelovej akadémie

strávi za počítačom asi o hodinu menej. Najzaujímavejšie výsledky sme zaznamenali v prípade pedagogickej a sociálnej akadémie, kde sa v rámci jednej školy veľmi výrazne vyčlenili dve skupiny. Prvá skupina používala internet v priemere dve hodiny a patrí medzi extenzívnych čitateľov literatúry, pričom práve v tejto skupine sme zároveň zaznamenali okrem tradične čítanej literatúry pre mládež a romantickej literatúry i príklon k poézii a k historickým románom. Naopak, druhá skupina, ktorej aktivity na internete presahujú päť hodín denne, sa síce venuje literatúre síce o niečo mene, aj keď s vyššou frekvenciou, ako na ostatných typoch škôl. Stredná priemyselná škola patrí v otázkach užívania internetu k uvedeným priemerným hodnotám, no výrazný posun sme zaznamenali u študentov odborných škôl. Tí strávia na internete viac ako päť hodín denne zábavou a virtuálnou konverzáciou so svojimi priateľmi, no priestor na knihu sa v ich voľnom čase nenachádza.

Posledným ukazovateľom bolo mapovanie aktivít stredoškolákov na internete. Suverénne miesto patrí sociálnym sieťam a komunikácií cez internet, čiže chatovaniu, ktoré dosiahli z celkového podielu až 26%. Druhá najčastejšia aktivita – počúvanie a sťahovanie hudby – získala 15%. Hľadanie odborných informácií pre štúdium či prácu sa ocitlo až na tretej pozícii rebríčka internetových aktivít – 11%. Päťicu najfrekventovanejších aktivít dopĺňa sťahovanie filmov a videa (10%) a zábava (9%).

GRAF č. 14 – Aktivity stredoškolskej mládeže na internete

3.3 Záverečné zhodnotenie výsledkov

Cieľom prieskumu bolo zistiť, aké postavenie má v dobe elektronickým médií u stredoškolskej populácie čítanie kníh. Zaujímalo nás, či si študenti vo svojom voľnom čase nájdu čas na klasickú literatúru, a zároveň sme sledovali ich preferencie vo výbere medzi klasickými, tlačenými vydaniami literatúry a elektronickými či online verziami. Okrem frekvencie čítania a motivácie k čítaniu sme sa zamerali i na obľúbenosť jednotlivých druhov krásnej a odbornej literatúry. Študentov sme sa pýtali i na vzťah k elektronickým knihám a audioknihám, a v poslednom rade i na návštevnosť knižníc.

Druhý okruh otázok bol zameraný na čítanie denníkov a časopisov. Zaoberali sme sa nielen záujmom a preferenciami o oblasti obrázkových alebo odborných časopisov, ale pýtali sme sa i na obľúbenosť jednotlivých rubrík a článkov. V tejto časti sme si všímali trendy čítania tlačených novín v konkurencii s ich online verziami.

Ďalšia časť prieskumu sa zaoberala prístupom stredoškolskej mládeže k elektronickým médiám. V nej sme sa snažili skúmať vzťah medzi čitateľskými aktivitami stredoškolákov a ich užívaním internetu v rámci voľného času a zaujímali sme sa tiež o sledovanosť televízie. Vzťah týchto troch entít nám pomohol vytvoriť obraz o vzťahoch, kauzalite a trendoch v aktivitách stredoškolákov vo voľnom čase.

Údaje získané medzi stredoškolákmi signalizujú, že hoci nie je čítanie doménou ich voľného času, stále si v kultúre tejto populácie udržiava stabilné miesto. Príležitostných čitateľov je viac, ako tých extenzívnych, no zaznamenali sme i relatívne vysoké percento nečitateľov, čo môže mať hneď niekoľko príčin.

Jedným z prvých a hlavných dôvodov nízkeho záujmu o čítanie je záujem mládeže o atraktívnejšie a interaktívnejšie médiá než printové. V uvedenej vekovej kategórii je stredobodom záujmu v prvom rade internet. Pre stredoškolskú mládež predstavuje internet predovšetkým médium komunikácie, zábavy a relaxu, ale je i zdrojom informácií pre vzdelanie a rozširovania si všeobecného prehľadu.

Hypotézy, ktoré sme si stanovili na začiatku prieskumu, sa teda potvrdili – rozmach internetu a vysoký počet hodín strávených za počítačom ovplyvňuje a minimalizuje nielen vzťah k čítaniu, ale aj ďalšie aktivity v rámci voľného času študentov. Ako naznačujú získané údaje, vo vzťahu medzi klasickým čítaním a elektronickými médiami, platí akási rovnica: čím viac hodín strávi študent sedením pri počítači, tým menej času a pozornosti venuje televíznemu vysielaniu, alebo čítaniu literatúry, a naopak. Recipienti sa preto na základe vzťahu medzi klasickým čítaním

a elektronickými médiami delia na dve marginálne skupiny – prvú tvoria tí, ktorí využívajú internet denne vo vysokej miere, ale predovšetkým na zábavu a na čítanie kníh si už čas nenájdu; a na tých, ktorí sú extenzívnymi čitateľmi a zároveň apatickými televíznymi divákmi, využívajúcimi internet štandardným spôsobom, to znamená – surfovaním na internete strávia denne maximálne dve hodiny, pričom okrem komunikácie a zábavy väčšinu ich času tvorí vyhľadávanie informácií pre školu a vzdelanie. Z uvedeného vyplýva, že vyšší podiel času strávený za počítačom výlučne zábavou, vytvára kategóriu literárneho nečitateľa – v praxi to predstavuje človeka, ktorý nielen nečíta krásnu či odbornú literatúru, ale je pasívny až rezistentný aj voči novinám a spravodajstvu vôbec. Navyše, ako divák televízie je prevažne tzv. patologickým typom užívateľa TV – čo znamená, že jeho televízia je zapnutá denne viac ako päť hodín, avšak k sledovaným programom pristupuje apaticky a neselektuje ich výber, v druhom prípade televíziu nesleduje vôbec. Naopak, človek, ktorý číta krásnu literatúru a noviny často, pristupuje i k sledovaniu televízie a používaniu internetu kriticky a selektívne.

Na základe uvedených vzťahov, ktoré vyplynuli z výsledkov, sa nebránime ani konštatovaniu, že čítaním rozličných žánrov literatúry sa mladý človek formuluje do pozície kultivovanejšieho recipienta. **Je to práve kniha, ktorá ak tvorí väčšiu časť aktivít človeka, vytvára náročnejšieho, disciplinovanejšieho a kultivovanejšieho užívateľa internetu a televízie, a nie opačne.**

Napriek tomu, že je internet masovou záľubou, klasická kniha z kultúry a života školop povinnej mládeže nevymizla. Náš predpoklad, že i napriek moderným fenoménom si čítanie drží svoju stálu pozíciu, sa potvrdil. Rovnako sa nepotvrdila ani fáma, že čítanie klasickej knižnej beletrie sa preniesie na monitory a elektronické čítacie zariadenia. Stredoškólači síce prichádzajú do kontaktu i s elektronickými knihami, prípadne čítajú noviny a knihy i na internete, no tlačene verzie kníh a periodík majú stále prevahu v čitateľských aktivitách stredoškolskej populácie. Fakt, že klasická kniha si stále udržiava svoje miesto v kultúre a nenahradila ju ani elektronická kniha potvrdzuje nielen naše vstupné hypotézy.

Ako sme sa mohli presvedčiť, kniha síce nie je pre súčasnú stredoškolskú populáciu prioritou, no hovoriť o kríze by bolo prehnané. Extenzívnych čitateľov kníh sme v našej výskumnej vzorke zaznamenali málo, napriek tomu veľká časť študentov čítajúcich príležitostne stále prevyšuje nad tými, ktorí nečítajú knihy vôbec.

Za nízkym záujmom o častejšie čítanie kníh, nachádzame i ďalšie potenciálne dôvody. V prvom rade si musíme uvedomiť, že hoci sme medzi extenzívnymi čitateľmi nezaznamenali vysoký počet respondentov, skupina príležitostných čitateľov dominovala (s výnimkou chlapcov/nečitateľov). V súvislosti s čítaním preto nemožno hovoriť o kríze či nezájme, skôr je potrebné reálne sa pozrieť, prečo táto aktivita nie je každodennou potrebou mladých študentov. Ak zoberieme do úvahy fakt, že škola znamená pre študenta niekoľkohodinové stretávanie sa s textami rozličných charakterov a zameraní, je logické, že vo svojom voľnom čase hľadá iné, atraktívnejšie spôsoby relaxácie ako pripútanie sa k nejakému textu, zvlášť ak sa potom musí znovu vrátiť k učebným textom. Hoci je nepochybné, že u mnohých mladých ľudí si i v tomto kontexte nájde kniha svoje miesto, prevažujúca obľuba časopisov a novín je nesporná. Články periodík majú obmedzenú dĺžku, zrozumiteľnú jazykovú štylistiku, poskytujú čerstvé a/alebo zaujímavé informácie, a v menovaní by sme mohli pokračovať.

Ďalším dôvodom nízkeho počtu extenzívnych čitateľov môžu byť školy samé – ako naznačuje nízky záujem o knihy slovenskej či svetovej klasiky, ktoré väčšinou tvoria povinné čítanie. Študenti práve túto skupinu kníh dosť obchádzajú. Pritom povinné (či odporúčané) čítanie zrejme nie je na školách až také povinné. Študenti sa však spoliehajú, že na internete nájdu všetko a rozširovanie si obzorov, napríklad i kvôli maturitným skúškam, očividne nie je pre stredoškolákov dostatočnou motiváciou k čítaniu. V neposlednom rade sa pod nízku čítanosť môže podpísať i miestna knižnica či knižnice v okolí.

Chceli by sme konštatovať, že naše očakávania a hypotézy, vyslovené v úvode práce, sa potvrdili. V stredoškolskej populácii je internet prirodzenou súčasťou životného štýlu mládeže. Elektronická komunikácia a predovšetkým explózia sociálnych sietí sú v adolescentnom veku veľkou konkurenciou nielen knižnej sféry, ale i televízii. Aj v našom prieskume sme sa mohli presvedčiť, že sa tento trend odzrkadľuje nielen vo vzťahu študentov k literatúre, ale napríklad i vo vzťahu k sledovaniu televízie. Napriek tomu, že je internet masovou záľubou, klasická kniha z kultúry a života školop povinnej mládeže nevymizla. Je dôležitou súčasťou života stredoškolskej populácie nielen v súvislosti s ich školskými povinnosťami. Kniha je predovšetkým elementom, ktorý významne formuje ich hodnoty a postoje k životu a v neposlednom rade vytvára kultivovanejšieho mediálneho recipienta.

ZÁVER

Propagovať čítanie v dnešnej dobe nie je len marketingový ťah vydavateľstiev, autorov či kníhkupectiev, ale reálna potreba ľudstva, spojená s kultiváciou a skvalitnením života v každom storočí. Čítanie pomáha rozvíjať predstavivosť, rozširuje slovnú zásobu, vedomosti i všeobecný prehľad, napomáha pri vytváraní názorov a zveľaďuje argumentačné schopnosti. Ako sme sa mohli presvedčiť, knihy vychovávajú náročnejšieho, kritickejšieho a kultivovanejšieho recipienta v modernom svete médií. Okrem toho všeobecne platí, že deti čítajúce vo voľnom čase knihy, majú lepšie výsledky v škole, než ich nečítajúci rovesníci.

O čítaní alebo nečítaní kníh často rozhoduje množstvo voľného času, ktorý má recipient k dispozícii. Zároveň musíme brať ohľad i na také faktory, ako sú psychická záťaž, či náročnosť a dostupnosť literatúry. Nie každému študentovi, ktorý strávi celý deň v škole čítaním rozličných textov, chce ešte i vo voľnom čase siahnuť po knihe, ak ho navyše v priebehu niekoľkých hodín čaká opäť študijná príprava do školy. Napriek tomu naše výsledky potvrdili, že študenti po knihách často siahnu i vo svojom voľnom čase. Hoci je príležitostných čitateľov krásnej literatúry viac ako tých každodenných, je ich stále, v porovnaní s nečítajúcimi, podstatná väčšina, čo môžeme hodnotiť len pozitívne.

Názory na možnú krízu knihy a jej nahradenie elektronickou knihou a internetom sme ozrejmovali najprv v teoretickej časti diskusiou Umberta Eca s Jean-Claude Carrièrom, aby sme si následne vytvorili vlastnú hypotézu, ktorú sme overovali v kvantitatívnom prieskume praktickej časti práce. Myšlienky Carrièra a Eca sa zhodovali s našimi zisteniami, a ako napokon potvrdili i výsledky výskumu medzi stredoškólakmi, kniha vždy mala, má a zrejme i bude mať neohrozené miesto v kultúre. Internet je síce veľmi príťažlivé médium i pre stredoškolskú populáciu, avšak no čítanie krásnej literatúry či odborných kníh sa z ich života ani napriek moderným trendom nevytratilo. Touto prácou sa nám potvrdili predpoklady, že tak, ako nezanikli rádiá po nástupe televízie, či televízia príchodom počítačov a internetu, rovnako ani knihu nič tak ľahko nenahradí.

ZOZNAM TABULIEK

TABULKA č.1 – Typy čitateľa

TABULKA č.2 – Veľkosť a štruktúra prieskumnej vzorky

TABULKA č.3 – Frekvencia čítania

TABULKA č.4 – Preferencie čitateľov – elektronická kniha, audiokniha, cudzojazyčné texty

TABULKA č.5 – Záujem o programy podľa jednotlivých oblastí

TABULKA č.6 – Preferencie diváka podľa typu programu

ZOZNAM GRAFOV

GRAF č. 1 – Čítanie beletrie podľa typu školy

GRAF č. 2 – Preferencie jednotlivých žánrov beletrie podľa typu škôl

GRAF č. 3 – Motivácia k čítaniu odbornej literatúry (vyjadrená v percentách)

GRAF č. 4 – Žánrové preferencie odbornej literatúry

GRAF č. 5 – Čítanie odbornej literatúry podľa typu strednej školy

GRAF č. 6 – Čítanie novín v printovej verzus internetovej verzii

GRAF č. 7 – Preferencie jednotlivých rubriík

GRAF č. 8 – Čítate knihy v elektronickej podobe?

GRAF č. 9 – Frekvencia čitateľových návštev knižnice

GRAF č. 10 – Čas sledovania televízie v priebehu dňa

GRAF č. 11 – Frekvencia sledovania televízie

GRAF č. 12 – Denný interval používania internetu (všeobecne)

GRAF č. 13 – Frekvencia používania internetu podľa typu školy

GRAF č. 14 – Aktivity stredoškolskej mládeže na internete

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. 206 s.
ISBN 80-7367-099-2.

DE TONNAC, Jean-Philippe., **ECO**, Umberto., **CARRIÉRE**, Jean-Claude. *Knih se jen tak nezbavíme*. Praha: Argo, 2010. 237 strán. ISBN 978-80-257-0266-6

DORULA, Ján a kol. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 1987.
587 str.

ECO, Umberto. *Meze interpretace. Interpretácia a nadinterpretácia*. Praha: Karolinum, 2004. 330 str. ISBN 80-246-0740-9

ECO, Umberto. *The role of the reader*. Bloomington: Indiana UP, 1979. 284 str.
ISBN-13: 9780253203182

FLUSSER, Vilém. *Komunikológia*. Bratislava: Media institute, 2002. 253 str.
ISBN 8096877003

INGARDEN, Roman. *Umelecké dielo literárne*. Praha: Odeon, 1989. 419 str.
ISBN 80-207-0104-4

ISER, Wolfgang. *Koncepty čtenáře a koncept implicitního čtenáře*. Aluze, 2004, roč.8
č. 2/3

LESŇÁK, Rudolf. *Horizonty čitateľskej kultúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1991. 225 str. ISBN 80-220-0104-X

LESŇÁK, Rudolf. *Literárne dielo a čitateľ*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1982.
269 str.

LIBA, Peter. *Literatúra / kultúra*. Nitra: Kulturologická spoločnosť, 2005. 390 str.
ISBN 80-969481-1-3

LOTMAN, Jurij M. *Text a kultúra*. Bratislava: Archa, 1994. 100 str.
ISBN 80-7115-066-5

MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení.*, Brno: Host, 2007. 480 str.
ISBN 978-80-7294-231-2

MISTRÍK, Jozef: *Grafológia*. Bratislava: Obzor, 1982. 199 str.

PUNCH, Keith F. *Základy kvantitativního šetření*. Praha: Portál, 2008. 152 str.
ISBN 978-80-7367-381-9

ŠANDEROVÁ, J. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách : několik zásad pro začátečníky*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. 209 str.
ISBN 80-86429-40-3.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Kniha: k teorii a praxi knižní kultury*. Brno: Host, 2000. 240 str. ISBN 80-7294-005-8

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Doslov k dějinám čtení*. In: Manguel, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007. 480 str. ISBN 978-80-7294-231-2

VALČEK, Peter. *Čas kentaurov*. Bratislava: Iris, 2000. 106 str. ISBN 80-88778-93-X

VALČEK, Peter., **RANKOV**, Pavol. *Čítanie 2008*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008. 80 str. ISBN 978-80-89222-61-2

VALČEK, Peter. *Čítanie 2009*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009. 79 str. ISBN 978-80-89222-79-7

WILLIAMS, Bronwyn T. *Shimmering Literacies: Popular culture and reading and writing online*. New York: Peter Lang Publishing, 2009. 221pp.
ISBN 978-1-4331_0334-6

ZEMAN, Milan a kol. *Průvodce po světové literární teorii*. Praha: Panorama, 1988, 640 str.

ZIMA, Peter V. *Literární estetika*. Olomouc: Votobia, 1995. 447 str.
ISBN 80-7198-329-2

Online zdroje:

AMBROS, Pavel. *Chvála četby aneb jak se kniha stane duchovním fenoménem*. Krok, 2009, roč. 6/2009. s. 32 - 35. [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/krok/krok0904.pdf>>

HVORECKÝ, Michal. *O týždni chátrajúcich slovenských knižníc*. [online]. 2. apríla 2011 [citované 13. októbra 2011]. Dostupné z WWW: <<http://komentare.sme.sk/c/5833885/o-tyzdni-chatrajucich-slovenskych-kniznic.html>>

GREGOR, Ján. *E-knihy sú o krok ďalej*. [online]. 16. marca 2011 [citované 13. októbra 2011]. Dostupné z WWW: <<http://kultura.sme.sk/c/5808681/e-knihy-su-o-krok-dalej.html>>.

E-kniha: smrť čítaniu? Magazín.sk [online]. 4. februára 2009 [citované 13. októbra 2011]. Dostupné z WWW: <<http://magazin.atlas.sk/techmag/e-kniha-smrt-citanu/669639.html>>

PETKOVÁ, Zuzana. *Veľa stredoškolákov nerozumie písanému textu*. [online]. 7. marca 2011 [citované 13. októbra 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.sme.sk/c/5796167/vela-stredoskolakov-nerozumie-pisanemu-textu.html>>.

PIŠŤÁNEK, Peter. *Kniha najstaršie médium*. [online]. 27. septembra 2011 [citované 13. októbra 2011]. Dostupné z WWW: <<http://pistanek.blogspot.com/2011/09/kniha-najstarsie-medium-7.html>>.

RAPANTOVÁ, Hana. *Audioknihy sú tu už roky*. [online]. 12. decembra 2010 (citované 14. októbra). Dostupné z WWW: <<http://www.knihozrut.sk/rozhovory/audioknihy-su-tu-uz-roky>>.

PRÍLOHA

Milé študentky, milí študenti,

chcela by som Vás požiadať o vyplnenie krátkeho **anonymného** dotazníka. Údaje z neho budú slúžiť výlučne ako podklad pre moju diplomovú prácu „Čítanie ako kultúrny fenomén“. Hlavným cieľom dotazníka je zistiť postoj študentov stredných škôl k čítaniu (beletrie, odborných titulov, novín) a zmapovanie mediálnych aktivít stredoškolákov všeobecne.

Dôkladne si, prosím, prečítajte pokyny k otázkam. Za Váš čas i pravdivé odpovede vopred ďakujem!

Andrea Majerová

Študentka Katedry žurnalistiky Univerzity Palackého v Olomouci

DOTAZNÍK

1. Ako často v súčasnosti čítaš nasledujúce typy textov?

A	Beletria/krásna literatúra (romány, poviedky, rozprávky, básne)		V každom riadku uveď jednu z týchto možností odpovede:
B	odborné knihy a populárno-náučné knihy (vlastné záujmy: literatúra faktu, náboženstvo, koníčky, zdravie, záhrada, kuchárske knihy a pod.)		
C	noviny (denníky)		
D	zábavné, obrázkové časopisy		
E	reklamné noviny a časopisy		
F	odborné časopisy (vlastné záujmy: náboženstvo, koníčky, zdravie, záhrada)		
		1	denne
		2	asi raz do týždňa
		3	asi raz do mesiaca
		4	asi raz za štvrt'rok
		5	asi raz ročne alebo vôbec

Ďalšie dve otázky sú **len** pre tých, ktorý na otázku **1A** odpovedali možnosťami 1 až 5

2. Prečo čítaš beletriu? (číslo zvolenej možnosti **zakrúžkujte** – vyberte len jednu, *najsilnejšiu* možnosť)

1. Relax/voľný čas
2. Rozširovanie si obzorov, vedomostí, všeobecného prehľadu o literatúre
3. Únik od reálneho sveta do sveta fantázie, v knihách hľadám to, čo v reálnom živote neexistuje
4. Páči sa mi jazyk beletrie
5. Iný dôvod (uveď)

3. Ak čítate, ktoré druhy beletrie preferujete? (možnosť vybrať najviac tri najobľúbenejšie druhy)

1. Poézia
2. Romantická literatúra
3. Detektívne romány
4. Dobrodružné romány
5. Slovenská klasika
6. Slovenská moderná beletria
7. Svetová klasika
8. Fantasy
9. Sci-fi
10. Historické romány
11. Literatúra faktu (životopisy, eseje a pod.)
12. Literatúra s príbehmi mládeže a teenagerov

Ďalšie dve otázky sú **len** pre tých, ktorý na otázku **1B** odpovedali možnosťami 1 až 5

4. Prečo čítaš odbornú literatúru? (číslo zvolenej možnosti **zakrúžkujte** – vyberte len jednu možnosť)

1. Relax/voľný čas
2. Rozširovanie si obzorov, vedomostí, všeobecného prehľadu o svete alebo niektorej jeho oblasti
3. Rozširujem si obzory, aby som bol/bola lepšie pripravený/pripravená pre vysokú školu
4. Páči sa mi jazyk beletrie
5. Iný dôvod

5. Ak čítaš odbornú literatúru, ktoré oblasti preferuješ? (možnosť vybrať najviac tri oblasti)

1. Knihy pre rozvoj osobnosti, psychológia
2. Duchovná a náboženská literatúra
3. Architektúra
4. Počítače a internet
5. Encyklopédie
6. Spoločenské vedy
7. Prírodné vedy
8. Umenie
9. Literatúra o jazyku – učebnice jazykov
10. Zdravie a životný štýl
11. Cestovanie a turistika
12. Ekonomika a manažment
13. iné (uveď).....

Ďalšie tri otázky sú len pre tých, ktorí na otázku 1C odpovedali možnosťami 1 až 5
--

6. Noviny (denníky) čítaš radšej

1. v tlačenej podobe
2. v internetovej online verzii

7. Ktoré rubriky čítaš? (možnosť vybrať tri najobľúbenejšie rubriky)

1. Politika – domáca alebo zahraničná
2. Ekonomika
3. Správy zo sveta
4. Kultúra
5. Šport
6. Spoločenský život, bulvár
7. Komiks
8. Inzercia a reklama

8. Tvoj spôsob čítania novín je:

1. Čítam celé noviny
2. Čítam väčšinu článkov
3. Čítam len niektoré rubriky
4. Čítam len články, ktoré ma zaujmú titulkom
5. Čítam len titulky

Ďalšie otázky sú znovu pre všetkých :
--

9. Čítaš knihy/noviny/časopisy v cudzom jazyku?

1. Áno
2. Nie

10. Čítaš knihy v elektronickej podobe na internete?

1. Áno
2. Nie

11. Počúvaš audioknihy?

3. Áno
4. Nie

12. Ako často navštevuješ knižnice?

1. Niekoľkokrát do mesiaca
2. Raz za mesiac
3. Raz za štvrt'rok
4. Raz za polrok
5. Raz za rok
6. Nechodím do knižnice

13. Kedy zapínaš televízny prijímač? Uved' najviac dve pre Teba charakteristické možnosti.

- 1 príležitostne, nie pravidelne
- 2 pustím si televíziu ráno akonáhle vstanem
- 3 ak som doma, mám pustený televízor prakticky nepretržite
- 4 pustím si televíziu akonáhle prídem domov zo školy
- 5 televíziu sledujem len večer
- 6 televíziu nesledujem (ak si zvolil túto možnosť, na otázky 15 až 17 neodpovedáš)

14. Ktorá z nasledujúcich charakteristík by sa najväčšmi na Teba hodila?

Pokús sa o čo najpresnejší odhad.

- 1 denne sedím pri televízii obvykle najviac hodinu
- 2 denne sedím pri televízii obvykle najviac dve hodiny
- 3 denne sedím pri televízii obvykle najviac tri hodiny
- 4 denne sedím pri televízii obvykle najviac štyri hodiny
- 5 denne sedím pri televízii obvykle najviac päť hodín
- 6 denne sedím pri televízii obvykle viac ako päť hodín
- 7 televíziu každý deň nesledujem
- 8 televíziu nesledujem vôbec

15. Do akej miery Ťa v televízii zaujímajú programy z nasledujúcich oblastí?

A	história		Vyber z týchto možností: 1 veľmi 2 čiastočne 3 málo 4 vôbec
B	politika		
C	kultúra		
D	veda a technika		
E	šport		
F	náboženstvo		
G	ekonomika		
H	zdravotníctvo		
I	životné prostredie		
J	moderná hudba		
K	domáce politické dianie		
L	zahraničné / svetové politické dianie		

16. Do akej miery Ťa v televízii zaujímajú nasledujúce typy programov?

A	televízne hry		Vyber z týchto možností: 1 veľmi 2 čiastočne 3 málo 4 vôbec
B	celovečerné filmy		
C	vedomostné súťaže		
D	dokumentárne filmy		
E	diskusné relácie s predstaviteľmi verejného života		
F	spravodajské relácie		
G	publicistické relácie / reportáže		
H	slovenské a české televízne seriály		
I	zahraničné televízne seriály		
J	latinskoamerické telenovely		
K	reality show		
L	humoristické relácie		
M	relácie zo života známych ľudí		
N	relácie o osobných záľubách, záujmoch, hobby		
O	reklama		

17. Aký je Tvoj interval používania internetu?

1. Najviac hodinu denne
2. Najviac dve hodiny denne
3. Najviac tri hodiny denne
4. Najviac štyri hodiny denne
5. Najviac päť hodín denne
6. Viac ako päť hodín denne
7. Občas
8. Internet nepoužívam (ak si zvolil túto možnosť, na otázku 19 neodpovedáš)

18. Ak používaš internet aspoň občas, aké sú Tvoje aktivity na internete? (možnosť vybrať 3 najsilnejšie možnosti)

1. Komunikácia s ľuďmi – sociálne siete, chat
2. Komunikácia s ľuďmi – mailová pošta
3. Hľadanie odborných informácií pre prácu/štúdium
4. Hľadanie odborných informácií kvôli vlastným záujmom a koníčkam
5. Hľadanie zábavných informácií
6. Internetové diskusie
7. Čítanie krásnej literatúry
8. Sťahovanie videa/filmov
9. Sťahovanie hudby
10. Sledovanie reklamy
11. Sledovanie online televízie, filmov, seriálov
12. Onlínové počítačové hry
13. Sledovanie športového diania
14. Zábava
15. Iné (uviesť).....

Na záver prosím o uvedenie niektorých demografických údajov:

19. Pohlavie:

1. chlapec
2. dievča

20. Koľko máš rokov:

21. Typ školy, ktorú navštevuješ:

1. gymnázium
2. obchodná akadémia
3. hotelová akadémia
4. stredná priemyselná škola
5. stredná odborná škola
6. stredné odborné učilište
7. iné (uvedť).....